

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
KRIMINAALÕIGUSE, KRIMINOLOOGIA JA KOGNITIIVSE PSÜHHOOGIA
ÕPPETOOL

Mervi Kruusamäe

KARISTUSE KOHALDAMISE ALUSED RIIGIKOHTU PRAKTIKA JÄRGI

Magistritöö

Juhendaja prof J. Sootak

2010

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	4
I KARISTUS	7
1.1 Riigi karistusvõim	7
1.2 Karistusteooriad	8
1.2.1 Absoluutne karistusteooria	8
1.2.2 Üldpreventiivsed relatiivsed karistusteooriad	9
1.2.3 Eripreventsioon.....	10
1.2.4 Ühendteooriad	11
1.3 Karistuse mõiste	11
1.3.1 Karistuse mõiste ja eesmärk kriminaalkoodeksi järgi	14
1.3.2 Karistuse mõiste ja eesmärk karistusseadustiku järgi.....	15
II KARISTUSE KOHALDAMISE ALUSED	18
2.1 Karistuse kohaldamise alused kriminaalkoodeksi järgi	18
2.2 Karistuse kohaldamise alused karistusseadustiku järgi	20
2.3 Süü kui karistuse kohaldamise alus	22
2.4 Karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud	25
2.4.1 Karistust kergendavad asjaolud	26
2.4.2 Karistust raskendavad asjaolud	30
2.4.3 Karistust kergendava ja raskendava asjaolu korduva arvestamise keeld	32
2.5 Karistuse mõistmine alla alammäära	34
2.6 Süüdistuse mahu muutumise mõju karistusele ja karistuste individualiseerimine grupis toimepandud kuriteo eest.....	37
2.7 Preventsioonid	41
2.7.1. Eripreventsioon ja isiku tähendus kriminaalkoodeksi järgi.....	41
2.7.2 Eripreventsioon karistusseadustiku järgi	43
2.7.3 Isiku tähendus karistusseadustiku järgi	45
2.7.4 Alaealise süüdistatava karistamise erisused	48
2.7.5 Üldpreventsioon	50
III KARISTUSEST VABASTAMINE	53
3.1 Karistusest tingimisi vabastamine	53

3.1.1 Karistusest tingimisi vabastamine KrK § 47 järgi.....	53
3.1.2 Karistusest tingimisi vabastamine KarS § 73 ja § 74 järgi.....	59
3.2 Karistuse asendamine üldkasuliku tööga.....	66
IV KARISTUSTE LIITMISE PÕHIPROBLEEME	68
4.1 Liitkaristuse kohaldamine kuritegude kogumi eest.....	68
4.2 Liitkaristuse hilisem mõistmine.....	70
4.2.1 Liitkaristuse mõistmine kuritegude hiljem tuvastatud kogumi eest	70
4.2.2 Karistuse mõistmine kohtuotsuste kogumi eest ja selle piiritlemine hiljem tuvastatud kogumist	71
4.2.3 Hiljem tuvastatud kogum kuriteoga, millest isik on eelmise otsusega tingimisi vabastatud	73
V KARISTUSLIIGI JA –MÄÄRA VALIK.....	76
5.1 Karistusliigi ja -määra valik kriminaalkoodeksi järgi	76
5.2 Karistuse kohaldamise mudelid.....	78
5.3 Karistusliigi ja -määra valik karistusseadustiku järgi.....	81
5.4 Üheliigiline ja alternatiivne sanktsioon	84
KOKKUVÕTE	87
KASUTATUD LÜHENDID	90
KASUTATUD KIRJANDUS	91
KASUTATUD NORMATIIVMATERJALID	93
KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA	94
SUMMARY	99

SISSEJUHATUS

Riigikohtu karistuspraktikat on mõjutanud ja kujundanud kaks erimahulist ja -sisulist karistusreformi. Esimesel korral oli reformimise põhjuseks Eesti taasiseseisvumine, millega kaasnes vajadus muuta kiiresti need nõukogudeaegsed seisukohad karistusõiguses, mis olid otseses vastuolus iseseisva riigi edasise toimimise põhimõtetega. Reformi tulemusena kehtestati 1. juunil 1992. a kriminaalkodeksi uus redaktsioon.¹

Teine karistusreform jõudis lõpule 2002. a 1. septembril, mil hakkas kehtima karistusseadustik.² Karistusseadustikuga võeti omaks uus euroopalik lähenemine karistusõigusele ja öeldi lahti mitmetest Nõukogude kriminaalõigusest pärit põhimõtetest, näiteks karistuse kasvatuslikust eesmärgist.

Töö eesmärk on uurida nimetatud reformide valguses Riigikohtu karistuspraktika arengut. Eesmärk on näidata, millised karistuse kohaldamise põhimõtted on jäänud tänini püsima ning millised uued põhimõtted on karistusseadustik endaga kaasa toonud. Oluline on teada saada, kas Riigikohtu praktika kajastab karistusõiguses toimunud põhimõttelist muudatust, mille käigus võeti vastu Euroopa õigustraditsioonidele ja süü põhimõttele vastav karistusõigus.

Uurimisobjektiks on need Riigikohtu lahendid, mis kajastavad põhikaristuse kohaldamise aluseid. Lisakaristuse kohaldamisega seonduvaid küsimusi käesolev töö ei kajasta. Töös käsitletakse järgmisi karistuse kohaldamise etappe: süü ja selle piiride tuvastamine; preventatsioonide e karistuse eesmärkide püstitamine; karistuse kohaldamise võimalikud mudelid; liitkaristuse kohaldamise olulisemad põhimõtted; karistuse asendamine üldkasuliku tööga ja karistusest tingimisi vabastamine.

Töö koosneb viiest osast: esimeses peatükis analüüsitakse riigi karistusvõimu ja karistuse mõiste teoreetilisi aspekte, sealhulgas võrreldakse neid küsimusi kriminaalkodeksi ja karistusseadustiku regulatsiooni valguses. Uuritakse, milline karistusvolitust õigustav põhimõte toomis kriminaalkodeksi ajal ning milline karistusteooria valitseb täna.

Teises peatükis uuritakse karistuse kohaldamise aluste mõistet ja süsteemi. Võrreldakse karistuse kohaldamise aluste olemust ja nende omavahelist suhestust kriminaalkodeksi ja

¹ RT I 1992, 20, 288.

² RT I 2001, 61, 364.

karistusseadustiku järgi. Uuritakse karistusseadustikus sisalduva klassikalise süüühimõtte olemust ja süü tähendust karistuse mõistmisel. Samas uuritakse Riigikohtu vastavat karistuspraktikat ning hinnatakse avaldatud seisukohtade sisulist kooskõla süüühimõttega. Uuritakse süü suurust mõjutavaid tegureid, karistust kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid. Võrreldakse preventioonide tähendust karistuse mõistmisel kriminaalkoodeksi ja karistusseadustiku järgi. Püütakse vastata küsimusele, millist tähendust omab karistuse kohaldamise juures isik ja temaga seonduv kriminaalkoodeksi ja karistusseadustiku järgi, arvestades asjaolu, et esimesel juhul on isik karistuse kohaldamise iseseisev alus, teisel juhul aga mitte. Analüüsitakse Riigikohtu olulisemaid seisukohti alaealise isiku karistamisel, tuuakse välja põhimõttelised erisused võrreldes täiskasvanud isiku karistamisega.

Kolmandas peatükis uuritakse liitkaristuse mõistmise olulisemaid põhimõtteid ja Riigikohtu praktikat selles vallas. On toodud välja tähtsamad õiguslikud probleemid liitkaristuse hilisema mõistmise kohta. Uuritakse Riigikohtu praktika arengut selles küsimuses nii kriminaalkoodeksi kui ka karistusseadustiku valguses.

Neljandas peatükis käsitletakse karistusest tingimisi vabastamise õiguslikke eeldusi. Võrreldakse kriminaalkoodeksi ja karistusseadustiku regulatsiooni ning analüüsitakse vastava Riigikohtu praktika arengut ja olulisemaid järeldusi. Käsitlemist leiavad ka nn šokivangistuse kohaldamist ettenägeva sätte rakendamist selgitavad Riigikohtu seisukohad.

Viiendas peatükis uuritakse karistusliigi ja -määra õiguslikku tähendust. Vastatakse küsimusele, millest sõltus karistusliigi ja -määra valik kriminaalkoodeksi ajal ning millised kriteeriumid on kohaldatavad karistusseadustiku järgi. Antakse ülevaade karistuse kohaldamise mudelitest ning selgitatakse välja, millist neid aktsepteerib Riigikohus. Viienda peatüki üheks uurimisobjektiks on ka karistusliigi ja -määra valiku erisused alternatiivse ja üheliigilise sanktsiooni korral. Vastatakse küsimusele, kas alternatiivse sanktsiooni raskeima karistusliigi valikut saab põhjendada eelkõige karistuse eripreventiivse eesmärgi abil, jättes tähelepanuta süü suuruse.

Käesoleva uurimistöö kirjutamisel on kasutatud eelkõige eestikeelset karistusõiguse teoreetilist allikmaterjali. On kasutatud ka vastavat saksakeelset kirjandust. Normatiivsetest allikatest on kasutatud eelkõige kriminaalkoodeksit ja karistusseadustikku. Kirjandusele viitamisel on esimesel korral esitatud teose täiskirje, edaspidi kasutatakse lühendit, mille vasted on ära toodud lühendite loetelus. Töö kirjutamise aluseks on olnud Riigikohtu kriminaalkolleegiumi ja ka põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi lahendid. Viitamisel on joone all toodud lahendi number ja Riigi Teatajas või Riigikohtu lahendite kogumikus või arvutivõrgus avaldamise märged. Täiskirje on toodud kohtupraktika loetelus. Töösiseselt viidatakse asjaomasele peatükile teksti sees, joone alla märgitakse vastavad

leheküljed. Töö kirjutamisel on kasutatud analüütilist, ajaloolist ja võrdlevat meetodit. Õigusaktide tõlgendamisel on rakendatud nii grammatilist, ajaloolist kui ka süstemaatilist lähenemist.

I KARISTUS

1.1 Riigi karistusvõim

Riigi ühe tunnuseksena käsitletav sisemine suveräänsus tähendab riigi ülemvõimu. Riigi ülemvõimu osana on vaadeldav ka riigi karistusvõim. Et mõista riigi karistusvõimu ehk karistuse õigustamist, tuleb tunda kaheksa tüüpi karistusõigust — *ius poenale* ja *ius puniendi*.

Ius poenale tähendab sisuliselt normide süsteemi, millega riik oma ainuõigust kasutades kehtestab teo karistatavuse ja karistused. *Ius puniendi* on karistusõiguse legitiimsuse temaatika, mis käsitleb esiteks süüteo materiaalse määratluse küsimusi ja teiseks näitab ära, mis alusel isikut karistatakse — ehk siis, millisest karistusteooriast riik lähtub ning millised on sellest tulenevalt karistuse mõistmise alused.³

Riigi seadusandja peab endale selgeks tegema karistamise mõtte ning otsustama, millisest teoreetilisest põhimõttest lähtuvalt seda realiseeritakse. Seega, ühiskonnas tuleb kokku leppida, millise karistusteooria põhimõtted õigustavad süüdlase karistamist riigi nimel. Tundmata karistusteooriate sisulisi seisukohti, on võimatu määratleda riigi poolt seatud karistuse kohaldamise aluseid ja sellega seonduvaid karistuse üldisi eesmärgi.

Arhailise õiguse kontekstis ei ole üldse põhjust rääkida riigi karistusvõimust ega karistamisest. Valitsev rahukord püüdi taastada ja kahju hüvitada, sõltumata sellest, kes seda rikkus.

Keskajal mindi järk-järgult üle riiklikule karistusõigusele. Ühiskondliku lepingu teooria kohaselt toetus riigi karistusõigus ühiskondlikule kokkuleppele ning toimus üldjuhul selle piirides. Ühiskondliku elukorralduse arenedes jõuti tasemeni, kus karistusõiguslik sekkumine põrkus inimväärikuse põhimõttega ja tekkis vajadus inimese erasfääri sekkumist õigustada õigusriiklikul tasemel.

Karistus on üks sanktsiooni vorm, mida võrreldes teistes õigusharudes kasutatavatega kohaldatakse vaid raskeimate rikkumiste korral, kaitsmaks olulisimaid sotsiaalseid väärtusi ühiskonnas. Rakendades karistust, kaitseb karistusõigus ühiskonna põhiväärtusi ja õiguskorda kahel viisil: esiteks repressiivselt, st tehtud ülekohtu eest tasudes ehk kätte makstes, ja teiseks preventiivselt ehk ülekohtu ära hoides.⁴

³ J. Sootak. Karistusõiguse alused. Tallinn: Juura 2003, lk 114.

⁴ *Ibid.*, lk 19.

Utilitarist J. Bentham on leidnud, et iga karistus on iseenesest pahe ja kannatus, mida tuleb rakendada siis, kui see osutub vältimatuks, ja üksnes sel määral, mil see võimaldab ära hoida veel suuremat pahe ja kannatust.⁵ Need on karistamise erinevad tahud. Karistamisel ühest või teisest põhimõttest lähtumine näitab seda, kas riigivõim õigustab riiklikku sekkumist tasumisideega või kasvatusliku ideega või on käibel neid äärmusi ühendav vorm. Nimetatud erinevaid käsitlusviise tuntakse kui karistusteooriaid. Tänapäevane euroopalik karistusõigus püüab saavutada sellist regulatsiooni, milles mõlemad nimetatud küljed on konkreetset isikut karistades arvesse võetud. Käesolevas töös on vajalik pöörata neile tähelepanu, sest eelkõige sõltuvad sellest, millist karistusteooriat riigis tunnustatakse, karistuse kohaldamise alused.

1.2 Karistusteooriad

1.2.1 Absoluutne karistusteooria

Ajalooliselt väljakujunenud karistusteooriad jaotuvad järgmiselt: absoluutsed, relatiivsed ja ühendteooriad. Igaüks neist jaguneb omakorda erinevateks vormideks. Absoluutse karistusteooria järgi on karistuse kohaldamise alus toimepandud kuritegu. Karistamisvolitus ei vaja täiendavat õigustamist. Karistuse kohaldamisel puudub eesmärk kedagi mõjutada. On vaid tingimus, et karistus peab sisaldama endas õiglast tasu toimepandu eest ja taastama õigusrahu⁶. Nende põhimõtete esindajad olid eelkõige I. Kant ja G. Hegel. I. Kant oli arvamusel, et igasugustest muudest preventiivsetest teooriatest lähtumine muudab kurjategija kriminaalpoliitika ohvriks, röövides temalt isikliku väärikuse. Täisealisuses ja kodanikuvabaduses saab inimest ainult siis tõsiselt võtta, kui talle on võimalik ette heita tegu kui süüd ja vabaduse kuritarvitamist. Just siis võetakse kurjategijat tõsiselt, kui tal lastakse oma tegu lunastada.⁷

Absoluutsete teooriate pooldajad lähtuvad eelkõige isikust, kes on oma valikutes absoluutselt sõltumatu ja vaba ning võrdne kõigi teiste ühiskonnaliikmetega, otsustamaks, kas käituda normikohaselt või mitte. Neid põhimõtteid kannavad ka tänapäeval tuntud modifikatsioonid, mis lähtuvad tasumis- ehk kättemaksu ideest ja lunastusideest. Arusaam, et karistuse kohaldamisega ei pea riik mitte mingeid eesmärke silmas pidama, ei ole täna enam aktsepteeritav. Ent tasumisidee põhimõte, et iga kuritegu väärrib õiglast karistust, on kombineeritult preventsiioonidega elujõus ka täna. Kokkuvõtvalt võib öelda, et selle suuna

⁵ I. Gräzin. Suuri mõtlejaid. Jeremy Bentham. Tallinn: Olion 1990, lk 80.

⁶ E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa. Tallinn: Justiitsministeerium, 2001, lk 28.

⁷ H. Hattenhauer. Euroopa õiguse ajalugu. Tallinn: Juura 2007, lk 566, vnr 1625.

esindajad mõistavad karistusena reaktsiooni kuriteole, tasumist, lunastust ja muidugi ka õiglustunde rahuldamist.

1.2.2 Üldpreventiivsed relatiivsed karistusteooriad

Relatiivsed karistusteooriad tunnistavad, et kurieo eest kohaldatav karistus peab lisaks tehtu eest riigi poolt saabuvale õiglasele reageeringule kandma ka kindlaid eesmärgi. Riiklikul karistamisel peab olema teatav riiklikest eesmärkidest tulenev ülesanne.⁸

Relatiivsed teooriad lähtuvad põhimõttest, et inimene on oma otsustamistes küll vaba, kuid tema otsused on determineeritud ja mõjutatavad. Leiti, et inimene on kasvatatav, ja seetõttu on karistuse peamine eesmärk hoida ära järgmisi rikkumisi.⁹

Süütegusid ärahoidva karistuse idee tekkega kujunes XIX sajandi algul välja Anslem Feuerbachi poolt loodud üldpreventiivne psühholoogilise sunni teooria. Selle kohaselt peab kriminaalõigus kuritegude ärahoidmiseks avaldama mõju veel mitte kuriteo kasuks otsustanud isiku motiivide kogumile. Karistusähhvarduse kehtestamisega antakse isikule täiendav vastumotiiv ja loodetakse, et ta loobub kuriteost teda ähhvardava karistuse mõjul.¹⁰ A. Feuerbachi psühholoogilise sunni teooriast kasvas välja tänapäeva karistusõiguse olulisim üldpõhimõte – *Nulla poena sine lege! Nullum crimen sine lege!* Karistus peab avaldama psühholoogilist sundi ja ainult sel juhul on tegemist õigusrikkumisega, kui seadus niisuguse käitumise eest on ette näinud karistuse. Niisiis, riigikaristusvolitus on õigustatud vaid siis, kui eelnevalt on karistusähhvardus seaduses selgelt kirjeldatud.¹¹

Tänapäevalgi tuntakse negatiivset üldpreventsiooni, mis põhineb karistusähhvardusega hirmutamisel. Leitakse, et karistusähhvardus peab mõjuma üldiselt ja hoidma ära enda õiguskuulekuses kahtlevaid inimesi kuritegude toimepanemisest. Selline lähenemine ei ole euroopalikus karistusõiguses enam kasutatav. Eesti karistusõigus sätestab ühe karistuse kohaldamise alusena õiguskorra kaitsmise huvid, mida karistusseadustiku eelnõu seletuskirja kohaselt on seadusandja käsitanud positiivse üldpreventsioonina.¹² Positiivse üldpreventsiooni tähendus tänapäeva karistusõiguses on ilmselge. See tähendab seda, et riiklik karistamine

⁸ E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa, 2001, lk 29.

⁹ H.-H. Jeschek, T. Weigend. Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. 5. Auflage. Berlin: Dunker & Humblot, 1996, lk 71.

¹⁰ E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa, lk 32.

¹¹ H. Hattenhauer. Euroopa õiguse ajalugu, lk 504, vnr 1722.

¹² Seletuskiri karistusseadustiku eelnõu juurde. Arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=991610003&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>.

teenib ühiskonnaliikmete õiguskuulekuse säilitamise ja tugevdamise huve. Seeläbi suureneb ühiskonnaliikmete väärtusteadvus ja säilib usk normi kehtimisse.¹³

1.2.3 Eripreventsioon

Tasumisideele rajatud karistusteooriate täielik vastand on eripreventsioon, mille ideede väljatöötaja oli F. Liszt. Ka eripreventsioon jaguneb positiivseks ja negatiivseks, mis esimesel juhul tähendab seda, et isikut püütakse karistamise abil parandada ja ümber kasvatada, ning teisel juhul seda, et teda hirmutatakse ja kahjustatakse karistuse kaudu. Eripreventsiooni pooldajad leiavad tänini, et üksikkurjategija karistamine on üldsuse kaitsmine süüdimõistetu isoleerimisega, kurjategija taunimine talle karistuse kohaldamisega ja kurjategija selline mõjutamine, et ta uusi kuritegusid rohkem toime ei paneks. Kokkuvõtvalt saab eripreventsioonina mõista ühiskonna kindlustamist ning süüdimõistetu hirmutamist ja kasvatamist.¹⁴

Eripreventsiooni põhimõtete teadmine on karistusõiguse kohaldaja jaoks täna äärmiselt oluline, selleks et tunda ära see õige karistusliik ja -määr, mis konkreetsele isikule küllaldast mõju avaldab, hoidmaks ära tema edaspidised süüteod. Et seda võimalikult tulemuslikult teha, tuleb seaduse kohaldajal jõuda arusaamisele, millist tüüpi konkreetne süüdlane on.

Eripreventsioon eristab selgelt juhukurjategija ja harjumuskurjategija kohtlemist. Neist esimene ei vaja uute kuritegude ärahoidmiseks väga ranget mõjutamist, kuid teise puhul ei ole mõistlikku alust uskuda, et karistuse hirmutav mõju võiks teda õiguskuulekale eluviisile sundida. Temasse usu puudumise korral ei jäägi kohtunikul muud üle, kui isik ühiskonnast mõneks ajaks isoleerida ja kindlustada seeläbi ühiskonnale õiguskord.

Siinkirjutaja leiab, et eripreventsioon ei ole siiski ainuõige lähenemine süüteo toimepannud isiku karistamisel. Sellega liialdamine võib viia olukorrani, et teost ja selle raskusest tulenev etteheide võib sootuks tagaplaanile jääda. Liiga leebed karistused võivad ühiskonna ootusi petta ning seeläbi tõrjuda üldpreventiivsed eesmärgid sootuks. Lähtumine ainult eripreventsioonist paneb ka karistuse kohaldaja raskesse olukorda, sest nõuab temalt suurt ettenägemisvõimet, prognoosimaks täpselt karistusaja pikkust, mis kulub konkreetse kurjategija mõjutamiseks, et ära hoida tema uusi kuritegusid. Ei ole kahtlust, et sellist täpset prognoosi ei suuda teha ükski kohtunik, sõltumata sellest, kui hea on tema teoreetiline ettevalmistus, kui suur on eelnev töökogemus või kui hästi tunneb ta kõrgema kohtu praktikat.

¹³ E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa, lk 34.

¹⁴ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 157.

Täiskasvanud isiku ümberkasvatamine riikliku sunni abil näib olevat vastuolus riigi kohustusega arvestada isiku vaba enesemääramisõigusega. Alaealise õigusrikkuja puhul peab riik karistusvõimu teostamisel järgima samuti isiku põhiõigusi, kuid seejuures tõusetub eriti teravalt esile noore inimese õiguskulekale eluviisile tagasitoomine, talle riigi poolt igakülgse toetuse avaldamine eesmärgiga ära hoida järgmised võimalikud õigusrikkumised.

Siinkirjutaja leiab, et riik ei saa asuda täiskasvanud isiku ümberkasvataja rolli ega pea seda tegema, küll aga saab ta karistuse kaudu avaldada ja peab avaldama talle mõju, selleks et kompenseerida puudujääke tema senises sotsiaalses elus. Erinevalt absoluutsest karistusteooriast, mis lähtub isiku karistamisel minevikus toimunud kuriteost, võtab eripreventsioon endale julguse prognoosida kurjategija tulevikku, püüdes ette näha, mis liiki ja kui raske karistus väldib tema järgmise õigusrikkumise. Seevastu alaealiste kurjategijate puhul on Riigikohus õigustatult leidnud, et nende karistamine peab lähtuma eelkõige kasvatuslikust eesmärgist. Alaealiste karistamise küsimust vaadeldakse lähemalt alapeatükis 2.7.4.¹⁵

1.2.4 Ühendteooriad

Eespool käsitletud absoluutsetes ja relatiivsetes teooriates sisalduvate mõistlike ideede ühitamine on viinud välja tänapäeval tunnustatud ühendteooriate tekkimiseni.

Absoluutse ja relatiivse teooria vastandlikkus on ilmselge, kuid tegeliku elu vajadused on viinud neis sisalduvate parimate ideede ühildamiseni. Ühendteooriate järgi tuleb karistuse mõistmisel lähtuda küll tasumisideest ja õiguskorra kaitsmise vajadustest, kuid samas ei tohi karistus süüdlase isikut laostada, vaid peab võimaldama kuriteo toimepannud isiku taaslülitumise ühiskonda, tema resotsialiseerumise.

Ühendteooriate puhul tuleb arvestada, et alati jääb alles immanentne vastuolu ehk nn karistuseesmärkide antinoomia, mis puudutab nii üld- ja eripreventsiooni vastuolu kui ka kuriteo raskuse ja preventatsioonide kooskõlastamatust. Mitte ainult konkreetne õigusemõistja, vaid ka seadusandja peab otsustama, et iga eelistus toob kaasa mõne teise eesmärgi kõrvalejäämise.¹⁶ Ühendteooriate tähtsust vaadeldakse töös lähemalt karistuse kohaldamise võimaliku mudelite juures peatükis 5.2¹⁷

1.3 Karistuse mõiste

¹⁵ *Infra*, lk 51-52.

¹⁶ J. Sootak. Looming või aritmeetika? – *Juridica* 1997/1, lk 31-36.

¹⁷ *Infra*, lk 81.

Eeltoodust selgub, et eelkõige sõltuvad riigis kasutatavast karistusteooriast karistuse mõistmise alused.¹⁸ Sellepärast on karistusvolitust õigustavate teooriate tundmine ja tunnetamine karistuse mõistmisel äärmiselt oluline. Karistusteooriad külgnevad tihedalt karistuse eesmärkidega. Kui karistusteooria on riigi karistusvõimu põhjendamise alus, siis karistuse eesmärgid näitavad ära need suunad, kuidas riigi karistusvõim realiseerub.¹⁹

Uurime, milline eeltoodud karistusteooriatest on seadusandja lugenud siduvaks karistusvõimu realiseerumisel taasiseseisvunud Eestis ja kuidas on Riigikohtu praktika riigi karistusvolituse realiseerimist käsitletud.

Õigusriigi olulisteks tunnusteks on riigivõimu mõõdukus ja selle õigusele allutatus. Selle kõrval on tähtis õiguskindluse põhimõte, mille üheks elemendiks on isiku individuaalsfääri puutumatus. Õigusriigis peab iga inimene tundma end kindlalt, kartmata riigi meelevaldset sekkumist. Selline rahukord kehtib seni, kuni isik käitub normikohaselt. Kui isiku tegu ründab kriminaalkorras kaitsmist väärivat õigushüve ja ta paneb toime teo, mis vastab kehtivas karistusseadustikus kirjeldatud süüteotunnustele, ning ta on süüteo toimepanemises süüdi, rakendub riiklik hukkamõist, mis väljendub kohtu poolt temale kohaldatavas kriminaalkaristuses. Süüteo järgneb karistus, mis eelkõige tähendab süüdlase kohustust taluda piiranguid ja kitsendusi erasfääris.

M. Köhler on leidnud, et riigi ülesanne on panna kurjategija mõistma, et kriminaalkaristus on riigi selge sõnum ebaõigusele järgnevast reageeringust „igauks peab saama seda, mida tema tegu väärt on.“²⁰

Tuginedes H. Welzeli seisukohtadele on J. Sootak välja toonud karistuse kaks külge. Isikuline külg näitab kurjategija tehtud minetust, mis seisneb tema põhiõigusliku seisundi kahjustamises. Õiglane on karistus, mille minetused vastavad süüdlase tehtud ebaõigusele ja tema süü suurusele. Karistuse teine külg on riiklik, mis tähendab seda, et karistuse õigustatuse korral ei pea riik süüdlast karistama. Viimane tuleb kõne alla alles siis, kui karistus on vajalik õiguskorra ja ühiskonnaelu aluste kindlustamiseks.²¹

¹⁸ J. Ginter, S. Laos, J. Sootak. Eesti karistuspoliitika: üleminek totalitaariiklikust õigusriiklikku kriminaalõigusesse. Tallinn: Juura, 2002, lk 18.

¹⁹ C. Roxin. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre. 3. Aufl. München: C. H. Beck, 1997, lk 41.

²⁰ M. Köhler. Strafrecht. Allgemeine Teil. Berlin: Springer, 1997, lk 37-38.

²¹ H. Velzel. Das Deutsche Strafrecht. Eine systematische Darstellung. 10. Aufl. Berlin: Gruyter, 1967, lk 231-232 (viidatud: J. Sootak. Sanktsiooniõigus Tallinn: Juura, 2007, lk 73, vnr 5).

Karistus eksisteerib sõltumata riigis omaksvõetud karistusteooriatest ja tema põhiolemus oli ja on siiski ühiskonna kättemaks. Karistus on vastutus, mida riik nõuab normirikkujalt, makstes talle rikkumise eest kätte repressiooni kohaldamisega.²²

Olemuselt on kriminaalkaristus avalik sotsiaaleetiline väärtusotsustus, mille teeb nii süüteo kui ka süüdlase suhtes pädev organ. Karistus on eelkõige repressioon — see on süüdlase karm kohtlemine kahjustamise ja piirangute seadmise kaudu. J. Sootak märgib kokkuvõtvalt, et kriminaalkaristuse tuuma moodustab kättemaksuks kohaldatav repressioon, kuid ainuüksi nende tunnuste abil karistust määratleda ei saa.²³ Nimelt rõhutab ta, et karistuse mõiste määratlusel on oluline õigusriiklik ülesanne. J. Sootak on selgitanud karistuse tunnuseid *on-karistuse* ja *peab-olema-karistuse* abil. Neist viimane sisaldab endas repressiooni, mis tähendab ühiskonnaliikmete kättemaksu näiteks eriti jõhkrate kuritegude eest. Kirjeldatu saab *on-karistuseks*, kui täiesti õiglasena näiv repressioon valatakse ka karistuse kohaldamiseks ettenähtud menetluslikku vormi. Siit koorubki välja õigusriiklik ülesanne vältida *on-karistuse* sildi all tegelikult *peab-olema-karistust* ehk tõelist kriminaalkaristust. Tegeliku karistuse pähe kohaldatavat mittetegelikku karistust tuleb hakata nimetama õige nimega, lisada talle *on-karistuse* tunnused ning tagada *on-karistusele* vastavad kohaldamise tingimused.²⁴ See tähendab näiteks seda, et teatud juhtudel võib ka distsiplinaarkaristusena 45 päeva kartserit olla seotud kriminaalkaristusega, mille puhul tuleb teatud juhtudel arvestada ka õigusemõistmise üldpõhimõtte, s.o topelt karistamise keeluga.²⁵

Karistust võib määratleda kui seaduses ettenähtud ja riigi erilist hukkamõistu väljendavat karmi, st stigmatiseerivat ja piinavat kohtlemist isiku suhtes, kes on toime pannud süüteo.²⁶ Nende tunnuste abil on võimalik eristada kriminaalkaristust teistest punitiivsetest sanktsioonidest. Riigikohus on leidnud, et nende eristamiseks tuleb kontrollida, kas mingit riiklikku sunnivahendit, mida formaalselt ei loeta karistusõiguses karistuseks, tuleb siiski käsitada karistusena sisuliselt e materiaalselt. Põhiõiguslikud garantiid peavad olema tagatud ka nende riiklike sunnivahendite kohaldamisel, mida formaalses karistusõiguses ei ole karistusena sätestatud, kuid mis materiaalselt on käsitatavad karistusena.²⁷ Riigikohtu seisukoht lähtub Euroopa Inimõiguste Kohtu seisukohtadest ehtsa kriminaalkaristuse tunnuste kohta. Karistuse materiaalõiguslikku tunnust on sisustatud termini „põnaalne mateeria“ abil.

²² J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 180.

²³ *Ibid.*, lk 179.

²⁴ *Ibid.*, lk 179-180.

²⁵ RKKK 3-1-1-88-02 – RT III 2002, 23, 263.

²⁶ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 181.

²⁷ RKKK 3-1-1-37-07 – RT III 2008, 29, 191.

Euroopa Inimõiguste Kohus on otsuses *Engel versus Holland* leidnud, et Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artiklis 6, mis käsitleb õiglast, avalikku ja sõltumatut kohtupidamist, kasutatud termin „kriminaalsüüdistus“ on autonoomne. Kohus rõhutab, et küsimuse lahendus, kas tegemist on ehtsa kriminaalkaristusega, mille kohaldamisel peab isikule tagama kõik konventsiooni artiklis 6 sätestatud tagatised, sõltub eeskätt õigusrikkumise olemusest ja isikut ähvardava karistuse raskusest. Kokkuvõtvalt saab välja tuua, et ehtsa kriminaalkaristuse kui põnaalset materiat sisaldava punitiivse sanktsiooni kindlakstegemisel tuleb arvestada kolme kriteeriumi: sanktsiooni iseloom siseriiklikus õiguses, delikti iseloom ja sanktsiooni sisu.²⁸

Eeltoodu on karistuse sisuline määratlus. Formaalselt on karistus karistuseseaduses märgitud õigusjärelm, mis järgneb süüdimõistmisele.

1.3.1 Karistuse mõiste ja eesmärk kriminaalkoodeksi järgi

Nõukogude kriminaalõigus ei pidanud vajalikuks tegeleda karistusvõimu teostamise õigustamisega. Karistusi kohaldati kuritegude ärahoidmise eesmärgil isikute mõjutamise ja kasvatamise teel. Kasutusest rääkides lähtuti kahest kategooriast – karistuse mõiste ja eesmärgid (KrK § 20). Samal ajal olid iseseisvalt sätestatud ka karistuse mõistmisel arvesse võetavad asjaolud.

Karistusreformi käigus võeti Eestis 7. mail 1992 vastu uus kriminaalkoodeks²⁹, milles tehti karistuse mõistmise küsimuses vaid kõige hädavajalikumad muudatused. Uus kriminaalkoodeks säilitas §-s 20 karistuse mõiste ja eesmärgi kategooria ning andis §-s 36 karistuse kohaldamisel arvesse võetavate asjaolude loetelu. Kriminaalkoodeksi § 20 lg 1 sätestas karistuse mõiste ja eesmärgi, märkides, et karistus on sunnivahend, mida kohaldatakse kuriteo toimepanemises süüdimõistetute suhtes kohtuotsuse alusel ja mis seisneb süüdimõistetute õiguste kitsendamises või äravõtmises kriminaalkoodeksis ettenähtud ulatuses. Sunnivahendina e repressioonina kirjeldas karistust ka enne 1. septembril 2002 kehtinud kriminaalkoodeks.

I. Rebane on märkinud, et karistus on repressioon toimepandud kuriteo eest, mis põhjustab süüdimõistetutele teatavaid kadusid või kitsendusi ja väljendab niiviisi kuriteo eitavat hinnangut ning hukkamõistu.³⁰

²⁸ J. Sootak. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura, 2007, lk 80-81.

²⁹ RT I 1992, 20, 287.

³⁰ KrK (Rebane), § 20 komm 2.

Riigikohus võttis selle seisukoha üle ja leidis, et lisaks seaduses nimetatud asjaoludele väljendus kriminaalkaristuses muu hulgas ka riiklik hukkamõistev hinnang süüdimõistetute tegudele.³¹ Rõhutades karistuse repressiivset ja isiku õigusi kitsendavat olemust, võetakse selle kohaldamisel arvesse ka eesmärgipärasust. Lähtumine karistuse eesmärkidest loob seaduse kohaldajale võimaluse karistuse individualiseerimiseks. Niisiis, ei olnud karistus üksnes sunnivahend, vaid selle kaudu pidid realiseeruma ka karistuse eesmärgid. Karistuse eesmärkidena kirjeldas KrK § 20 lg 2 riiklikku hukkamõistu süüdimõistetutele kuriteo toimepanemise eest ning tema ja teiste isikute mõjutamist, et nad edaspidi selliseid tegusid toime ei paneks. Kriminaalkoodeksi § 20 lg 3 sätestas sõnaselgelt, et karistuse eesmärk ei ole füüsiliste kannatuste tekitamine ja inimväärikuse alandamine. Selle sättega püüdis seadusandja määratleda karistuse mõiste (lg 1) ja selle kohaldamise eesmärgid (lg 2), välistades eesmärgipärase füüsiliste kannatuste tekitamise ja inimväärikuse alandamise (lg 3). Eeltoodud regulatsioonist nähtub üks oluline muudatus — uus kriminaalkoodeks oli loobunud karistuse eesmärgina süüdlase ümberkasvatamisest ja parandamisest. Edaspidi näeme, et kõnesolev eesmärk aktualiseerub väga jõuliselt alaealise isiku karistamisel, kuid kas siis ei ole eesmärgiks mitte niivõrd ümberkasvatamine kui just sotsiaalse ja pedagoogilise puudujäägi kompenseerimine.³² Autor leiab, et alaealine on veel isiksusena välja kujunemata ja seetõttu ei ole õige rääkida tema ümberkasvatamisest, vaid suunamisest õiguskuulekusele minimaalse repressiooni abil.

Kokkuvõtvalt saab teha järelduse, et uus kriminaalkoodeks kandis endas siiski nõukogude kriminaalõiguse põhimõtteid, mille järgi ei olnud karistusteoorial kui riigi karistusvõimu õigustaval alusel iseseisvat tähendust. Karistuse mõistmise alust kriminaalkoodeks ei nimetanud. Karistust ja selle mõistmist reguleerivad sätted kandsid endas nii eripreventsiooni kui ka negatiivse üldpreventsiooni tunnuseid. Karistusähvarduse mõjul sooviti ära hoida nii karistatava isiku kui ka teiste isikute kuritegusid.

1.3.2 Karistuse mõiste ja eesmärk karistusseadustiku järgi

1. septembril 2002 jõustunud karistusseadustik³³ muutis meie riigi karistusvõimu õigustavat põhimõtet oluliselt. Klassikalisele süüühimõttele rajatud karistusõigus tingis täiesti uue lähenemise karistuse mõiste sisustamisel ja selle kohaldamisel. Karistuse legaldefiniitsiooni karistusseadus ei sisalda. Karistuse mõiste avamisel tuleb vaadelda, millist

³¹ RKKK 3-1-1-54-98 — RT III 1998, 16, 170.

³² *Infra*, lk 51-52.

³³ RT I 2001, 61, 364.

karistusvõimu kohaldamise ideoloogiat uus seadus endas kannab, millisest karistusteooriast lähtub ning millised karistuse kohaldamise alused seadusandja kehtestab.

Karistuse kohaldamist reguleerivad sätted annavad tunnistust selle kohta, et seadusandja on karistusvolitust õigustades lähtunud klassikalisest süüühimõttest. Selline tõdemus tuleneb KarS § 56 lg 1 lg-st 1, mille kohaselt on karistamise alus süü. Karistuse kohaldamise sätted võimaldavad järeldada, et uue seadusega kaldutakse karistuseesmärkide antinoomia ületamisel enam C. Roxini välja töötatud dialektilise ühendteooria poole. Selle teooria kohaselt on riigi karistusvõim põhjendatav isiku kui inimväärikuse kandja ühiskonnaliikme käitumise süüülisusega. Viimane ongi nii karistuse õigustus kui ka selle piire määrav tegur. Karistuse ülemmäär annab süü ulatus.³⁴ KarS § 56 tekstist tuleneb, et seadusandja on süüdlase hukkamõistmisest *expressis verbis* lahti öelnud. Meenutame, et kriminaalkoodeksi § 20 lg 1 kohaselt oli karistus sunnivahend, mis seisnes kurjategija õiguste kitsendamises, mis laiemalt tähendas ka tema käitumise hukkamõistu.³⁵

Sisuliselt ei ole aga karistuse hukkamõistev olemus kuhugi kadunud. Riigikohus on märkinud, et isiku süüditunnistamine kuriteos kätkeb endas märkimisväärset ühiskondlikku hukkamõistu, mis ei ole võrreldav väärteokaristuse kohaldamisel tehtava süüetteheitega.³⁶ Karistusseadustikus on karistuse esmane eesmärk reageerida kuriteole. Riik reageerib igale kuriteole määras, mis tuleneb süü suurusest. Seda tulemust korrigeeritakse eripreventsiooni ja positiivse üldpreventsiooniga. Riigikohus on leidnud, et kuivõrd kriminaalõiguse ülesanne on kaitsta individuaalset vabadust ja seda teenivat ühiskonda, siis tuleb karistuse eesmärgiks pidada kuritegude ärahoidmist — niisiis üld- ja eripreventsiooni.³⁷ Isiku ümberkasvatamine ei ole enam karistuse kohaldamise eesmärk, küll aga tema mõjutamine elada õiguskorrale. Töö autor märgib kokkuvõtvalt, et 1992. a kehtestatud kriminaalkoodeks jättis riigi karistusvõimu õigustava küsimuse veel lahendamata. Seevastu karistusseadustik lahendas selle küsimuse. Kuid karistuse olemus on jätkuvalt kuriteole ja selle toimepanijale avaldatud riiklik hukkamõist, mis avaldub reaalses kitsendustes. Karistusseadustiku järgi on karistamise alus isiku süü, st süüteo eest riigi poolt tehtav etteheide. Karistuse eesmärk isikut mõjutada on kesksel kohal ka karistusseadustiku järgi. Kriminaalkoodeksis sätestatud negatiivne üldpreventsioon on karistusseadustikus asendunud eesmärgiga kaitsta õiguskorra huve. Seega sätestab karistusseadustik karistuse ühe eesmärgina positiivse üldpreventsiooni. Püsima on jäänud põhimõte, et karistuse eesmärgina ei saa käsitada täiskasvanud isiku

³⁴ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 160.

³⁵ *Supra*, lk 15.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ J. Ginter, S. Laos J. Sootak. Eesti karistuspoliitika, lk 31.

ümberkasvatamist. Alaealiste karistamisel on aga Riigikohtu praktika jätkuvalt seadnud kindlalt esikohale kasvatamise ja ka ümberkasvatamise põhimõtte.³⁸

³⁸ *Infra*, lk 51-52.

II KARISTUSE KOHALDAMISE ALUSED

Idealis järgneb igale süütele karistus kui õigusjärelm. Arhailises õiguses lähtuti arusaamast, et kui objektiivses maailmas leidis aset õiguse rikkumine, tuli see ka objektiivsel teel kõrvaldada – lunastada. Õigusrikkumisega kaasnenud kahju tuli heastada. Seejuures ei huvitanud teos esinevad vabandavad asjaolud või süüdlase isik mitte kedagi.³⁹ Karistuse kohaldamise aluseid tänapäeva mõistes tol perioodil ei tuntud. Ajal, mil ilmalik õigus ei teadnud midagi mõistest „süü“ (*culpa*) oli see näiteks kloostrites juba karistuse mõistmise mõõdupuu. Tõsi, ka siis leiti, et iga vanuse- ja teadmisteaste nõuab oma mõõdupuud.⁴⁰ Seega tekkis järk-järgult vajadus võrrelda toimepandud tegu selle eest nõutava lunastuse olemusega.

2.1 Karistuse kohaldamise alused kriminaalkoodeksi järgi

KrK §-s 36 sätestati karistuse mõistmise üldalused. Kohus mõistis karistuse kriminaalkoodeksi eriosa vastava paragrahvi järgi, võttes arvesse toime pandud kuriteo raskust ja laadi, süüdlase isikut ning vastutust kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid. Uus kriminaalkoodeks säilitas nõukogude kriminaalõiguses omaksvõetud karistuse mõistmise üldpõhimõtted.

I. Rebane on leidnud, et isikule, kes on kohtuotsusega süüdi tunnistatud kuriteos, mõistab kohus eriosas ettenähtud karistuse individualiseerimise teel. Selle ülesande õige täitmine tagab karistuse efektiivsuse ja väldib süüdlasele suuremate kitsenduste põhjustamist, kui see on vajalik karistuse eesmärkide saavutamiseks.⁴¹ Täiendavalt on I. Rebane märkinud, et karistuse individualiseerimist teostab kohus sellega, et karistuse mõistmisel arvestab kõiki KrK §-36 loetletud asjaolusid.⁴² Karistuse individualiseerimine eeltoodud alustel pidi tagama mitte ainult teole vastava karistuse, vaid eeskätt karistuse eesmärkidele vastava karistuse. Karistuse mõistmise juures oli kohtuniku meelevaldsus keelatud. I. Rebane märgibki, et kohtunik peab süüdlase karistamisel lähtuma vastavas eriosa paragrahvis ettenähtud sanktsioonist ja KrK § 36 sätetest. Siit ilmnevad õigusriigile omase õiglase karistuse sugemed, mille järgi ei tohi karistuse kohaldamine olla kohtu kontrollimatu tegevus.

³⁹ H. Hattenhauer. Euroopa õiguse ajalugu, lk 42-43.

⁴⁰ *Ibid.*, lk 209.

⁴¹ KrK (Rebane), § 20 komm 2.

⁴² H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963, lk 303.

Karistuse mõistmise regulatsioon kriminaalkoodeksis annab tunnistust selle kohta, et karistuse mõistmist reguleerivad sätted lähtuvad aditiivse ehk summeeriva ühendteooria põhimõttest. Ka Riigikohus selgitab, et karistus on seaduslik vaid siis, kui kohus on selle mõistmisel lähtunud kõigist KrK §-s 36 sätestatud asjaoludest.⁴³ Riigikohtu nimetatud osutus on asjakohane, sest summeeriva ühendteooria põhimõttest lähtuvalt pidigi kohus võtma karistuse mõistmisel arvesse kõik seaduses märgitud asjaolud summaarselt.

Karistuse eesmärkides ja mõistmise alustes ei sätestatud kindlat süsteemi, mis annaks seaduse kohaldajale selge signaali, millise riikliku karistusvõimu õigustava asjaolu peaks karistuse mõistja asetama esikohale. Kriminaalkoodeks käsitas kuriteo raskust ja laadi kui esimest ja seejuures iseseisvat faktorit, millest sõltus karistus konkreetse kuriteo eest. Ka Riigikohus asus kindlale positsioonile, et mõistetava karistuse raskus seondub eelkõige kuriteo raskuse ja laadiga.⁴⁴

1992. aastal kehtestatud uus kriminaalkoodeks ei sätestanud enam karistuse mõistmise üldalusena kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet. Kuid Riigikohus ei loobunud vajadusest hinnata karistuse mõistmisel teost tulenevat ohtu. Karistuse raskust mõjutava tegurina on Riigikohus käsitanud kuriteo ohtlikkust, leides, et toime pandud teo ohtlikkuse aste välistab karistuse mõistmise sanktsiooni alammääras.⁴⁵ Riigikohus on selgitanud, mida mõista karistuse mõistmise juures kuriteo laadi ja raskuse all, kuid mõiste „ohtlikkus“ sisu avatud ei ole.⁴⁶

Töö autor leiab, et teost lähtuv oht karistuse mõistmisel ei ole hinnatav iseseisvana, kuid seda tuli kindlasti teha kuriteo raskust ja laadi iseloomustades. Isikust lähtuva ohu mõju karistusele käsitletakse pikemalt punktis 2.7.3.⁴⁷

Vastust küsimusele, kuidas realiseeruvad KrK § 36 alusel mõistetud karistuses §-s 20 sätestatud eri- ja üldpreventsioon kriminaalkoodeks ei sisalda. Kirjanduses on pakutud, et kui karistuse mõistmisel on arvestatud KrK § 36 sätetega, realiseeruvad KrK §-s 20 nimetatud preventsioonid isenesest st, et kohus ise preventiivsetest kaalutlustest ei lähtu.⁴⁸ Töö autor sellise seisukohaga nõus ei ole. Autor nõustub I. Rebasega, kes on aga rõhutanud, et karistuse individualiseerimisel tuleb lisaks üldsätetele võtta arvesse ka KrK §-s 20 tähendatud

⁴³ RKKK 3-1-1-76-01 — RT III 2001, 22, 237.

⁴⁴ RKKK III-1/1-5/95 – RKL nr 56, lk 189; RKKK III-1/1-31/95 — RKL 1995, otsus nr 77; III-1/1-62/95 — RKL 1995, otsus nr 105; 3-1-1-24-96 — RT III 1996, 11, 153; 3-1-1-100-96 — RT III 1996, 27, 35; 3-1-1-83-02 — RT III 2002, 23, 260.

⁴⁵ RKKK 3-1-1-34-96 — RT III 1996, 12, 168; 3-1-1-111-01 — RT III 2002, 1, 3.

⁴⁶ RKKK III-1/1-62/95 — RKL 1995, otsus nr 105.

⁴⁷ *Infra*, lk 48.

⁴⁸ J. Ginter, S. Laos, J. Sootak. Eesti karistuspoliitika, lk 31.

eesmärgid. Mõningaid järeldusi selles küsimuses saab teha ka Riigikohtu kriminaalkolleegiumi üksikute otsuste põhjal. Riigikohus on leidnud, et lisaks KrK §-s 36 sätestatud asjaoludele peab kohus arvestama ka § 20 lg-s 2 märgitud karistuse eesmärgi, rõhutades eriliselt eripreventiivse eesmärgi tähtsust, näiteks katseajal uue kuriteo toimepanemisel ja karistusest tingimisi vabastamisel.⁴⁹ Järelikult tuli karistuse mõistmisel lähtuda eelkõige KrK §-s 36 sätestatud asjaoludest, millele lisaks pidi arvestama ka KrK §-s 20 sätestatud karistuse eesmärgi. Kui kohus lähtus õigesti kõigist KrK §-s 20 ja §-s 36 sätestatud asjaoludest, realiseerusid ka karistuse eri- ja üldpreventiivsed eesmärgid.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et karistuse mõistmisel tuli lähtuda eelkõige teo raskusest ja laadist. Süü kvantitatiivne suurus ei määranud karistuse ülemmäära, sest kõnesoleval ajal mõisteti isiku süü all mitte riigi poolt väljendatud eetilist etteheidet, vaid isiku suhtumist enda teosse, mis väljendus tahtluse ja ettevaatamatusena. Ka kuriteo raskust ja laadi ei käsitatud karistuse ülemise määra fikseerijana. Järelikult oli ka konkreetsele isikule konkreetse karistuse mõistmisel ülemmääraks eriosas vastava paragrahvi sanktsiooni ülemmäär. Kuid üldsätteid kohaldades ei olnud kohtul võimalik jätta kõrvale ka KrK §-s 20 sätestatud karistuse mõistet ja eesmärki. Autori arvates tuli KrK §-ga 20 arvestada seetõttu, et KrK § 36 järgi oli süüdlase isik iseseisvaks karistuse kohaldamise aluseks. Isikuga arvestamisel pidi kohus hindama ka KrK §-s 20 sätestatud karistuse eripreventiivset eesmärki. Enamasti viidatigi karistuse mõistmisel KrK §-le 20 ja §-le 36 üheaegselt. Karistuse põhjendamisel refereeriti otsuses üldjuhul KrK § 20 lg-te 1 ja 2 ning § 36 teksti, lisades andmed konkreetse isiku varasemate kuritegude ja töökohast (koolist) antud iseloomustuse kohta, sidumata näiteks mõistetavat karistumäära karistuse eesmärgiga. Tuleb tõdeda, et ka Riigikohtu tolleaegsed otsused sisaldavad suhteliselt palju üldsõnalisi viiteid KrK §-le 20 ja § 36-le, nende sisusse tungimata.⁵⁰ Autori arvates ei viita see põhjenduste puudumisele Riigikohtu otsustes, vaid pigem läbi vaadatud kassatsioonide sisulisele küljele, milles muu hulgas paluti üldsõnaliselt ka karistuse kergendamist. Kui alama astme kohtud olid KrK § 20 ja § 36 sätteid arvestanud, puudus Riigikohtul vajadus neid argumente korrata.

2.2 Karistuse kohaldamise alused karistusseadustiku järgi

Karistuse kohaldamise aluste sisaldumine ja paigutus karistust reguleerivates sätetes väljendab karistusteooriat, mida antud riigis kriminaalõigus tunnustab. Karistuse kohaldamise

⁴⁹ RKKK 3-1-1-90-96 — RT III 1996, 24, 317; 3-1-1-77-01 — RT III 2001, 22, 236; 3-1-1-30-04 — RT III 2004, 12, 146.

⁵⁰ näiteks RKKK lahendid III-1/1-5/95 – RKL nr 56, lk 189; III-1/1-31/95 – RKL otsus nr 77; RKKK 3-1-1-24-96 — RT III 1996, 11, 153; 3-1-1-76-00 — RT III 2000, 20, 216; 3-1-1-111-01 — RT III 2002, 1, 3.

alused sätestab karistusseadustiku 4. peatükk. Karistuse kohaldamisel arvestatavad asjaolud on kirjas KarS §-s 56. Relatiivsetele teooriatele toetudes püüab KarS § 56 karistuseesmärkide antinoomia raames ühendada süüühimõtet ning kahte karistuseesmärki – eripreventsiooni ja üldpreventsiooni.⁵¹ Erinevalt kriminaalkoodeksist asetuvad karistusseadustikus karistuse kohaldamise alused kindlas hierarhilises süsteemis. Siit peaks ilmnema seadusandja tahe, et kohus peaks sellest süsteemist kinni pidama ja analüüsima karistuse kohaldamise õiguslikke eeldusi just seaduses sätestatud järjekorras.

J. Sootak on märkinud, et püramiidi tipus on isiku süü kui õigusriiklikult isiku karistamise põhistatuse lähtepunkt. Ka ülejäänud KarS § 56 lg-s 1 nimetatud alused – karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud ning eri- ja üldpreventsioon kui karistuse eesmärgid – kuuluvad kindlasse süsteemi.

Karistuse kohaldamise alustest tulenevalt võib karistuse kohaldamise protsessi jagada etappidesse.⁵² Riigikohtunik L. Kivi näeb karistuse mõistmise protsessi etapiviisiliseks, pakkudes välja kontrollskeemi, mis aitaks otsustamisel vältida juhuslikkust ning soodustaks stabiilse ja õiguslikult argumenteeritud karistuspraktika väljakujunemist.⁵³

Käesolevas töös käsitletakse järgmisi etappe: süü ja selle piiride tuvastamist; preventsoonide, e karistuse eesmärkide püstitamist; põhikaristuse kohaldamise võimalikke mudeleid; liitkaristuse kohaldamise olulisemaid põhimõtteid; karistuse asendamist üldkasuliku tööga ja karistusest tingimisi vabastamist.

Riigikohtu praktika ei ole sellist etapiviisilist karistuse kohaldamise skeemi käsitlenud. Kindlalt on aga välja kujunenud arusaam karistuse kohaldamise kaheetapilisest olemusest. Valitseb seisukoht, et karistuse mõistmine KarS §-s 56 mõttes ja karistusest tingimisi vabastamine on karistuse kohaldamise eraldiseisvad etapid, mis nõuavad ka erinevaid õiguslikke eeldusi.⁵⁴ Õiguskirjanduses on leitud, et karistuse kohaldamine on kohtu tehtav otsustus, millega võrreldakse seadusandja antud hinnangut teole ja isiku toimepandud tegu. Karistuse liigi ja määra abil annab seadusandja teole üldise hinnangu, mille raames peab

⁵¹ M. Ernits, P. Pikamäe; E. Samson ja J. Sootak. Karistusseadustiku üldosa eelnõu. Eelnõu lähtealused ja põhjendus. Tallinn: Juura, 1999, § 59 komm 1.

⁵² J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 115, vnr 12; L. Kivi; J. Sootak. Karistuse kohaldamise alused karistusseadustikus. — *Juridica* 2001, VII, lk 476.

⁵³ P. Pikamäe, L. Kivi. Karistusõiguse põhiprobleeme. Õppematerjal kohtunikele 2003. Tartu 2004, lk 53. Selle skeemi kohaselt on karistuse kohaldamise etapid — karistusraamide kindlakstegemine; süü piiride kindlaksmääramine; karistuse eesmärkide püstitamine; põhi- ja lisakaristuse mõistmine; liitkaristuse mõistmine; karistuse asendamine ja karistusest vabastamine.

⁵⁴ RKKK 3-1-1-76-99 — RT III 1999, 23, 229; 3-1-1-99-06 p 16 — RT III 2007, 8, 65.

kohus leidma isiku teole vastava konkreetse hinnangu.⁵⁵ Kokkuvõtvalt on see väärtusvõrdlus, mille peab tegema kohtunik, arvestades kõike seaduses sätestatud. Seades eesmärgiks mõista õiglane karistus, tuleb ühelt poolt lähtuda seaduses sätestatud ja teiselt poolt kohtuniku väärtushinnangust.

Riigikohus on leidnud, et kuigi kohus peab karistuse mõistmisel juhinduma eeskätt asjakohastest materiaalõiguslikest ja menetlusõiguslikest nõuetest ja esitama vastavalt KrMS § 312 p-le 5 mõistetava karistuse kohta põhistused, on sellistest õiguslikest piiridest lähtuv konkreetse karistumäära valik lõppkokkuvõttes pigem siiski kohtuniku siseveendumusest lähtuva otsustamise küsimus.⁵⁶ Nagu näeme, selgitatakse siin karistumäära valiku põhimõtteid, osutamata karistusliigi valikule alternatiivse sanktsiooni korral. Põhimõtteliselt ei ole põhjust Riigikohtu seisukohale vastu vaielda. Ei tohi aga unustada Riigikohtu varasemat seisukohta, milles rõhutati karistuse küsimuse olulist tähtsust, sest see puudutab süüdistatavat olulisel määral.⁵⁷ Seetõttu peabki kohtuotsusest ilmnema väga selgelt, millistest seaduses sätestatud kohustuslikest asjaoludest konkreetse süüdlase karistamisel lähtutakse ning millist mõju iga käsitletav aspekt karistuse raskusele avaldab (kas raskendab või kergendab karistust). Viidates üldsõnaliselt vaid KarS § 56 lg-s 1 nimetatule ja rakendades karistuse põhjendamisel vaid siseveendumust, ei ole mõistetud karistus eeltoodud alustega kooskõlas.

2.3 Süü kui karistuse kohaldamise alus

Klassikalise karistusõiguse põhitõed on tahtevabadus, personaalne süü, süüteo ja karistuse vastavus. Eeldatakse, et inimene on sisemiselt vaba tegemaks käitumuslikke valikuid ja ühtlasi võimeline eristama head kurjast, õiget valest, õiguspärast õigusvastasest. Ainult tahtevabadusega ja valikuvõimelisusega kaasneb vastutus ja süü.⁵⁸ Karistusseadustiku § 32 lg 1 sätestab karistusõiguse olulise põhimõtte – süüühimõtte (*nulla poena sine culpa*), mis tähendab sisuliselt seda, et isikut saab õigusvastase teo eest karistada vaid siis, kui ta on selle toimepanemises süüdi. Sama paragrahvi teine lõige määrab ära, et toimepanijat karistatakse vastavalt tema süüle, sõltumata teiste toimepanijate süüst.

Karistusseadustiku kehtestamisega võeti kasutusele normatiivne süüühimõiste, mis seisneb isikule tehtavas etteheites selle eest, et ta hoolimata võimalusest käituda õiguskäulekalt valis normivastase käitumise tee. Süü täidab karistusseadustikus mitut

⁵⁵ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 113, vnr 7.

⁵⁶ RKKK 3-1-1-79-03 p 11 — RT III 2003, 25, 250; 3-1-1-10-09 — RT III 2009, 23, 166.

⁵⁷ RKKK 3-1-1-91-07 p 5 — RT III 2008, 9, 62.

⁵⁸ E. Raska. Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn: Juura 2002, lk 92.

ülesannet – annab aluse isiku karistamiseks ja määrab ära, milline peab mõistetav karistus olema. Deliktstruktuuri esimesel ja teisel tasandil vastab õiguse kohaldaja küsimusele, kas isik on toime pannud koosseisupärase ja õigusvastase teo või mitte. Deliktstruktuuri kolmandal, s.o süü tuvastamise tasandil tehakse kindlaks iga isiku süü eraldi. Küsimus, kui palju süüdi, tõusetub alles karistuse kohaldamise etapis. Karistuse kohaldamisel mõjutab teo koosseisupärasus selle taunitavust, õigusvastasus on vaadeldav ebaõigusena ja süülisus leiab käsitlemist süüna.⁵⁹

On ilmne, et süüdimõistvas kohtuotsuses sisalduva karistusega taunitakse süüdlase käitumist. M. Köhler on leidnud, et hukkamõistu eelduseks on aga süüdlase vastutus. Kui süüdlase vastutus on kindlaks tehtud, saab alles siis talle õigusvastast tegu ette heita ja omistada. Rõhutatud on, et individuaalne omistamine ehk etteheidetavus on oluline karistust põhjendava süü juures.⁶⁰

Seega karistuse kohaldamisel ei piisa deliktstruktuuri kolmandas etapis kohtu sedastusest, et isik on süüdistuses märgitud teos süüdi ja teda tuleb karistada. Karistuse mõistmise etapis hinnatakse süü suurust kvantitatiivselt seda mõjutavate asjaolude kaudu. Vastavalt KarS § 56 lg-le 1 on süü karistamise alus. Seaduse selline sõnastus tähendab seda, et riik õigustab oma karistusvolitust eelkõige õiglase reaktsiooniga toimepandud teole. Süüpehimele rajanev karistusõigus seab piirid riigi karistusvõimule, hoides ära ülemäärase sekkumise isiku erasfääri. E. Samson, käsitledes karistusteooriaid ja süüprintsipi, on tulnud järeldusele, et absoluutsetest karistusteooriatest lähtuv süüprintsip omab eriti suurt tähtsust just riigi karistusvõimu piiramisel. Tänapäevane käsitlus ei näe süüprintsipi lihtsalt piirava pehimeotena preventsiionide vastu, vaid püüab seda preventsiionidega harmoniseerida.⁶¹

Õiguskirjanduses on süü suurust iseloomustavana pakutud välja üldjoontes järgmisi asjaolusid: tegu, tagajärg ning isiku käitumine enne ja pärast kuritegu. Isiku süü suuruse määramisel tuleb anda hinnang ainult nendele asjaoludele, mis on süüteoga seotud.⁶² Süü suurus on mõõdetav eelkõige karistust kergendavate ja raskendavate asjaolude abil. KarS §-des 57 ja 58 võeti üldjoontes üle KrK §-de 37 ja 38 regulatsiooni. Kergendavate asjaolude loetelu on lahtine, kuid raskendavad asjaolud on loetletud ammendavana. Seega ei saa kohus süüd suurendavana käsitada KarS §-s 58 loetlemata asjaolusid. J. Sootak märgib, et Riigikogus on läinud teist teed ja kasutanud süü suuruse väljendamiseks muid asjaolusid, mis näitavad teo etteheidetavuse määra, kuid ei sisaldu KarS §-s 58. J. Sootak sedastab, et

⁵⁹ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 122.

⁶⁰ K. Kühl. Karistusõigus. Tallinn: Juura 2002, 3. alapeatükk, vnr 2.

⁶¹ Vt lähemalt E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa. § 22.

⁶² M. Köhler. Strafrecht. Allgemeine Teil. Berlin: Springer, 1997, lk 599.

Riigikohtul näib kujunevat arusaam, et süü suurus ei ole hinnatav ainult KarS §-de 57 ja 58 kaudu, vaid vajadusel ka neile lisaks.⁶³

Töö autor leiab, et selline lähenemine on põhjendatud näiteks juhtudel, kui isiku teosüü on suhteliselt tagasihoidlik, kuid isiku negatiivne hoiak õiguskuulekusele ning tema eluviis viitavad ilmsele vajadusele arvestada tema eluviisisüüga. Leian, et sellisel puhul saab rääkida süüd suurendavast asjaolust, mida KarS § 58 ei nimeta ja sellel alusel karistuse karmistamine võib olla ikkagi põhjendatud ja süüpehmitõttega kooskõlas. Eeltoodut arvesse võttes, uurime, kuidas Riigikohus süüd kui karistamise esmast alust oma praktikas avab ja millist õiguslikku tähendust süüle omistab.

Süüd kui karistuse kohaldamise esmast alust on Riigikohus nimetanud korduvalt, kuid selle sisulist olemust ei ole praktikas väga põhjalikult vaetud.⁶⁴ Riigikohus on märkinud üldsõnaliselt, et süü on karistuse esmane alus, st, millisel määral on tegu isikule etteheidetav.⁶⁵ Leitud on seda, et isiku süü suurus ja seega ka talle mõistetav karistus sõltuvad vahetult talle etteheidetava teo asjaoludest.⁶⁶ Üldsõnaliselt on märgitud, et süü suuruse kvantitatiivsel kindlaksmääramisel tuleb eelkõige hinnata karistust kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid.⁶⁷

Ligi viis aastat pärast karistusseadustiku kehtestamist tegi Riigikohus olulise osutuse ja leidis, et lisaks karistamise alusele määrab isiku süü suurus ka temale mõistetava karistuse ülempiiri.⁶⁸ Nimetatud järeldus on oluline, õigustamaks õigusriigile omase klassikalise karistusõiguse põhimõtteid ja vältimaks riigi võimalust mõista isikule süüd ületav karistus näiteks pelgalt isikust, mitte tema konkreetsest teost tuleneva tõttu. Kohtupraktikas on rõhutatud isiku süü tähendust eelkõige mõistetava karistuse liigi ja määra valikul.⁶⁹

Süü mõju mõistetava karistuse liigile ja määrale saab avalduda eelkõige süü suurusele antava hinnangu kaudu — suurema süü korral on mõistagi raskem karistus ja väiksema korral kergem. Süüle vastava karistusliigi ja -määra valikut käsitletakse põhjalikumalt peatükis 5.3.⁷⁰ Süüpehmitõttest lähtuvalt peavad kõik arvesse võetavad asjaolud olema karistatava teoga seotud.⁷¹ Riigikohus on leidnud teobaõigust võib suurendada näiteks süüdlase tegevuse

⁶³ J. Sootak. Kaks aastat karistusseadustikku: uus õigus ja uued probleemid? – *Juridica* 2005, I, lk 35-44.

⁶⁴ RKKK 3-1-1-79-03 — RT III 2003, 25, 250; 3-1-1-76-07 — RT III 2007, 46, 366.

⁶⁵ RKKK 3-1-1-14-03 RT III 2003, 21, 204; 3-1-1-14-06 — RT III 2006, 17, 157.

⁶⁶ RKKK 3-1-1-12-06 — RT III 2006, 14, 127.

⁶⁷ RKKK 3-1-1-14-07 — RT III 2007, 21, 171.

⁶⁸ RKKK 3-1-1-17-07 — RT III 2007, 26, 215.

⁶⁹ RKKK 3-1-1-99-06 p — RT III 2007, 8, 65.

⁷⁰ *Infra*, lk 84-85.

⁷¹ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 124-125 (skeem).

küünilisus.⁷² Süü suurust mõjutavaks asjaoluks võib olla näiteks kannatanu enda osa toimunud.⁷³ Süü suurust iseloomustab ka tagajärjeebaõigus. Riigikohtu praktikas on arvestatud seda, kuivõrd ulatuslikult rikkus süüdlane liiklusõnnetuse põhjustamisel kiirust ületades ja vastassuunavööndis liigeldes liiklusnõudeid, aga samuti selle rikkumise tagajärjena kolme inimese surma ja ühele inimesele raskete tervisekahjustuste põhjustamist. Neil asjaoludel leiti, et süü suurus on piisav, õigustamaks süüdlasele keskmisest määrast raskemat vangistust.⁷⁴ Riigikohus on selgitanud, et varalise kahju suurust võib arvesse võtta karistuse mõistmisel tõusetuvate küsimuste lahendamisel.⁷⁵ Siit võib teha järelduse, et Riigikohus hindas varalise kahju suurust just süü suurust mõjutava asjaoluna.

2.4 Karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud.

Kriminaalkoodeksi § 36 kohaselt pidi kohus karistuse mõistmisel esmalt hindama kuriteo raskust ja laadi ja süüdlase isikut. Nii saadi orienteeruv karistus, mida korrigeeriti kergendavate ja raskendavate asjaolude alusel. Kriminaalkoodeks orienteeris kohut lähtuma karistuse mõistmisel vastava sanktsiooni keskmisest määrast. Kõrvalekaldumised keskmisest karistusest olid põhjendatud selliste asjaolude ilmnemisel, mis kas raskendasid või kergendasid vastutust ja karistust, kuid seejuures viimaste toime ei olnud välistatud süüdlast kui karistamise objekti negatiivselt iseloomustavate andmete kaudu.⁷⁶ I. Rebane peab karistust kergendavate ja raskendavate asjaolude arvestamist õigustatud kõrvalekaldumiseks vastava sanktsiooni keskmisest määrast.⁷⁷

Karistusseadustik säilitas karistust kergendavate ja raskendavate asjaolude tähenduse karistuse mõistmisel. Karistusseadustiku § 56 lg 1 kohaselt arvestatakse karistuse mõistmisel või määramisel kergendavate ja raskendavate asjaoludega. Süüpehimele rajatud karistuse kohaldamise mudel nõuab kohtult süü suuruse tuvastamist. Karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud mõjutavad otseselt karistuse esmase alusena hinnatava süü suurust. Karistust kergendavate ja raskendavate asjaolude loetelu peaks andma kohtunikule pidepunkti süü suuruse kindlakstegemiseks.⁷⁸

⁷² RKKK 3-1-1-30-07 — RT III 2008, 1, 1.

⁷³ RKKK 3-1-1-12-06 — RT III 2006, 14, 127.

⁷⁴ RKKK 3-1-1-83-09 — RT III 2009, 46, 343.

⁷⁵ RKKK 3-1-1-81-04 — RT III 2004, 31, 329.

⁷⁶ KrK (Rebane), § 36 komm 9.

⁷⁷ H. Kadari, E. Raal, I. Rebane, Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa, lk 308.

⁷⁸ M. Ernits; P. Pikamäe; E. Samson ja J. Sootak. Karistusseadustiku üldosa eelnõu, § 60, komm 1.

2.4.1 Karistust kergendavad asjaolud

KrK § 37 lg 1 loetles asjaolud, mis kergendasid karistust. Osad neist iseloomustasid teo toimepanijat, näiteks kuriteo toimepanemine alaealiste poolt. Teine osa iseloomustas kuriteo subjektiivset külge e motiivi, näiteks kuriteo toimepanemine ähvarduse mõjul. Karistust kergendav asjaolu puhtsüdamlik kahetsus iseloomustas aga süüdlase käitumist pärast kuritegu. Kergendavate asjaolude esinemisel võis kohus karistuse mõistmisel minna kuni eriosa vastava paragrahvi või lõike sanktsioonis ettenähtud alammääraneni.⁷⁹ Kergendavad asjaolud andsid kohtule täiendava võimaluse karistuse individualiseerimiseks ja näiteks süüdlase karistusest tingimisi vabastamiseks.

Riigikohus on selgitanud, et vastutust kergendavate asjaoludena on seadusandja silmas pidanud süüdlase sellesisulist käitumist, mis annab alust järeldada, et ta on oma teo või tegevusetuse ohtlikkusest ja tagajärgedest aru saanud ning püüab realselt tagajärgi leevendada, sh ka tekitatud varalist kahju hüvitada.⁸⁰

Riigikohtu praktika toetas karistuse mõistmisel sanktsiooni keskmisest määrust lähtumise põhimõtet. Samas on Riigikohus aktsepteerinud ka karistuse kohaldamist alla keskmist määra konkreetseid kergendavaid aluseid välja toomata.⁸¹

KrK § 37 lg-s 2 sätestatud alusel võis kohus karistuse mõistmisel arvestada ka selliseid vastutust kergendavaid asjaolusid, mida KrK § 37 lg-s 1 ei loetletud. Ühe sellise alusena on Riigikohus käsitanud süüdlase karmi kasvatust lapsepõlves. Kergendava asjaoluna võeti arvesse vähest haritust ja ebaõiget kodust kasvatust, mis tingis alaealise väärad väärtushinnangud.⁸² Riigikohus on leidnud, et seaduses loetletud asjaoludega pidi kohus alati karistuse mõistmisel arvestama. Seaduses loetlemata asjaolude arvessevõtmine ei ole kohtule kohustuslik ning nende kõrvalejätmist ei pea kohus motiveerima.⁸³

Karistusseadustik säilitas kriminaalkoodeksis sätestatud süsteemi, mille kohaselt on karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud seaduses loetletud. Kergendavate asjaolude esinemine on karistusseadustiku kohaselt hinnatav süüd vähendava tegurina. Töös on korduvalt märgitud, et karistuse mõistmisel tuleb süü suuruse kvantitatiivsel kindlaksmääramisel igal juhul arvestada teo toimepanemisega seotud kergendavate ja raskendavate asjaoludega, et teha kindlaks karistuse konkreetne määr vastava paragrahvi

⁷⁹ KrK (Rebane), § 37 komm 1.

⁸⁰ RKKK 3-1-1-23-96 — RT III 1996, 11, 152.

⁸¹ RKKK III-1/1-22/95 — arvutivõrgus: <http://www.riigikohus.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/1-22/95>.

⁸² RKKK 3-1-1-58-97 — RT III 1997, 20, 213.

⁸³ RKKK 3-1-1-24-97 — RT III 1997, 12, 129.

sanktsiooni piirides ja prognoosida konkreetsele isikule mõistetava karistuse eripreventiivseid eesmärke. Seadusest tulenevad kergendavad alused on sätestatud KarS § 57 lg-s 1. Sama paragrahvi 2. lõige annab kohtule võimaluse arvestada karistust kergendavana ka seaduses loetlemata asjaolusid. Säilis kriminaalkodeksist tuttav süsteem, mille kohaselt karistust kergendavad asjaolud iseloomustavad süüteo toimepanemise asjaolusid, süüdlase isikut või tema käitumist pärast süütegu. Karistust kergendavate asjaolude loetelu jäi endiselt lahtiseks. Muutmatuks jäi nõue, et KarS § 57 lg-s 1 loetletud karistust kergendavate asjaolude tuvastamisel on nendega arvestamine kohtu poolt obligatoorne. Kohtu sellesisuline hinnang peab olema kohtuotsuses selgesõnaliselt ka esitatud.⁸⁴

Riigikohus on rõhutanud, et süüteomenetluses karistuse määramisel peab kohus KarS § 56 lg-s 1 nimetatud asjaolude kõrval võtma arvesse kõiki KarS § 57 lg-s 1 märgitud kergendavaid asjaolusid. Sama paragrahvi teise lõike järgi on kohtul õigus lugeda kergendavaks asjaoluks ka esimeses lõikes loetlemata asjaolusid, mis kohtu hinnangul vähendab menetlusaluse isiku süüd ja võimaldab sanktsioonis ettenähtud karistust kergendada. Kuid asjaolud, mis kohtu arvates vähendavad isiku süüd ja kergendavad karistust, peavad olema kontrollitavad ja tulenema kriminaaltoimiku materjalidest.⁸⁵ Riigikohus toetab jätkuvalt keskmisest määrast lähtumise põhimõtet.⁸⁶

Riigikohus on selgitanud, et KarS § 57 lg-s 1 nimetamata asjaolu arvestamine kergendava asjaoluna tähendab seda, et see asjaolu on isiku süüd vähendav, või näitab, et isiku mõjutamiseks edasistest rikkumistest hoiduma on põhjendatud ka kergema karistuse kohaldamine.⁸⁷ Riigikohtu seisukoht annab tunnistust selle kohta, et süüdlase alaealisus on ühelt poolt süüd vähendav asjaolu ja teisalt avaldab mõju ka karistuse eesmärkide täitmisele. Näiteks on Riigikohus selgitanud, et kuigi alaealisust ei ole KarS § 57 lg-s 1 toodud loetelus karistust kergendava asjaoluna eraldi nimetatud, võib sama paragrahvi teisest lõikest tulenevalt seda siiski teha. Isikut iseloomustav kergendav asjaolu on kindlasti hinnatav ka preventatsioonide juures. Autor leiab, et selle mõju võib kanduda ka karistusest tingimisi vabastamise etappi.⁸⁸

Kriminaalkodeksi § 37 lg 1 p 1 luges karistuse mõistmisel vastutust kergendava asjaoluna ka tekitatud kahju vabatahtlikku hüvitamist. Kuriteoga tekitatud kahju hüvitamise

⁸⁴ RKKK 3-1-1-14-07 — RT III 2007, 21, 171.

⁸⁵ RKKK 3-1-1-33-07 — RT III 2007, 30, 246.

⁸⁶ RKKK 3-1-1-86-07 — RT III 2008, 24, 159; 3-1-1-121-06 — RT III 2007, 9, 73.

⁸⁷ RKKK 3-1-1-2-06 — RT III 2006, 12, 114.

⁸⁸ Vt ka J. Ginter, M. Kruusamäe, J. Sootak. Eesti karistuspoliitika: vabaduskaotuslikud karistused. Tallinn: Juura, 2004, lk 46.

eesmärk oli kahjustatud isiku asetamine olukorda, mis on võimalikult lähedane olukorrale, milles ta oleks olnud, kui kuritegu ei oleks toime pandud. Kahju hüvitamist käsitati vastutust kergendava asjaoluna vaid juhul, kui see oli toimunud kuriteo toimepannud isiku poolt vabatahtlikult, välise sunnita, väljendades nimetatud isiku arusaamist toimepannud kuriteost ja selle tagajärgedest ning ühtlasi tahet luua kahjustatud isiku jaoks olukord, mis oleks kuriteoelsele võimalikult lähedane. Seadus ei piiranud ajaliselt kahju vabatahtliku hüvitamise võimalust, mistõttu asjaolu, et kuriteoga tekitatud kahju hüvitati enam kui kaks aastat pärast kuriteo toimepanemist ja ligi poolteist aastat pärast süüdimõistmist ning alles teistkordseks asja läbivaatamiseks ringkonnakohtus, ei välistanud iseenesest taolist kahju hüvitamise arvestamist kergendava asjaoluna.⁸⁹ Karistust kergendas ka kahju osaline hüvitamine. Riigikohus on leidnud, et kahju hüvitamine 1/3 osas süüdlase ema poolt kergendab samuti süüdlase karistust.⁹⁰

Karistusseadustiku § 57 lg 1 p 2 jättis kriminaalkoodeksi § 37 lg 1 p-s 6 sätestatud kergendava aluse kohaldamise eeldused sisult samaks. Püsima on jäänud Riigikohtu seisukoht, et seadusest tulenevate kergendavate asjaolude ilmnemisel on nendega arvestamine obligatoorne. Kahju vabatahtlik hüvitamine ka siis, kui see on toimunud osaliselt, on karistust kergendav asjaolu KarS § 57 lg 1 p 2 mõttes. Üksnes siis, kui kohus tuvastab põhjendatult, et esitatud andmed kahju vabatahtliku hüvitamise kohta ei vasta tegelikkusele, ei arvestata seda karistust kergendava asjaoluna.⁹¹

Puhtsüdamliku kahetsuse arvestamine karistust kergendava asjaoluna on kohtupraktikas enim kaalutav alus karistuse mõistmisel. Võib tunduda, et tegemist on formaalse kergendamise alusega, kuid see võis ajal, mil kriminaalkoodeks võimaldas kohaldada surmanuhtlust, saada elu säilitamise jaoks kaalukeeleks.⁹² Et vältida formaalsust, tuli kohtul hinnata kahetsuse puhtsüdamlikkust ja siirust. See on alati fakti küsimus.⁹³ Et kõrgema astme kohtul oleks võimalik nimetatud kergendava asjaolu esinemist hinnata, peab see tulenema asja materjalidest.⁹⁴ Kohtulik uurimine maa- ja ringkonnakohtus võimaldab kohtul veenduda vahetult süüdlase kahetsuses (verbaalne väljendusviis, näoilme, kehakeel). Riigikohus on leidnud, et varem mõistetud karistuse tühistamise korral ei ole ringkonnakohus eelnevalt arvestatud vastutust kergendavate asjaoludega seotud ning kõiki asjaolusid hinnates

⁸⁹ RKKK 3-1-1-23-96 — RT III 1996, 11, 152.

⁹⁰ RKKK 3-1-1-77-96 — RT III 1996, 25, 331.

⁹¹ RKKK 3-1-1-14-07 — RT III 2007, 21, 171.

⁹² RKKK 3-1-1-24-97 — RT III 1997, 12, 129.

⁹³ RKKK 3-1-1-86-04 — RT III 2004, 25, 273.

⁹⁴ RKKK 3-1-1-33-07 — RT III 2007, 30, 246.

võib ta tulla järeldusele, et maakohtu tuvastatud puhtsüdamlikku kahetsust tegelikult siiski ei esine.⁹⁵ Kassatsioonimenetluses vaadatakse kassatsioon läbi üldjuhul kirjalikus menetluses ning kinnipidamiskohas viibivate süüdistatavate osavõtuta.⁹⁶ Sellest tulenevalt ei ole Riigikohtul võimalik hinnata kergendavate asjaolude arvestamise õiguspärasust muud moodi, kui tutvuda toimikumaterjalides fikseerituga. Vastavate asjaolude adekvaatne kajastamine asja materjalides võimaldab ka kõrgema astme kohtul hinnata kassatsioonis tõstatatud karistuse ranguse küsimust. Puhtsüdamliku kahetsuse võib aga välistada süüdlase käitumine kohtueelse uurimise ajal, tema käitumine maa- ja ringkonnakohtus ning süü omaksvõtt vaid osaliselt.⁹⁷ Süü osaline ülestunnistamine karistust kergendava asjaoluna arvesse ei tule.⁹⁸ Kannatanute ees vabandamine on hinnatav puhtsüdamliku kahetsusena ning selle arvestamine iseseisvalt KarS § 57 lg 2 alusel ei ole õige.⁹⁹

Üsnagi vaieldav on Riigikohtu tõdemus, et liikluseeskirja süstemaatilise rikkuja (kuuendat korda karistatud lubatud sõidukiiruse ületamise eest) kahetsus kohtuistungil võib lugeda puhtsüdamlikuks ja karistust kergendavaks.¹⁰⁰ Autor peab võimalikuks, et süüdlane avaldab just viimase süüteo üle erilist kahetsust ning tema eelnev käitumine ei tohiks selles küsimuses kohtule siduv olla. Kuid nii nagu Riigikohus on aktsepteerinud süüteo koosseisu subjektiivse külje tuvastamist objektiivsete asjaolude kaudu, ei toeta liikluseeskirja süstemaatilise rikkumise väline teopilt vähimalgi määral isiku kahetsuse siirust.¹⁰¹ Pigem on süüdlasel välja kujunenud kogemus ning oskus end kohtus õigesti ülal pidada. Sellisel juhul peaks kohus kahetsuse siirust eriti hoolikalt hindama. Kergekäeline ja formaalne suhtumine nimetatud kergendavasse asjaolusse on karistuse seaduslikkuse seisukohast lubamatu, tuues kaasa täiendavaid kaebusi kõrgema astme kohtule. Vaidlusi on tekitanud süü ülestunnistamisele ilmumise olemus karistust kergendava asjaoluna. Selles küsimuses ei muutnud karistusseadustik kriminaalkoodeksi regulatsioonis midagi. Süü ülestunnistamisele ilmumise all tuleb mõista isiku vabatahtlikku ilmumist uurimisasutusse ja uurijale andmete avaldamist, mis hõlbustavad kuriteo avastamist. Kohtuistungil enda süüdi tunnistamine selliseks aluseks ei ole.¹⁰²

⁹⁵ RKKK 3-1-1-86-96 — RT III 1996, 23, 314.

⁹⁶ KrMS § 352 lg 1 kohaselt vaatab Riigikohus kriminaalasja üldjuhul kirjalikus menetluses.

⁹⁷ RKKK 3-1-1-36-96 — RT III 1996, 15, 209.

⁹⁸ RKKK III-1/1-17/95 — RKL 1995, otsus nr 64.

⁹⁹ RKKK 3-1-1-112-04 — RT III 2004, 38, 385.

¹⁰⁰ RKKK 3-1-1-33-07 — RT III 2007, 30, 246.

¹⁰¹ RKKK 3-1-1-124-96 — RT III 1996, 32, 412.

¹⁰² RKKK 3-1-1-23-06 — RT III 2006, 18, 166.

Enne karistusseadustiku kehtestamist oli Riigikohus seisukohal, et nimetatud asjaolu eeldab enda süüdioleku tunnistamist toimepandud kuriteos ja selle tehjolude avaldamist, mis hõlbustavad tõendamiseseme asjaolude selgitamist, samuti süü ülestunnistamise kohta vastava protokolliga koostamist. Süü ülestunnistamisel kuriteo toimepanemise mõne üksikasja esitamata jätmine ei tähenda, et tegemist ei ole kõnesoleva vastutust kergendava asjaoluga.¹⁰³ Hilisemas praktikas on seda seisukohta korrigeeritud ning leitud, et karistust kergendab vaid isiku enda algatusel kohtueelse uurimise asutusse, prokuratuuri või kohtusse pöördumine ning kõigi talle teadaolevate süüteo asjaolude täielik avaldamine. Kui aga süüteo toimepannud isik ise vabatahtlikult süü ülestunnistamisele ei ilmunud, kuid kriminaalmenetluse käigus andis ütlusi, milles tunnistas puhtsüdamlikult oma tegu ja vabandas kannatanute ees, on tegemist puhtsüdamliku kahetsusega, kuid mitte süü ülestunnistamisele ilmumisega.¹⁰⁴

Järelikult näeb Riigikohtu hilisem praktika süü ülestunnistamisele ilmumise KarS § 57 lg 1 p 3 mõttes ühe osana ka talle teadaolevate süüteoasjaolude täielikku avaldamist. Selline käitumine peaks andma kohtule märku isiku soovist loobuda vabatahtlikult enese mittesüüstamise privileegist ning aidata kaasa kriminaalasja kiirele lahendamisele.

2.4.2 Karistust raskendavad asjaolud

Karistust raskendavad asjaolud olid KrK §-s 38 loetletud ammendavalt. Sanktsiooni keskmise määra ületamine oli põhjendatud eelkõige raskendavate asjaolude esinemise korral. Sarnaselt kergendavate asjaoludega iseloomustasid ka raskendavad asjaolud kuriteo objektiivset ja subjektiivset külge ning teo toimepanijat.¹⁰⁵ Üheks sagedamini kohaldatavaks raskendavaks asjaoluks oli kuriteo toime panemine isiku poolt, kes ka varem oli kuriteo toime pannud. Olenevalt eelneva kuriteo iseloomust oli kohtul õigus seda mitte lugeda raskendavaks asjaoluks.

Riigikohus asus seisukohale, et KrK § 38 p 1 järgi tuli kohtul seda asjaolu karistuse mõistmisel arvestada, kuid juhul, kui esimene kuritegu erines oluliselt arutatava kuriteo iseloomust, võis kohus jätta selle karistuse mõistmisel arvesse võtmata.¹⁰⁶

Autor leiab, et sellisest regulatsioonist on hiljem välja kasvanud teoseotuse nõue, mille kohaselt saab karistuse mõistmisel arvesse võtta isiku varasemaid karistusi, mis on karistatava teoga seotud. Karistuse raskendamist KrK §-s 38 loetletud asjaoludest väljuvalt ei ole Riigikohtu varasem praktika käsitletud.

¹⁰³ RKKK 3-1-1-13-97 — RT III 1997, 8, 84.

¹⁰⁴ RKKK 3-1-1-112-04 — RT III 2004, 38, 385.

¹⁰⁵ H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa, lk 310.

¹⁰⁶ RKKK III-1/1-82/95 — RKL 1995, otsus nr 123.

KarS § 58 loetleb karistust raskendavad asjaolud ammendavalt. Need asjaolud aitavad kohtul tuvastada süü piiridest lähtuva karistuse ülemmäära. Tänapäevane karistuspraktika annab tunnistust sellest, et hoolimata KarS § 58 ammendavast loetelust ei ole isiku karistuse karmistamine välistatud ka nimetatud paragrahvis loetlemata alustel. Nii on Riigikohtu praktikas KarS § 58 väliselt süüd suurendavana käsitatud teo toimepanemise kohta (kohtusaal) ja sinna relva põhjendamatu kaasavõtmist.¹⁰⁷ Süüd suurendavana on käsitletud näiteks toimepandud kuriteo erakordselt suurt ulatust - vilja omastati kokku 38 244 456 krooni väärtuses, mis teo lõpuleviimise ajal vastas enam kui 154-kordsele KarSRakS § 8 p-st 2 tulenevale suure kahju määrale. Teiseks suurendas samas asjas isiku süüd see, et enamiku omastatud viljast moodustas riigi julgeolekuvaru vilid. Teo toimepanemise ajal kehtinud riigireservi seaduse § 4 sätestas, et julgeolekuvaru on riigi käsutuses olev ressursside kogum, mis võetakse kasutusele elanike elutegevuse tagamiseks hädaolukorras ja ka kaitseväge vajaduste rahuldamiseks sõjaseisukorra ajal. Seega oli vilja julgeolekuvaru näol tegemist ressursiga, mille puudumine kriisiolukorra tekkides võinuks kaasa tuua raskeid tagajärgi paljudele isikutele. Kuna antud juhul oli tegemist toiduteravilja julgeolekuvaruga, võinuksid need tagajärjed seonduda ka ohuga inimeste elule ja tervisele.¹⁰⁸

Märkimisväärne erinevus kriminaalkoodeksiga võrreldes on see, et KarS § 58 ei näe ette iseseisvat võimalust raskendada karistust põhjendusel, et süüdlane on juba varem kuriteo toime pannud. Karistusseadustiku kohaselt ei tohi varasemat karistust arvestada iseseisva karistust raskendava alusena. See tähendab, et varasem karistus ei ole vaadeldav iseseisva süü suurust mõjutava asjaoluna. Siinkohal ei mõelda varasemat karistust või korduvat kuritegu, mis võib olla kvalifitseeritud koosseisu tunnus ja toob süüdlasele igal juhul kaasa võimaluse saada rangemalt karistatud. Isiku varasema karistatuse mõju karistuse raskusele kerkib teravalt esile isiku ja temast lähtuva ohtlikkuse hindamisel. Süüdlase varasem karistus avaldab otsest mõju karistuse raskusele eripreventiivse prognoosi kaudu. Neid küsimusi vaadeldakse lähemalt käesoleva töö peatükis 2.7.3¹⁰⁹

¹⁰⁷ RKKK 3-1-1-86-04 — RT III 2004, 25, 273.

¹⁰⁸ RKKK 3-1-1-46-08 — RT III 2008, 52, 361.

¹⁰⁹ *Infra*, lk 48-49.

2.4.3 Karistust kergendava ja raskendava asjaolu korduva arvestamise keeld

Kriminaalkoodeks ei sätestanud karistust kergendavate ja raskendavate koosseisuliste asjaolude korduva arvestamise keeldu. Nimetatud põhimõte tulenes tollel ajal tunnustatud dogmaatikast.

I. Rebane oli seisukohal, et vastutust kergendavad ja raskendavad koosseisulised asjaolud, mis on ühtlasi loetletud §-des 37 ja 38, on arvestatavad peale kuriteo kvalifitseerimise teataval määral ka karistuse mõistmisel. Kui näiteks kuriteoga raske tagajärje põhjustamine on vastutust raskendav asjaolu KrK § 38 p 4 mõttes ja samaaegselt mõne kuriteo puhul koosseisuline raskendav asjaolu, ei saa sellel alusel karistust raskenda KrK § 38 p 4 tähenduses. Küll aga võib viimatinimetatud alusel karistust raskendada kuriteoga eriti raske tagajärje põhjustamise korral.¹¹⁰

Riigikohus on seda põhimõtet tunnustanud ning märkinud, et mittekoosseisuliste vastutust raskendavate asjaoludena KrK § 38 mõttes ei ole õige arvestada neid, mis on süüdistuses kuriteo koosseisulised asjaolud.¹¹¹ Ebaõige on iseseisva raskendava asjaoluna käsitada alkoholijoobes juhtimist, kui see on süüks arvatud kuriteo koosseisulise asjaoluna. Nimetatud asjaolu on kuriteo raskuse ja laadi juures juba hinnatud.¹¹² Kuriteo toimepanemist varem arvestatakse karistuse mõistmisel raskendava asjaoluna üksnes siis, kui pole möödunud kriminaalvastutusele võtmise aegumise tähtajad või kui karistus ei ole kustunud või kustutatud. Tuleb eristada kuriteo toimepanemist vähemalt teistkordselt, s.o. vähemalt kaks korda ja kuriteo toimepanemist kolm korda või enam. Kui kuriteo toimepanemine vähemalt teistkordselt on kriminaalkoodeksi eriosa paragrahvi dispositsioonis ette nähtud vastutust raskendav koosseisuline asjaolu, siis kolme või enama kuriteo varasem toimepanemine on vastutust raskendav mittekoosseisuline asjaolu.¹¹³ Eeltoodust nähtub, et kohtupraktika ei pidanud võimalikuks arvestada kuriteo koosseisulisi tunnuseid veel eraldi ka karistuse mõistmise juures.

Karistusseadustikus kehtestati korduvarvestamise keeld §-s 59. Nimetatud regulatsioon tähendab seda, et seadus keelab karistuse mõistmisel arvestada teist korda kergendava või raskendava asjaoluna süüteo koosseisu tunnust, mis on isiku teos ilmnenu ja talle juba deliktstruktuuri tasandil omistatud. Korduvarvestamise keeld kehtib karistusraami

¹¹⁰ KrK (Rebane), § 36 komm10.

¹¹¹ RKKK 3-1-1-31-99 – RKL 1999, otsus nr 93.

¹¹² RKKK III-1/1-82/95 — RKL 1995, otsus nr 123.

¹¹³ RKKK III-1/3-5/95 – RKL 1995, otsus nr 142.

ja süü suuruse tuvastamisel, ei kehti aga preventsioonide või karistusest tingimisi vabastamise otsustamisel, samuti lisakaristuse valikul.¹¹⁴

Riigikohus on KarS § 59 sätete kohaldamise kriteeriume selgitanud mitmel korral ning pidanud vajalikuks hilisemate lahenditega varem öeldut korrigeerida. Algselt võttis Riigikohus seisukoha, et karistuse mõistmise etapis arvesse võetud kergendavad asjaolud ei saa mõjutada kohtu otsustust süüdlase karistusest tingimisi vabastamise kohta.¹¹⁵ Hiljem on seda järeldust korrigeeritud ning leitud, et kuigi karistuse kohaldamise ja karistusest vabastamise alused on erinevad, ei tohi neis kaalutavate asjaolude korduvarvestamise keeluga liialdada. Arvestamata ei tohi jätta seda, et seadusandja on karistuse kohaldamise ja karistusest vabastamise regulatsioonide puhul (vastavalt KarS IV ja V peatükk) pidanud vajalikuks kehtestada aluste korduva arvestamise suhtes otsesed piirangud üksnes KarS §-s 59. Mingisuguseid teisi asjaolude korduvarvestamise otseseid keeldusid pole seadusandja KarS IV ja V peatükis pidanud vajalikuks kehtestada. Loomult ühekordsete asjaolude (kahju vabatahtlik hüvitamine jne) arvestamine mõlemas etapis on Riigikohtu hinnangul siiski välistatud.¹¹⁶

Eeltooduga ei haaku olukord, kus süüdlase raske haigusega, sellest tuleneva 90 % töövõimetusega ja sissetuleku puudumisega õigustatakse esmalt rahalise karistuse kõrval vangistuse kohaldamist, seejärel vangistuse mõistmist alammäära lähedal ning lõpuks ka süüdlase tingimisi vabastamist.¹¹⁷ Siit nähtub lubamatu olukord, kus ühe ja sama asjaoluga põhjendatakse ühest küljest raskema karistusliigi valikut ning teisest küljest selle ärakandmise ebaotstarbekust. Autori arvates arvestati toodud näites loomult ühekordsete asjaoludega nii karistusliigi ja -määra valikul, kui ka karistusest tingimisi vabastamisel. Kirjeldatud olukord pole otseselt vastuolus KarS § 59 sätetega, kuid ilmselgelt on sama asjaoluga opereerides liiale mindud.

Õiguskirjanduses on asutud seisukohale, et süü suuruse hindamisel on lubamatu käsitada raskendavana kergendavate asjaolude puudumist. Samuti ei ole põhjendatud mõista süüid kergendavana raskendavate asjaolude puudumist. Kumbagi laadi asjaolude puudumine näitab asjaolude neutraalset tegu, nulljoont.¹¹⁸ Riigikohus sellist lähenemist ei toeta ning on aktsepteerinud olukorda, kus arvestati karistust kergendavana kuriteo jäämist

¹¹⁴ A. Schönke, H. Schröder. Strafgesetzbuch. Kommentar. 25., neubearbeitete Aufl. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997, § 46 vnr 50.

¹¹⁵ RKKK 3-1-1-79-03 p 15-16 — RT III 2003, 25, 250.

¹¹⁶ RKKK 3-1-1-99-06 p 16.3 — RT III 2007, 8, 65.

¹¹⁷ RKKK 3-1-1-4-10 — RT III 2010, 11, 78.

¹¹⁸ J. Sootak, Sanktsiooniõigus, lk 124, vnr 40.

katestaadiumisse ja seda, et raskendavaid asjaolusid ei ole.¹¹⁹ Kergendavate ja raskendavate asjaolude puudumist tuleb praktikas päris palju ette. Eespool märkisime, et valitsev kohtupraktika asetab süü suurusest lähtuva nullpunkti sanktsiooni keskmisse, mida sellisel juhul oleks põhjust korrigeerida vaid preventatsioonide toel. Siinkirjutaja ei jaga Riigikohtu sellist seisukohta ja leiab, et süü suurust mõjutavate eriliste tunnuste puudumise korral on tegemist keskmisest kergema süüteoga ja süüle vastavat karistust tuleb otsida vastava sanktsiooni esimesest kolmandikust.

Eeltoodu põhjal saab järeldada, et kriminaalkodeksi järgi pidi kohus hindama kõiki KrK §-s 36 sätestatud asjaolusid ning sellest lähtuvalt tegema oma järelduse konkreetse karistumäära suhtes, näidates muuhulgas ära ka karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud. Nimetatud asjaolud pidid olema kaalukeeleks sellele, kas karistus jääb sanktsiooni keskmisest määrast ülespoole või allapoole. Karistusseadustiku järgi annavad karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud kohtule võimaluse anda üldhinnang süüle ja selle põhjal kujundada esmane mulje, milliselt sanktsiooni raskusskaalalt tuleb õiget karistust otsida.

2.5 Karistuse mõistmine alla alammäära

Kriminaalkodeksi § 39 sätestas, et arvestades toimepandud kuriteo raskust oluliselt vähendavaid erandlikke tehioolusid, samuti süüdlase isikut ning pidades vajalikuks mõista temale karistus alla alammäära, mille käesoleva koodeksi eriosa selle teo eest ette näeb, või üle minna mõnele teiseliigilisele karistusele, võib kohus karistust selliselt kergendada, ära märkides kergendamise motiivid. KrK § 39 kohaldamise eeldused olid kuriteo toimepanemise asjaolude erandlikkus ja süüdlase isikut iseloomustavad andmed, mille esinemisel oli otstarbekas mõista karistus alla eriosa sanktsioonis ettenähtud alammäära. Mõlemad nimetatud asjaolud pidid esinema üheaegselt.¹²⁰

I. Rebase arvates võimaldas KrK § 39 erandlikult karistuse individualiseerimist ka väljapoole sanktsiooni raame, nimelt sanktsioonis ettenähtust kergema karistuse mõistmisena. Vaid erandlikel juhtumel võis osutada kriminaalkodeksi eriosa sanktsioonis ettenähtud karistus liiga raskeks, sest karistuse eesmärkide saavutamiseks võis osutada ebavajalikuks kohaldada sanktsioonis ettenähtud minimaalset karistust.¹²¹

Riigikohus on sedastanud, et kuna seadus ei kirjelda, milliseid asjaolusid on põhjust lugeda erandlikeks KrK § 39 mõttes, võib siia alla paigutada väga erisisulisi asjaolusid.

¹¹⁹ RKKK 3-1-1-76-01 — RT III 2001, 22, 237.

¹²⁰ KrK (Rebane), § 39 komm 1.

¹²¹ H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa, lk 312.

Põhiline nõue on, et kohus näitaks, milliseid asjaolusid ja miks loeb ta erandlikuks ning millisel põhjusel vähendab see karistust.¹²² Seega, KrK §-s 39 sätestatud eelduste esinemise puhul oli kohtul väga tõhus võimalus individualiseerida iga süüdlase karistust, kaalumaks samas ka karistuse preventiivseid eesmärke.

Karistusseadustikus reguleerib karistuse kohaldamist alla alammäära KarS § 61. Nimetatud paragrahvi lg 1 sätestab, et erandlikke asjaolusid arvestades võib kohus või kohtuväline menetleja kohaldada karistust alla seaduses sätestatud alammäära. Nimetatud säte on iseseisev karistuse kergendamise alus. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium on asunud seisukohale, et võrreldes KrK §-ga 39 annab KarS § 61 lg 1 avaramad võimalused seaduses sätestatud alammäärast kergema karistuse kohaldamiseks. Kui KrK § 39 alusel võis mõista isikule kriminaalkodeksi eriosa sanktsiooni alammääras ettenähtust kergema karistuse üksnes, "arvestades toimepandud kuriteo raskust oluliselt vähendavaid erandlikke tehioolusid, samuti süüdlase isikut", siis KarS § 61 lg 1 võimaldab kohaldada karistust alla seaduses sätestatud alammäära alati, kui esinevad "erandlikud asjaolud". Karistusseadustiku § 61 lg-st 1 ei tulene, et kui asjas esinevad üksnes süüdlase isikuga seonduvad erandlikud asjaolud, puudub võimalus kohaldada karistust alla seaduses sätestatud alammäära.¹²³ Siinkohal on asjakohane hinnata süüdlase tegu nii enne kui ka pärast kuritegu.¹²⁴

Erandlike asjaolude sellist tõlgendust toetab ka karistusseadustiku eelnõu seletuskirjas § 61 (eelnõu algse redaktsioonis § 63) kohta märgitu: "Paragrahvi [...] eesmärk on pehmendada karistusseadustiku eriosa paragrahvides karistuse alammäära sätestamisest tulenevat karistuse mõistmise jäikust, andes kohtule täiendava võimaluse mõista karistus alla eriosas ettenähtud alammäära juhtudel, mida ei ole võimalik seaduses ette näha. Karistuse mõistmist alla alammäära peab kohus põhjendama."¹²⁵

I. Rebane on kriminaalkodeksit kommenteerides leidnud, et erandlikuks võib pidada paljude kergendavate asjaolude olemasolu, aga ka raskendavate asjaolude puudumist või neil ei ole olulist kaalu.¹²⁶ J. Sootak osundab sellele seisukohale ka karistusseadustiku valguses.¹²⁷

¹²² RKKK 3-1-1-31-99 — RT III 1999, 16, 160.

¹²³ RKKK 3-4-1-9-03 — RT III 2003, 36, 370.

¹²⁴ RKKK 3-1-1-29-04 — RT III 2004, 20, 229.

¹²⁵ Seletuskiri karistusseadustiku eelnõu juurde. Arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=991610003&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>.

¹²⁶ KrK (Rebane), § 39 komm 2.

¹²⁷ Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Koost J. Sootak ja P. Pikamäe. 3., täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne. Tallinn: Juura 2009, § 61 komm 2; J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 131, vnr 63.

Töö autor nõustub, et kergendavate asjaolude suur hulk võib olla märk sellest, et isiku süü on väike või et isikut iseloomustav asjaolu võimaldab kaaluda karistuse kergendamist. Süü suurust mõjutavate asjaolude uurimisel selgub edaspidi, et karistust raskendavate asjaolude puudumisel ei ole süüd vähendavat mõju. Sellest tulenevalt ei ole autori arvates asjakohane viidata karistuse kohaldamisel alla alammäära pelgalt karistust raskendavate asjaolude puudumisele. Kuigi KarS § 61 laiendas kohtu võimalusi karistuse kergendamise vallas, jäi endiselt püsima arvesse võetavate asjaolude erandlikkuse nõue. Kõnesolevat asjaolu erandlikuks pidada oleks asjakohatu.

Oluline erinevus kahe võrreldava koodeksi vahel on see, et erinevalt KrK §-st 39 ei võimalda KarS § 61 sätteid üle minna kergemale karistusliigile. Seni püsib ka Riigikohtu seisukoht, et karistuse mõistmine alla alammäära tähendab selle mõistmist üldosas ettenähtud karistusliigi alammäärani.¹²⁸ Karistuse mõistmine alla karistusliigi üldosalist alammäära ei olnud ka kriminaalkoodeksi järgi lubatud.¹²⁹ Praktikast on tekkinud enim vaidlusi kõnesoleva karistuse kergendamise aluse rakendamisel kõrvuti karistusest tingimisi vabastamisega. Varasemalt leiti, et karistuse kohaldamisel alla alammäära KrK § 39 järgi ei saa enam kohaldada KrK § 47 sätteid, kuna sellisel juhul oleks erandlikud asjaolud arvestatavad kahel korral.¹³⁰

Täna ei näe Riigikohus vastuolu selles, kui karistusest vabastatakse tingimuslikult süüdistatav, kellele karistuse kohaldamisel on lähtutud KarS §-st 60 või §-st 61. Vajalik on kõigi kohaldatud meetmete põhjendamine.¹³¹ Kergendavate ja raskendavate asjaolude korduva arvestamise keeld kehtib KarS § 59 kohaselt vaid nende asjaolude suhtes, mida seaduses on kirjeldatud süüteo koosseisu tunnustena. Siinkirjutaja leiab, et iga seaduses kirjeldatud võimalus karistuse individualiseerimiseks on äärmiselt oluline ning teenib kokkuvõttes eesmärki hoida ära süüdimõistetute järgmine õigusrikkumine. Kõnesolev karistuse kergendamine ei tohi aga minna vastuollu süüühimõttega, samuti tuleb jälgida, et karistus ei langeks alla üldpreventsiooniga piirnevat karistuse alammäära. Viimane peaks tähendama seda, et ka arvukate erandlike (nii teo kui ka isiku kohta käivate) asjaolude esinemisel ei tohiks näiteks raskeid tagajärgi põhjendanud süüdlasele mõista karistust alla ühiskonnas aktsepteeritavat miinimumi. Siinkohal võiks tuua näitena hukkunutega liiklusvariid.

¹²⁸ RKKK 3-1-1-29-04 — RT III 2004, 20, 229; 3-4-1-9-03 — RT III 2003, 36, 370.

¹²⁹ RKKK 3-1-1-62-01 — RT III 2001, 18, 192; 3-1-1-53-02 — RT III 2002, 14, 159.

¹³⁰ RKKK 3-1-1-25-01 — RT III 2001, 11, 118.

¹³¹ RKKK 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

2.6 Süüdistuse mahu muutumise mõju karistusele ja karistuste individualiseerimine grupis toimepandud kuriteo eest

Kolmeastmelise kohtusüsteemi ja sellest tuleneva kaebeõigusega kaasneb sageli süüdistuses kirjeldatud tegevusele uue õigusliku hinnangu andmine kõrgema astme kohtus. Õigusriigile omaselt pole harvad ka juhud, kui süüdlane apellatsiooni- või kassatsioonimenetluses mõnes kuriteoepisoodis sootuks õigeks mõistetakse. Kaebuse sisust tulenevalt peab kõrgema astme kohus otsustama, kas madalama astme kohtu poolt mõistetud karistus süütegude või kohtuotsuste kogumi eest vajab korrigeerimist või mitte.¹³²

Karistuse muutmist võib tingida eelkõige süüdistuse mahu muutumine. Kuriteo ümbersubsumeerimisest tingituna võib kõne alla tulla karistuse kergendamine, kuid prokuröri või kannatanu vastava kaebuse alusel ka raskendamine. Ei ole välistatud seegi, et maakohtu mõistetud karistus jääb samaks.

Süüdistuse mahu muutumisega seonduvalt pidi kohus KrK § 36 alusel kaaluma hinnangu muutumist kuriteo raskusele ja laadile. Karistusseadustiku tähenduses vähendab süüdistuse mahu vähenemine üldjuhul süü suurust. Põhimõtteliselt on mõlemad karistuse kohaldamise iseseisvad alused ja peaksid seetõttu mõjutama ka karistuse raskust.

Nende küsimuste vaagimisel on Riigikohus arvestanud iga konkreetse kohtuasja iseärasusi.

Riigikohus rõhutas, et kui kriminaalasja uuesti läbivaatamisel muutub oluliselt süüdistuse maht, siis KrK § 36 kohaselt peab kohus kaaluma süüdimõistetud karistuse vähendamist, otsus jätta karistus muutmata peab aga olema motiveeritud.¹³³

Isiku õigeksmõistmine episoodis, mis moodustas olulise osa süüdistusest narkootilise aine ebaseadusliku käitlemise eest raskendavatel asjaoludel, kergendas süüdlase karistust süüdistuse mahu vähenemise motiivil. Õiguslik hinnang teole jäi samaks, vähenes teos sisalduv ebaõiguse määr.¹³⁴

Pisut teistsuguselt on Riigikohus lähenenud karistuse kergendamise küsimusele kohtuasjas, kus narkootilise aine suures koguses ebaseaduslik käitlemine subsumeeriti ümber narkootilise aine ebaseaduslikuks käitlemiseks väikeses koguses. Riigikohus leidis, et uus karistus tuleb küll mõista kergemat karistust ettenägeva kuriteokoosseisu järgi, kuid jättis muutmata maakohtu põhistuse keskmise karistumäära kohta.¹³⁵

¹³² Apellatsiooni piirid sätestab KrMS 331 lg 2, kassatsiooni piirid KrMS § 352 lg 4 - RT I 2003, 27, 166.

¹³³ RKKK III-1/3-60/94 — arvutivõrgus <http://www.riigikohus.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/3-60/94>.

¹³⁴ RKKK 3-1-1-11-05 — RT III 2005, 12, 122.

¹³⁵ RKKK 3-1-1-121-06 — RT III 2007, 9, 73.

Asjakohane on põhjendada süüdistuse mahu vähenemisega järeldust, et isiku võib KarS § 74 lg 2 alusel osalise tingimisi vabastamise asemel vabastada KarS § 74 lg 1 alusel täies ulatuses. Selline otsustus haakub Riigikohtu järeldusega, et mõistetud karistuse täitmisele pööramine väikeses osas võib lisaks isikule olla tingitud ka süü suurusest.¹³⁶ Siit järeldub, et süü vähenemine muudab mõistetud karistuse kandmise terves ulatuses ebamõistlikuks. On ka selliseid näiteid, kus pikalt põhjendamata on süüdistuse mahu vähenemise tõttu lihtsalt karistumäärat kergendatud.¹³⁷ Alternatiivse sanktsiooni korral on õigustatud ka üleminek kergemaliigilisele karistusele.¹³⁸

On ka selliseid näiteid, kus vaatamata omakasu ajendi äralangemisele pidas Riigikohus mõistetud karistust süüdlase süüle vastavaks ja karistuse kergendamist alla alammäärat alusetuks.¹³⁹ Karistuse kergendamist ei toonud kaasa ka omakasu motiivi äralangemine ja mõrva tapmiseks übersubsumerimine, sest mõistetud karistus jäi tapmise sanktsiooni keskmise määra lähedale. Seejuures osutus määravaks süüdlase roll teo toimepanemises ja teo raskus.¹⁴⁰

KarS § 25 lg 6 ja § 60 annavad kohtule võimaluse kaaluda karistuse kergendamist, kui süütegu jääb katse staadiumisse. Üldosast tulenevaid karistust kergendavaid aluseid on Riigikohtu praktika käsitlenud napilt. Riigikohus on siiski rõhutanud, et süü suurusest tulenev hinnang teole võib selle võimaluse välistada.¹⁴¹ Näitena saab tuua olukorra, kui isiku on sama paragrahvi järgi tunnistanud süüdi kahes episoodis, millest üks kvalifitseerub katseks asja arutamisel kõrgema astme kohtus. Kuriteo lõplik kvalifikatsioon ei muutu. Lõpuleviidud kuriteo toimepanemise asjaolud võivad viidata sellisele süü määrale, mis karistuse kergendamist ei võimalda. Riigikohus leidnud väärteosasjas, et tegu iseloomustavaid asjaolusid arvestades on süü suurus piisav, et jätta karistus muutmata, sõltumata sellest, et osad väärteoprotokollis märgitud rikkumised on tõendamata.¹⁴² Riigikohus on leidnud sedagi, et samaliigilistest kuriteoepisoodidest mõne äralangemine ei pruugi kaasa tuua karistuse vähendamist, sest näiteks allesjäänud episoodide eest mõistetud karistus jääb seaduses ettenähtud sanktsiooni piiridesse.¹⁴³ Kuritegude eriliigilisest kogumist ühe liidetava äralangemine ei tingi ka karistuse kergendamist.¹⁴⁴

¹³⁶ RKKK 3-1-1-41-04 — RT III 2004, 17, 205.

¹³⁷ RKKK 3-1-1-58-03 — RT III 2003, 23, 230.

¹³⁸ RKKK 3-1-1-15-07 — RT III 2007, 21, 172.

¹³⁹ RKKK 3-1-1-131-03 — RT III 2003, 36, 375.

¹⁴⁰ RKKK 3-1-1-36-09 — RT III 2009, 35, 260.

¹⁴¹ RKKK 3-1-1-28-07 — RT III 2007, 29, 241.

¹⁴² RKKK 3-1-1-94-07 — RT III 2008, 6, 41.

¹⁴³ RKKK 3-1-1-116-05 — RT III 2005, 44, 432.

Kokkuvõtvalt tuleb tõdeda, et süüdistuse mahu vähenemine ei kergenda Riigikohtu silmis alati süüd määral, mis vähendaks automaatselt ka karistust.¹⁴⁵ Ei saa õigeaks pidada arusaama, et näiteks kvalifitseeriva tunnusena omakasu motiivi äralangemine ei avalda mingit mõju teo raskusele. Autori arvates võib sellisel puhul karistuse kergendamata jätmise olla vastuolus süüühimõttega.

Grupis kuriteo toime pannud isikute karistuste individualiseerimise nõue tuleneb juba kriminaalkoodeksist.¹⁴⁶ Kui kuritegelik initsiatiiv on grupiliikmetel võrdne, ei ole välistatud ka võrdsete karistuste mõistmine.¹⁴⁷ Seda juhul, kui puuduvad erisused muude süü suurust mõjutavate asjaolude, näiteks kergendavate ja raskendavate asjaolude osas. Riigikohus on seisukohal, et mitme süüdistatavaga kriminaalasjades tuleb diferentseerida karistusmäärad sõltuvalt osavõtu astmest.¹⁴⁸ Süü suurust mõjutavate asjaolude analüüs peab grupilise süüteo korral näitama iga isiku teopanust ja selle olulisust.¹⁴⁹ Pole välistatud kõikide kaastädeviijate võrdse teopanuse tuvastamine, mis eeldab süüst tulenevat võrdset karistust.¹⁵⁰ Karistuse diferentseerimise vajadus võib tulla hoopis isikutest lähtuvate preventsiioonide juures ja ka karistusest vabastamisel. Riigikohus on leidnud karistuste individualiseerimisena ei saa vaadelda väiksema teopanusega süüdlase karistusest tingimisi vabastamist KarS § 74 lg 2 alusel ja teise süüdlase karistamist reaalse vangistusega. Selline seisukoht on põhjendatav asjaoluga, et karistuse kohaldamine ja karistusest tingimisi vabastamist on teineteisest selgepiirilisel eristatavad. Kui grupis tegutsenud isikute teopanust röövimises on enam-vähem võrdne ja neist ühe puhul esineb kaks kergendavat asjaolu, ei saa neile isikutele kohaldada karistuseks vangistust võrdses määras. Karistuste individualiseerimine alles karistusest vabastamise staadiumis on Riigikohtu arvates vastuolus süü suurusele vastava karistuse mõistmise kohustusega.¹⁵¹ Grupi kui raskendava asjaolu süüdistusest väljajätmine ei ole Riigikohtu hinnangul käsitatav süüdistuse mahu vähenemisena, vaid teole antud õigusliku hinnangu muutumisena. Karistuse kergendamist selline muutus ei tingi.¹⁵² Süüdlase olukorda kergendab tema käitumise ümbersubsumeerimine kaastädeviimiselt kihutamisele, kuid

¹⁴⁴ RKKK 3-1-1-35-07 — RT III 2007, 30, 245.

¹⁴⁵ RKKK 3-1-1-4-04 — RT III 2004, 10, 117; 3-1-1-24-07 — RT III 2007, 28, 232; 3-1-1-35-07 — RT III 2007, 30, 245.

¹⁴⁶ KrK (Rebane), § 17 komm 1.

¹⁴⁷ KarSK, § 56, komm 11.2.

¹⁴⁸ RKKK 3-1-1-11-98 — RT III 1998, 6, 60.

¹⁴⁹ KarSK, § 56 komm 11.2.

¹⁵⁰ RKKK 3-1-1-43-06 p-d 9-11 — RT III 2006, 25, 226.

¹⁵¹ RKKK 3-1-1-79-03 p 15 — RT III 2003, 25, 250.

¹⁵² RKKK 3-1-1-20-03 — RT III 2003, 9, 90.

sellega ei pea kaasnema karistuse kergenemine, kui seda ei tingi lõplik hinnang süüle.¹⁵³ Omaette juhtumid Riigikohtu praktikas on need, mil sisulist süüdistuse mahu vähenemist ei toimu. Süüdlase teole antav õiguslik hinnang muutub kergemaks karistusseaduse varasemast teistsuguse tõlgendamise tõttu.¹⁵⁴

Riigikohtus lahendatud kriminaalajade põhjal on siinkirjutajal kujunenud arusaam, et kohtud ei pea karistust põhjendades vajalikuks süü suurust sisuliselt analüüsida. Enamikul juhtudel piirduakse sisutühja märkusega, et kohus arvestab isiku süüd.

Oluline on rõhutada, et süü ei ole ainult karistuse kohaldamise alus. Selle suurus määrab ka võimaliku karistuse ülempiiri. Sellest tulenevalt leiab autor, et karistuse kohaldaja peab otsuses igal juhul kajastama, millise hinnangu ta süüle annab. See aitaks ka kohtunikul jõuda õigele järeldusele, millisest sanktsiooni punktist või vahemikust tuleks KarS § 56 lg-s 1 märgitud teisi asjaolusid arvestades lõplikku karistust otsida. Riigikohtu otsustest tuleneb üldine tõdemus, et süü on karistamise alus ja selle ülempiiri määrav tegur, kuid millistest õigusteoreetilistest kriteeriumitest peaksid kohtud juhinduma, selgitatud ei ole.

Töö autor leiab, et karistuse mõistmisel piirduakse süü tuvastamisega deliktstruktuuri kolmandal tasandil ning nn mänguruumiks peetakse jätkuvalt vastava süüteo eest ettenähtud sanktsiooni piire tervikuna. Taas kord tuleb meenutada, et Riigikohtu arvates on suuresti tegemist kohtuniku siseveendumusega, kuid süü suurust näitavad asjaolud karistuse mõistmise esmase alusena võiksid kohtuotsuse karistust põhistavas osas olla siiski välja loetavad. Süü suurust mõjutavate asjaolude kaalumise tulemusena võiks kujuneda välja teatud vahemik (näiteks sanktsiooni alammäära lähedal, keskmes või koguni ülemises kolmandikus, kust edasi otsitakse juba preventsiionide toel konkreetset karistust. Süü suurust mõjutavate asjaolude põhjal tuvastatavat süü alam- ja ülempiiri vahemikku Riigikohtu praktika ei ole seni käsitlenud. Lähtepunktina mõeldakse jätkuvalt sanktsiooni alam- ja ülempiiri aritmeetilist keskpunkti. Kuna Riigikohus on sedastanud, et süü ei ole ainult karistuse mõistmise alus, vaid see tähistab ka karistuse ülempiiri, ei piisa autori arvates formaalsest viitest KarS § 56 lg-le 1. Kokkuvõtvalt saab öelda, et karistuspraktika süü kui karistamise keskse küsimuse kohta on sisuliselt välja kujunemata. Süü suurust mõjutavate tegurite teoreetiline käsitlus kohtuotsustes ei kajastu. See ei tähenda aga seda, et kohus süü küsimusega tegelikult ei tegele. Autor eeldab, et kõnesolev arutluskäik toimub lihtsalt kohtuniku peas ning kohtuotsusesse jõuab sellest vaid lõppjäreldus.

¹⁵³ RKKK 3-1-1-18-08 — RT III 2008, 25, 166.

¹⁵⁴ RKKK 3-1-1-51-05 — RT III 2005, 23, 237; 3-1-1-93-07 — RT III 2008, 8, 53.

2.7 Preventsioonid

2.7.1. Eripreventsioon ja isiku tähendus kriminaalkoodeksi järgi

Kriminaalkoodeksis KrK § 20 lg 2 järgi oli karistuse eripreventiivne eesmärk karistuse mõistmise keskne küsimus. Seaduse tekstist tuleneb karistuse kolm eesmärki – hukkamõistmine, eripreventsioon ja üldpreventsioon. Kriminaalkoodeks tõstis esile eripreventsiooni realiseerumist hirmutamise kaudu. Eriti oluliseks peeti seda vabaduskaotusliku karistuse mõistmise juures.

I. Rebane pidas eripreventsiooni seisukohalt oluliseks süüdimõistvat kohtuotsust ennast ning selle alusel karistuse kandmist. Karistuse mõju pidi avalduma selles, et süüdlane asetatakse olukorda, kus uute kuritegude toimepanemine on raske või üldse võimatu.¹⁵⁵ Karistusseadustikus sätestatud klassikalise karistusõiguse kõrval on teada sotsiaalse karistusõiguse koolkond, millest on IX sajandi teises pooles välja kujunenud sotsiaalse kaitse karistusõigus. Selle idee esindajad leidsid muu hulgas, et karistusõiguse keskne figuur on süüdlase isik, kuid kelle vastutuse aluseks ei ole mitte süüettehede, vaid ühiskonna kahjustamine. Kuritegelik käitumine on ajendatud isikust lähtuvatest psüühilistest, sotsiaalsetest vm asjaoludest ja karistuse kohaldamine selle eest oleks alusetu. Tähtsaima ülesandena nähti isikust lähtuva ohtlikkuse kõrvaldamist ja nn eksinud hinge resotsialiseerumist.

Uuema sotsiaalse kaitse karistusõiguse üks rajaja oli M. Ancel, kes tunnustas karistust kui eripreventiivset eesmärki kandvat karistusõiguse kategooriat.¹⁵⁶

Uus suund tunnustas riigi vajadust astuda vastu kuriteos sisalduvale ohule. Riigi reageeringu aluseks oli nüüd juba süüteost tulenev oht, mida ENSV kriminaalkoodeks tundis ühiskonnaohtlikkusena ja mis oli karistuse mõistmise iseseisev alus.¹⁵⁷

1992. a kriminaalkoodeks nimetatud alust enam ei sätestanud. Uus seadus ei tunnustanud karistuse eesmärgina ka süüdlase ümberkasvatamise ideed, kuigi kohtupraktikas jäi see eesmärk muutumatult püsima alaealise süüdlase karistamisel. Kuid ka alaealise puhul ei ole eesmärk mitte niivõrd ümber kasvatada kui just kompenseerida puudulikku kodust kasvatust.¹⁵⁸

¹⁵⁵ KrK (Rebane), § 20 komm 4.a.

¹⁵⁶ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 214.

¹⁵⁷ Kehtestatud Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi 6. jaanuari 1961. a seadusega "ENSV kriminaalkoodeksi kinnitamise kohta". Tallinn: "Olion" 1990.

¹⁵⁸ RKKK 3-1-1-58-97 — RT III 1997, 20, 213.

Kriminaalkoodeksi järgi tuli kohtul hinnata süüdlast kui konkreetse kuriteo toimepanijat ning otsustada, milline karistus avaldab kõige suuremat mõju tema edaspidise kuriteo ärahoidmiseks. Selleks tuli kohtul välja selgitada maksimaalne teave süüdlase isiksuse kohta. Kaaludes mõistetava karistuse mõju, tuli lähtuda põhimõttest, et süüdlane ei ole ainult isik, kes on toime pannud kuriteo, vaid ta on ka karistamise objekt.¹⁵⁹ Ka kriminaalkoodeks tundis karistustundlikkuse mõistet, mis sisuliselt tähendas kohtu kohustust hinnata, milline karistus võiks oma eesmärgi täita kõige hõlpsamal moel.¹⁶⁰

Riigikohus on käsitlenud karistuse mõistmisel isikuga seonduvaid küsimusi korduvalt. Selgitades süüdlase isikut iseloomustavate andmete tähendust kriminaalkoodeksi järgi, on Riigikohus rõhutanud ka süüdlase isiksust iseloomustava materjali mõju karistuse raskusele. Süüdlase isiksuse väljaselgitamine oli oluline karistuse eripreventiivse eesmärgi saavutamiseks. Tähtsust omas ka süüdlase eluviis, eluhoiak, elukäik ja isegi tema iseloom. Praegu peaks karistuse kohaldaja arutlema nende mõistete üle, kaaludes süüdlase karistustundlikkust ning pidades silmas karistuse eesmärke. Kriminaalkoodeksi järgi kaaluti isikut lähtuvaid andmeid iseseisvalt nii karistust mõistes kui ka sellest tingimuslikult vabastades. Nii ongi Riigikohus tapmise eest range karistuse mõistmist põhjendanud isiku vääristunud eluhoiakuga, mis päädis 17-aastase nooruki tapmisega.¹⁶¹

Samuti on võetud isiksust iseloomustava materjalina arvesse seda, et lapsepõlves läbi elatud kestav vägivald on mõjutanud süüdlase käitumist ja psüühikat ning seeläbi ka tema väärtushinnanguid ja arusaamu.¹⁶²

Samas on Riigikohus käsitanud termineid „isikut ja isiksust iseloomustavad andmed“ ebajärjekindlalt, mõeldes nende all näiteks nii süüdlase vanust (66 aastat) kui ka varasemat karistamatust ja 40-aastast laitmatut liikluskultuuri.¹⁶³ Isiksusega seondub siiski vaid inimese iseloomust ja tema psüühilisest mõtlemisest tulenev, muud parameetrid iseloomustavad teda siiski kui õigussubjekti.

Pisut hilisemas praktikas kasutab Riigikohus täiendavalt terminit „isikuomadused“, selgitades, et isikut iseloomustavate andmetena tuleb käsitada kõiki uuritavat isikut iseloomustavaid andmeid kogumis, sh ka seda, kuidas avaldusid tema isikuomadused kuriteo toimepanemisel. Kokkuvõtvalt tuleb isikut iseloomustavate andmete all silmas pidada nii kuriteo

¹⁵⁹ H. Kadari, E. Raal ja I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa, lk 308.

¹⁶⁰ KrK (Rebane), § 36 komm 7.b.

¹⁶¹ RKKK 3-1-1-53-96 — RT III 1996, 17, 237.

¹⁶² RKKK 3-1-1-58-97 — RT III 1997, 20, 213.

¹⁶³ RKKK 3-1-1-2-98 — RT III 1998, 6, 53.

toimepanemisele eelnenud, sellel ajal ning sellele järgnenud perioodil isiku käitumist iseloomustavaid andmeid.¹⁶⁴

Isiksust iseloomustavad andmed, mis seonduvad toimepandud kuriteoga, aktualiseerusid karistuse mõistmisel kergendavate ja raskendavate asjaolude kaudu. Nende kõrval võis tekkida vajaduse arvestada süüdlase isiksust iseloomustavaid andmeid, mis ei olnud kuriteoga seotud.¹⁶⁵ Näiteks omistati suurt tähtsust isiku iseloomule ja elukäigule üldse. Selgitati välja seegi, kas isiku tervislik seisund võimaldab tal näiteks vabadusekaotuslikku karistust kanda.

Varasem karistatus oli üks kesksemaid küsimusi, mida karistuse kohaldamisel analüüsiti ja reaalse vangistuse kohaldamisel eripreventiivse eesmärgina esile toodi.¹⁶⁶ Varasem karistatus mõnes muus riigis, mille kohta on esitatud dokumentaalne tõend, iseloomustab isiksust, kuid ei saa mõjutada Eesti Vabariigis toime pandud kuriteo õiguslikku kvalifikatsiooni ega ka teisi kriminaalõigusliku kohtlemise parameetreid.¹⁶⁷ Selline järeldus kõlab vastuoluliselt, sest karistuse mõistmine on samuti isiku kriminaalõigusliku kohtlemise osa, kus isikut iseloomustav ja tõendatud teave tuli seaduse kohaselt arvesse võtta. Eeltoodust järeldub, et kriminaalkoodeks oli üleminekuseadus, mille abil liiguti järk-järgult sotsiaalse kaitse karistusõiguse põhimõtetest klassikalist süüühimõtet toetava karistusõiguse poole. Kriminaalkoodeks tunnustas jätkuvalt karistuse mõistmise iseseisva alusena isikust tulenevaid asjaolusid. Kohus võis varasemat karistust raskeima karistusliigi valikul arvesse võtta kui karistust raskendavat asjaolu KrK § 38 p 1 tähenduses. Otsustada tuli vaid seda, kas eelneva kuriteo iseloom oli uue kuriteoga sarnane. Seega tuli eelneva kuriteo tõttu karistuse karmistamise kohustus otse seadusest.

2.7.2 Eripreventsioon karistusseadustiku järgi

Preventsioone ehk karistuse eesmäärke tuleb vaadelda karistuse kohaldamise iseseisva etapina süü piiride hindamise järel. Karistusseadustiku § 56 lg 1 ls 2 alt 2 ja 3 kohaselt arvestatakse karistuse mõistmisel võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvisid. Võimalus mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest määratleb karistuse eripreventiivse eesmärgi karistusseadustiku järgi. Süüdlase ümberkasvatamist karistusseadustik ei aktsepteeri.

¹⁶⁴ RKKK 3-1-1-47-98 — RT III 1998, 15, 161.

¹⁶⁵ H. Kadari, E. Raal ja I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa, lk 307-308.

¹⁶⁶ näiteks RKKK 3-1-1-18-98 — RT III 1998, 8, 74.

¹⁶⁷ RKKK III-1/1-19-95 — RKL 1995, otsus nr 66; 3-1-1-53-96 — RT III 1996, 17, 237.

Positiivse eripreventsioonina sätestab seadusandja karistuse kohaldaja kohustuse arvestada võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest.

Karistusteooriate käsitlusest on teada, et eripreventsioon tähendab laias laastus süüdlase järgmise süüteo ärahoidmist mõistetava karistuse kaudu. Klassikalisele süüpehimele rajatud karistusseadustiku kohaselt ei kaaluta preventsoonide juures enam süü suurust iseloomustavaid tegureid, hinnangute andmisel minnakse teolt üle isikule.

Õiguskirjanduses leitakse, et eripreventsioon realiseerub kolmes vormis: hirmutamine parandamine ja kindlustamine.¹⁶⁸ Kindlustamine tähendab kurjategija isoleerimist üldsuse kaitsmiseks; parandamine tähendab süüdlase mõjutamist, et ta uusi kuritegusid toime ei paneks (sisuliselt kasvatamine); hirmutamine tähendab karistuse kaudu süüdlase taunimist.¹⁶⁹ Siit nähtub, et eripreventsioonis sisaldub positiivne ja negatiivne külge. Tekib küsimus, kõik nimetatud vormid peaksid realiseeruma üheaegselt.

J. Sootak märgib, et kõigepealt tuleb kontrollida karistuse hoitava mõju tulemuslikkust. Alles siis, kui karistuse hoiatav sisu oleks ilmselgelt ebapiisav, tuleb kõne alla teatavate parandamisvahendite s.h vangistuse kohaldamine.¹⁷⁰

Alternatiivse sanktsiooni korral karistusliike kaaludes realiseeritakse eripreventsioon sageli ka kindlustamise kaudu, sest ilmselgelt tuleb ette olukordi, mil mõjutamiseks leebemad meetodid ei kõlba ning viimase abinõuna tuleb kohaldada vangistust. J. Sootak leiab, et preventiivset laadi tegurid toimivad reeglina karistuse kergendamise või raskendamise suunas. Kergendavat mõju karistusele näeb ta kõikvõimalikes isiku karistustundlikkust iseloomustavates faktorites. Karistust raskendav toime on J. Sootaki arvates aga negatiivsel prognoosil, kui on karta korduvkuriteo toimepanemist.¹⁷¹

On üldteada, et igasugune mõjutamine käib isiku kaudu. Seetõttu on isik ja temaga seonduv võtmefiguur karistuse eripreventiivse eesmärgi realiseerimisel. Süüle vastava karistuse mõistmise juures ei tohi ignoreerida iga isiku individuaalset karistustundlikkust. Töö autor meenutab, et kriminaalkoodeksi kohaselt omas tähtsust ka süüdlase eluviis, eluhoiak, elukäik ja isegi tema iseloom.¹⁷² Praegu peaks karistuse kohaldaja arutlema nende mõistete üle, kaaludes süüdlase karistustundlikkust ning pidades silmas karistusest vabastamise võimalust. Karistustundlikkust hinnates ei ole põhjendatud väliselt sarnase kuriteo toimepannud isikute võrdne kohtlemine. Süüle vastav karistus ei eelda mitte objektiivselt

¹⁶⁸ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 133, vnr 65-66.

¹⁶⁹ *Ibid.*, lk 54, vnr 115.

¹⁷⁰ *Ibid.*, lk 133, vnr 68.

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² *Supra*, lk 43.

võrdset karistust, vaid subjektiivselt võrdset karistusvalu.¹⁷³ Ühel juhul avaldab see mõju karistusmäära valikule, teisel juhul aitab aga prognoosida karistuse eripreventiivseid eesmärke. Võib teha järelduse, et karistusseadustik tunnustab eripreventsiooni võimalikest vormidest eelkõige süüdlase parandamist ehk mõjutamist.

2.7.3 Isiku tähendus karistusseadustiku järgi

Klassikalisele süüpehimele rajatud KarS § 56 lg 1 ei nimeta isikut karistuse kohaldamise iseseisva ja teost lahutamatu alusena. Seda pehimele on ka Riigikohus tunnustanud.¹⁷⁴ See ei tähenda aga seda, et karistuse mõistmisel poleks isikul enam mingit tähtsust. J. Sootak leiab, et süüpehimele rajatud karistusõiguse järgi ei ole võimalik konkreetsest teost lähtuvat süüetteheidet mõõta teo toimepanija isiksuse omapärasid arvestamata.¹⁷⁵

Tuntakse teosüüd ja eluviisisüüd. Teosüü korral lähtutakse konkreetse kuriteos avalduvast eetilise etteheidetavusest, eluviisisüü korral aga toimub isiksuse terviklik sotsiaalne hindamine. On teada ka teine seisukoht, mille järgi on eluviisisüü arvestamise karistuse mõistmisel täielikult välistatud.¹⁷⁶

Riigikohus on selgelt välja öelnud, et karistusliigi ja -määra valikul tuleb lähtuvalt KarS § 56 lg-st 1 keskenduda pehimele teole ja üldjuhul ei tohi süüdistatava isik kuriteost lahutatult olla iseseisvaks aluseks karistusliigi ja -määra valikul. Viimatimärgitu tähendab keeldu hakata konkreetse teo asemel hindama hoopis süüdistatava varasemat elukäiku ning tema isikuomadusi üldises plaanis.¹⁷⁷ Eeltoodust ilmneb, et Riigikohus on rõhutanud teosüü tähendust. Lahti on öeldud isiku elukäigu ja isikuomaduste arvestamisest, mis olid kriminaalkoodeksi järgi kohustuslikud ja praktikas tavapärased. Rõhutatud on teoseotuse nõuet, mille kohaselt peavad süü suurust mõjutavad isikulised asjaolud olema seotud rangelt arutatava süüteoga. Nagu märgitud, ei ava Riigikohus teoseotuse nõuet kuigi laialt. Süüdlase varasemate karistuste kohta märgib Riigikohus seda, et neid saab karistuse mõistmisel

¹⁷³ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 128.

¹⁷⁴ RKKK 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174

¹⁷⁵ J. Sootak. Looming või aritmeetika? Süüdlase isiku arvestamine karistuse mõistmisel. – Juridica 1997, I, lk 34.

¹⁷⁶ F. Schaffstein. Spielraum-Theorie, Schuldbegriff und Strafzumessung nach den Strafrechtsreformgesetzen. - Festschrift für Wilhelm Galls. Berlin, 1973, S 112; H.-J. Bruns. Strafzumessungsrecht. Köln, 1974, lk 543 (viidatud: J. Sootak. Looming või aritmeetika?. Süüdlase isiku arvestamine karistuse mõistmisel. – Juridica 2007, I, lk 34).

¹⁷⁷ RKKK 3-1-1-99-06 p 14 — RT III 2007, 8, 65.

arvestada üksnes siis, kui need ei ole karistusregistrist kustutatud ja need on uue kuriteoga seotud.¹⁷⁸ On nõutud, et kohus peab põhistama, millist konkreetset mõju varasem süütegu mõistetavale karistusele avaldab.¹⁷⁹

Autor peab sellist nõuet igati asjakohaseks. Kohus peab põhjendama kõiki isiku süüküsimusega seonduvaid järeldusi, sh hulgas ka karistuse kohaldamisel tehtavaid järeldusi. Pelk asjaolude loetlemine, neid lõppjäreldustega sidumata, on vastuolus kohtuotsuse põhjendatuse nõudega. Riigikohtu praktika näib toetavat seisukohta, et süüdlase varasemad karistused (kustumata ja teoga seotud) ei oma süü suuruse kaalumisel iseseisvat tähendust. Nimetatud asjaolusid kaalutakse vaid eripreventiivsete eesmärkide prognoosimisel. Eripreventiivset eesmärki arvestades peab kohus kindlasti suutma näha ka seda, kas mõistetav karistus elimineerib uue kuriteo toimepanemise ohtu. Oht, et isik võib panna toime uusi kuritegusid, jääb teosüüst väljapoole. Kõnesoleva ohu hindamiseks ei ole kohtul muid võimalusi, kui vaadelda tema eelnevat eluviisi ja toimepandud kuritegu.

W. Frisch on juhtinud tähelepanu probleemile, mille kohaselt ei pruugi pelgalt teosüüst lähtuv karistus tagada karistuse eripreventiivset eesmärki ning isikust lähtuv oht uusi kuritegusid toime panna jääb püsima.¹⁸⁰ Ka Riigikohtu praktikale on tehtud tõsiseid etteheiteid selle kohta, et karistuse põhjendamisel ei lähtuta küllalt selgesõnaliselt isiku teosüüst, vaid sellest väljapoole jäävast isiku ohtlikkusest.¹⁸¹ Küsimusi tekitab karistuse karmistamine pelgalt isikust lähtuva ohu tõttu.

H. Sepp on leidnud, et ohtlik on isik siis, kui on põhjust arvata, et ta võib toime panna uusi kuritegusid. Kuigi karistusseadustik on jätnud isiku iseseisva karistuse kohaldamise alusena *expressis verbis* märkimata, saab ja tuleb seda siiski arvestada teatud piirides isiku ohtlikkuse hindamisel eripreventiivset eesmärki kaalude ja ühiskonna kaitsmise huve arvestades.¹⁸²

Autor on sellise arutlusega nõus kuid märgib, et ka isiku halb eripreventiivne prognoos ja karistuse üldpreventiivne eesmärk ei saa anda võimalust mõista isikule süü suurust eiravat karistust. Tähelepanu on juhitud Riigikohtu lahenditele, milles aktsepteeritakse raskema karistusliigi valikut isiku varasemate karistuste tõttu teoseotuse nõuet järgimata.¹⁸³

¹⁷⁸ RKKK 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174; 3-1-1-76-07 — RT III 2007, 46, 366; 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

¹⁷⁹ RKKK 3-1-1-79-03 p 14 — RT III 2003, 25, 250; 3-1-1-33-07 p 12 — RT III 2007, 30, 246.

¹⁸⁰ W. Frisch. Karistusjärgse kinnipidamise põhialused ja põhiküsimused. — *Juridica* 2008, VIII, lk 531.

¹⁸¹ H. Sepp. Ohtlikkuse arvestamine karistuse mõistmisel kohtupraktikas. — *Juridica* 2008, VIII, lk 539-546.

¹⁸² *Ibid.*, lk 539 - 546

¹⁸³ *Ibid.*, lk 539-546

Riigikohtu praktikast leiab näiteid selle kohta, et varasemad karistused ja kahtlematult uue kuriteo toimepanek katseajal põhjendab raskema karistusliigi valikut alternatiivse sanktsiooni korra.¹⁸⁴ Omaette probleem on see, kuivõrd õige on karistusliigi ja -määra põhjendamisel võtta aluseks süüdlase varasemad karistused ja hinnata neid mitte eespool käsitletud eluviisisüü (negatiivne hoiak ja suhtumine õiguskuulekusse) kontekstis, vaid ainult preventatsioonide tasandil.

Autor leiab, et eeltoodud negatiivne hoiak on käsitatav eluviisisüüna, mis on osaliselt integreeritav eripreventiivsesse negatiivsesse prognoosi, osaliselt aga vaadeldav süüd laiendava tegurina. Kui nimetatud asjaolu vaadelda vaid kitsalt preventatsioonide tasandil, on näiteks väga tagasihoidliku teosüü korral varasemate korduvate karistuste tõttu karistuse karmistamine süüpehmisega vastuolus. Samal alusel süü laiem käsitlus võimaldab karistust karmistada süüpehmisega vastuollu minemata. Isiku varasem käitumine, st tema eelnev süütegu, võimaldab hinnata tema hoiakut ning suhtumist järjekordsesse õigusrikkumisse. Seega peaks nimetatud asjaolu mõjutama ka süüle antavat esmast hinnangut. Autor ei välista võimalust hinnata isikut eeltoodud aspektist eluviisisüü tähenduses, jättes kõrvale tema elukäigu ja iseloomu hindamise üldises plaanis.

Riigikohtu praktika ei eita täielikult võimalust võtta karistuse mõistmisel arvesse isiku eluviisi näiteks süstemaatilise varguse korral siis, kui süüdlast on varem samalaadse varavastase süüteo eest karistatud umbes 20 korral ja kõik karistused on viimase kuriteo eest karistamise ajaks kustumata.¹⁸⁵ Isiku suhtumist ja hoiakut, seega ka süü suurust, iseloomustab uue kuriteo toimepanemine katseajal. Sellisel juhul ei ole teoseotuse nõue otseselt kohaldatav. Katseaja rikkumine peaks mõjutab igal juhul uue kuriteo eest mõistetavat karistust. Ent kui jätkatakse samalaadsete süütegude toime panemist, annab see põhjust ka süüle antavat üldist hinnangut ja karistuse võimalikku ülemist määra korrigeerida.

Riigikohus on rõhutanud, et KarS § 56 lg 1 kohaselt peab karistuse kohaldamisel arvestama võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest. KarS § 56 lg 1 ls 2 alt 3 kohaselt on karistuse eripreventiivset eesmärki silmas pidades süüdistatava isiku arvestamine vältimatu, sest igasugune isiku mõjustamine toimubki isiksuse kaudu. Uute süütegude ärahoidmine kui karistuse põhieesmärgi realiseerimine ei ole mõeldav süüdlase isikulisi asjaolusid arvestamata.¹⁸⁶ Karistuse eripreventiivne eesmärk annab kohtule õigustuse valida näiteks rahalise karistuse asemel vangistus.

¹⁸⁴ RKKK 3-1-1-24-07 — RT III 2007, 28, 232.

¹⁸⁵ RKKK 3-1-1-87-08 — RT III 2009, 21, 154.

¹⁸⁶ RKKK 3-1-1-40-04 p 7 — RT III 2004, 14, 174; 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65; 3-1-1-10-09 — RT III 2009, 23, 166.

Autor leiab, et siinkohal võib täheldada vastuolu Riigikohtu väljaöeldud seisukohaga, et karistuse ülemmäära määrad siiski süü suurus, aga mitte preventsioid.¹⁸⁷ Mõistetavalt viitavad kõnesolevad asjaolud ilmselgele vajadusele karistust karmistada juhul, kui on alust arvata, et kergemad meetmed uut süütegu ära ei hoia. Ent õigeks ei saa pidada seda, kui samaaegselt jäetakse konkreetne tegu ja sellest tulenev süüetteheide täiesti tähelepanuta.¹⁸⁸ Kokkuvõtvalt saab öelda, et kellegi tegelik karistuslik mõjutamine saab toimuda vaid inimese hoiakute muutmise kaudu ja seega konkreetse isiku omadusi arvestades. Isikut arvestamata ei ole mõeldav hinnata tema süüd ega prognoosida karistuse eesmärke. Süüd kui karistuspiire määravat tegurit ei ole võimalik hinnata, arvestamata süüdlase isikut. Kriminaalkodeksist on üle kandunud põhimõte, et kuriteo paneb toime konkreetne isik, kellele mõistetakse selle eest karistus. Seega on isik objekt, kelle suhtes konkreetne karistus kohaldub. Seetõttu peabki karistuse eripreventiivse eesmärgi saavutamiseks (prognoosimaks, milline karistus võiks efektiivseimalt välistada edaspidise süütegude toimepanemise) arvestama ka süüdlase isikut.¹⁸⁹

Ka Riigikohtu praktika on asunud kindlalt toetama arusaama, et isikust lähtuv on karistuse mõistmise etapis möödapääsmatu. Siinkirjutaja nõustub sellise järeldusega täielikult. Autori arvates jääb aga lahtiseks, kas isiku varasem karistatus on hinnatav karistust raskendavana vaid preventsioidide juures või oleks õige seostada seda ka süüle antava üldhinnanguga. Viimasel juhul ei tekiks kohtuotsuseid lugedes arusaama, et karistuse raskuse juures pole määrav see, mis süüdlane tegi, vaid see, et tema eelmised karistused ei ole oma eripreventiivset eesmärki täitnud.

2.7.4 Alaealise süüdistatava karistamise erisused

Karistuspraktika kujundamise seisukohast väärivad erilist tähelepanu Riigikohtu otsused, mis vaevad alaealiste süüdistatavate karistamise erisusi. Klassikalisele süüühimõttele rajatud karistusseadustikku kohaldades on Riigikohus läinud alaealiste süüdistatavate karistamisel pisut teist teed, hälbimata süüühimõtte postulaadist, mis välistab süü suurust ületava karistuse mõistmist.

Kui klassikaline süüühimõte eeldab karistusõiguslikku hinnangut süüdistatava teole, mitte isikule, siis alaealiste süüdistatavate puhul on rõhuasetus teistsugune. Alaealise süüdistatava karistamisel peab kohus (ka kohtuväline menetleja) arvestama eelkõige isikut,

¹⁸⁷ RKKK 3-1-1-24-07 — RT III 2007, 28, 232.

¹⁸⁸ H. Sepp. Ohtlikkuse arvestamine karistuse mõistmisel kohtupraktikas, lk 539-546.

¹⁸⁹ RKKK 3-1-1-40-04 7 — RT III 2004, 14, 174.

mitte aga tema tegu ja selle raskust.¹⁹⁰ Sellist põhimõttelist seisukohta põhjendatakse järgmiselt.

Alaealiste karistamisel on esmatahtis saavutada karistuse eripreventiivne eesmärk. Alaealine on üldjuhul isiksusena välja kujunemata, tihtipeale paneb ta toime õigusrikkumisi grupis sooviga silma paista või end kehtestada.¹⁹¹

Karistusõiguse ülesanne alaealiste puhul on eelkõige uute kuritegude ärahoidmine, sotsiaalne järeleaitamine. Riigikohus ei pea esmatahtsaks alaealise õigusrikkuja karistamist, vaid kasvatamist.¹⁹²

Alaealise karistamine vangistusega peab olema eriti kaalutletud ja põhjendatud. Vangistuse kohaldamine neile on pigem erandlik. Alternatiivse sanktsiooni korral tuleb eelkõige kaaluda võimalust suunata alaealine isik õiguskulele tee kergemaliigilise karistusega. Kui siiski osutub vajalikuks kohaldada karistusena vangistust, tuleb valikut hoolikalt põhjendada, pidades eriliselt silmas karistuse eripreventiivset eesmärki. Neil juhtudel peab kohus obligatoorselt hindama alaealise süüdistatava võimalusi mõistetud karistuse tingimuslikuks täitmisele pööramata jätmiseks KarS §-de 73 või 74 sätete alusel.¹⁹³

Alaealise piiratud süüvõimet karistusseadustik eraldi ei nimeta. Riigikohtu selgituse kohaselt karistusseadustik eeldab, et alaealine on küll süüvõimeline (KarS § 33), kuid tema süüvõime on piiratud. Tegemist ei ole piiratud süüdivusega KarS § 35 mõttes, vaid just ebapiisava sotsialiseeritusega. Isegi kui alaealine saab aru enda teo keelatusest, et tähenda see, et ta suudaks täiel määral enda käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida. Vastutusikka jõudnud alaealise süüvõime on piiratud, sest tal puudub väljakujunenud arusaam lubatud ja keelatud tegude vahel. Isegi kui alaealine saab aru teo keelatusest, ei tähenda see, et ta suudaks vastavalt sellele arusaamale ka oma käitumist juhtida. Need asjaolud tuleb kohtul igas asjas eraldi tuvastada. Alaealise arusaamisvõimet teo keelatusest ja vastavast käitumisest tuleb eriti hoolikalt kontrollida grupiviisiliste süütegude puhul.¹⁹⁴ Vajadusel tuleb kaaluda võimalust alaealine KarS § 87 alusel karistusest vabastada ja valida tema isikule sobivaim mõjutusvahend.¹⁹⁵

Neid Riigikohtu seisukohti hakati praktikas tõlgendama liiga kitsalt. Tekkis arusaam, nagu välistaks Riigikohus täielikult alaealistele süüdistatavatele reaalse vangistuse

¹⁹⁰ RKKK 3-1-1-43-06 — RT III 2006, 25, 226.

¹⁹¹ RKKK 3-1-1-14-06 p 7 — RT III 2006, 17, 157; 3-1-1-43-06 p-d 13.1 ja 13.2 — RT III 2006, 25, 226.

¹⁹² RKKK 3-1-1-99-06 p 15.2 — RT III 2007, 8, 65.

¹⁹³ RKKK 3-1-1-14-06 p 7 — RT III 2006, 17, 157.

¹⁹⁴ RKKK 3-1-1-43-06 — RT III 2006, 25, 226.

¹⁹⁵ RKKK 3-1-1-43-06 p 13 — RT III 2006, 25, 226.

kohaldamise. Kohtutel jäi tähelepanuta see, et eeltoodud seisukohad on kohaldatavad eeldusel, et alaealise kuritegu on üldjuhul episoodilist ja juhuslikku laadi. Hiljem on Riigikohus märkinud täiendavalt, et kui leiab tuvastamist, et isik on vaatamata oma alaealisusele kujunenud süstemaatiliseks õigusrikkujaks, ei ole tema karistamine vangistusega välistatud. Vangistuse reaalne kohaldamine peab olema kohtu hinnangul vältimatu. Eripreventiivne prognoos alaealise seaduskuulekale elule suunamiseks peab olema lootusetu. Tuleb rõhutada, et alaealisus ei ole mingil juhul automaatne karistuse kergendamise alus – ja seda nii karistuse liigi kui ka määra osas. Kui kõikide KarS §-s 56 sätestatud asjaolude kaalumise tulemusena jõuab kohus veendumusele, et alaealist süüdistatavat tuleb karistada reaalse vangistusega, tuleb seda ka teha.¹⁹⁶

Autor leiab, et alaealise karistamisel oli nii kriminaalkoodeksi ajal ja on ka praegu on otsustava tähtsusega kohtu hinnang kohtualuse retsidiivi ohule. Kohtul tuleb prognoosida, kas esineb võimalus, et alaealine võib uusi õigusrikkumisi toime panna või mitte. Üheks hindamise kriteeriumiks on kindlasti juba toime pandud kuriteo iseloom. Ühekordne libastumine peaks reeglina pädima isikut võimalikult vähe koormava meetmega, näiteks mõjutuvahendi kohaldamisega KarS § 78 alusel. Samas ei tohi eespool kirjeldatud erisused alaealiste karistamisel viia süüõhimohte eiramiseni. Ka alaealise süüdistatava karistamise aluseks on süü, mis määrab ära võimaliku karistuse ülemmäära. Samas lasub kohtul kohustus eriti hoolikalt kaaluda isikust, s.h alaealisusest tingitud asjaolusid ja vajadusel kergendada eripreventiivsetel — eelkõige kasvatuslikel — eesmärkidel süüle vastavat karistust, unustamata seejuures õiguskorra kaitsmise huve.

2.7.5 Üldpreventsioon

Üldpreventsiooni olemus on teiste inimeste mõjutamine kuritegusid mitte toime panema. Kriminaalkoodeksi § 20 lg 2 kohaselt mõjutati karistuse kohaldamisega lisaks süüdlasele ka muid isikuid hoiduma niisuguste kuritegude toimepanemisest. Võib vaid oletada, et tunnus „niisugune“ tähendas kuritegusid üldse.

J. Bentham pidas üldpreventsiooni karistuse peamiseks eesmärgiks. Tema nägemuse kohaselt peab süüdlasele kuriteo toimepanemise eest mõistetud karistus mõjuma mitte ainult talle endale, vaid ka kõikidele neile, kellel on samasugused motiivid ja võimalused kuriteo toimepanemiseks. J. Bentham pidas väga oluliseks üksikindiviidi karistamist negatiivse

¹⁹⁶ RKKK 3-1-1-76-07 p-d 11.3 ja 11.4 — RT III 2007, 46, 366.

üldpreventsiooni eesmärkidel, sest ainult seeläbi on võimalik tagada turvatunne ka kõigile teistele ühiskonnaliikmetele.¹⁹⁷

Kriminaalkoodeksi kohaselt mõjus üldpreventsioon teadmisenäsi või hirmuna, et kuriteole võib järgneda karistus. Sallimatu suhtumine kurjategijasse ja hirm saada karistatud pidi kuritegusid ära hoidma üldiselt.¹⁹⁸ Näeme, et kriminaalkoodeks tunnustas karistuse eesmärgina negatiivset üldpreventsiooni.

Karistusseadustik negatiivset üldpreventsiooni ei sätesta. KarS § 56 lg 1 kohustab karistuse mõistmisel arvestama ka õiguskorra kaitsmise huvidega. See tähendab, et süüdlast karistades peab kohus arvestama ka üldpreventiivseid kaalutlusi. Erinevalt KrK § 20 lg-s 2 sätestatud hirmutamise peab karistusseadustik ühe karistuse eesmärgina silmas positiivset üldpreventsiooni. Eelpoolt märgitu kohaselt peab positiivne üldpreventsioon kinnitama inimeste usku normi kehtivusse ja usaldust õiguskorra vastu.¹⁹⁹

J. Sootak leiab, et üldpreventsiooni ülesanne on näidata karistusõigust ühiskonda kaitsva institutsioonina. Rõhutades selles sisalduvat kindlustuseesmärki, manitseb ta sellel eesmärgil karistuse karmistamisel mitte ületama süü piire.²⁰⁰

Riigikohus näeb üldpreventsioonina riigipoolset reaktsiooni, mis annaks õiguse adressaatidele selge signaali näiteks sellest, et liiklusõigusrikkumiste, sh eelkõige mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise näol on tegemist riigi poolt rangelt karistatavate õigusrikkumistega.²⁰¹ Õiguskorra kaitsmise huvidega ja süü suurusega on põhjendatud pikaajalise reaalse vangistuse kohaldamist rahvatervisevastase kuriteo ja mitme hukkunuga liiklussüüteo eest.²⁰² Süü suurus ja ühiskonna kaitsmise huvid aktualiseeruvad välismaalase väljasaatmise kaalumisel.²⁰³ On tehtud mõned otsused, milles üldsõnaliselt märgitakse, et alamastme kohtud on arvestanud karistuse mõistmisel ka õiguskorra kaitsmise huve. Ent Riigikohus ei selgita, millele see järeldus tugineb.²⁰⁴ Riigikohtu praktika ei käsita üldse positiivse üldpreventsiooni rolli süü piire arvestava karistuse alammäära fikseerijana.²⁰⁵

¹⁹⁷ J. Bentham. The Rationale of Punishment. London 1830. I rmt III ptk. Arvutivõrgus: <http://laits.utexas.edu/poltheory/bentham/rp/>.

¹⁹⁸ KrK (Rebane), § 20, 4. b.

¹⁹⁹ KarSK, § 56, komm 10.

²⁰⁰ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 135 vnr 74-75.

²⁰¹ RKKK 3-1-1-26-03 — RT III 2003, 7, 75.

²⁰² RKKK 3-1-1-83-09 — RT III 2010, 46, 343; 3-1-1-32-09 — RT III 2009, 24, 171.

²⁰³ RKKK 3-1-1-38-09 — RT III 2009, 25, 184.

²⁰⁴ RKKK 3-1-1-93-07 — RT III 2008, 8, 53; 3-1-1-94-07 — RT III, 2008, 6, 41; 3-1-1-57-09 — RT III 2010, 6, 38; 3-1-1-83-09 — RT III 2010, 46, 343; 3-1-1-11-10 — RT III 2010, 12, 90.

²⁰⁵ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 133, vnr 76.

Samas näib, et ühiskonnas on olemas probleem põhjendamatult kergete karistuste mõistmisega. Põhjendamatult kerget karistust võtab üldsus ebaõiglasena ning karistuse üldpreventiivne eesmärk võib jääda täitamata.²⁰⁶

²⁰⁶ Vt ka A. Schönke, H. Schröder. Strafgesetzbuch, § 38 lk 135.

III KARISTUSEST VABASTAMINE

3.1 Karistusest tingimisi vabastamine

Klassikaline karistusõigus lähtub eelkõige tasumisideest. Käesoleva töö peatükis 2.3²⁰⁷ käsitlesime süüd kui karistuse kohaldamise esmast alust, mille suuruselt sõltub ka mõistetava karistuse raskus. On selge, et klassikalisest tasumisideest lähtuvalt tuleb süü suurusele vastav karistus süüdlasel ka ära kanda. XIX sajandil valitsenud klassikalise koolkonna arusaama kõrvale tekkis selle sajandi teises pooles parandava ja kasvatava karistuse idee, mille toetajad nägid karistuse kohaldamise juures ka eripreventiivseid eesmärke.

F. Liszt leidis, et juba XIX sajandi seitsmekümnendatel aastatel sai selgeks, et "lühiajaline vabadusekaotuse võimetus ei ole mitte kriminaaltäitva süsteemi, vaid karistuse enda võimetus".²⁰⁸ Seega ilmnes vajadus karistuse eripreventiivse eesmärgi saavutamiseks vangistuse tingimisi mõistmise abil.

Mandri-Euroopa õigusruumis võeti kasutusele tingimisi vabadusekaotus e *sursis*, mis tähendab seda, et isik tunnistatakse kuriteo eest süüdi ja talle mõistetakse karistus, kuid nähes ette, et karistuse põhieesmärk — uute süütegude ärahoidmine — on saavutatav mõistetud karistust reaalselt kandmata, vabastatakse ta karistuse kandmisest seaduses ettenähtud tingimustel.²⁰⁹

Siit ilmneb, et tegemist on karistuse kaheosalise kohaldamisega. Isikule karistust mõistes realiseerib riik karistuses sisalduva hukkamõistu, kuid samas leiab, et karistuse preventiivsed eesmärgid täituvad ka siis, kui karistus jääb reaalselt täitmisele pööramata.

3.1.1 Karistusest tingimisi vabastamine KrK § 47 järgi

Sursis'e põhimõtte sätestas ka KrK § 47, mis nägi ette võimaluse jätta vabadusekaotus tingimuslikult kohaldamata juhul, kui kohus leidis, et selle ärakandmine ei olnud otstarbekas. Seejuures tuli kohtul arvesse võtta teo toimepanemise tehiosid ja süüdlase isikut. Kohus määras, et karistust ei pöörata täitmisele, kui süüdimõistetule ei pane kohtu poolt määratud katseajal toime uut kuritegu või haldusõigusrikkumist ja täidab talle määratud kontrollnõudeid ja kohustusi (KrK § 47¹). Kriminaalhooldusseaduse jõustumise järel 1. mail 1998. a lisati

²⁰⁷ *Supra*, lk 22-25.

²⁰⁸ F. Liszt. *Bedingte Verurteilung*, lk 6 (viidatud: J. Sootak. Sanktsiooniõigus. lk 159).

²⁰⁹ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 160, vnr 3-4.

KrK § 47 lg 3, mille alusel määrati süüdimõistetu katseajaks kriminaalhooldaja järelevalve alla.²¹⁰ Kriminaalkoodeks võimaldas tingimuslikult vabastada vaid vabadusekaotusest ja vaid mõistetud karistustest tervikuna. Vähemusarvamuse järgi kujutab tingimisi vangistus endast iseseisvat sanktsiooni, mis täidab üheaegselt mitmeid ülesandeid.²¹¹

J. Sootak märgib, et ühelt poolt on tegemist karistusega, teisalt on kasvatus- ja mõjutusvahendiga.²¹² Tema seisukoht on kooskõlas õigusdogmaatikaga, mille järgi vangistusest tingimisi vabastamine on seotud vangistusega ning kujutab nii selle mõistmise kui ka täideviimise modifikatsiooni.²¹³

Kriminaalkoodeks ei käsitlenud karistusest tingimuslikku vabastamist iseseisva sanktsioonina. KrK § 21 sätestas karistuse liigid ammendavalt ja karistusest tingimisi vabastamist selles loetelus ei ole. Kriminaalkoodeksi regulatsioonist tuleneb üheselt, et karistusest tingimisi vabastamise võimalus tuleneb isikule põhikaristuse mõistmisest ja seetõttu ei moodusta sellest vabastamine iseseisvat karistuse liiki.

Ka Riigikohus on selgitanud, et karistusest tingimisi vabastamine ei ole iseseisev karistusliik, see on vaid võimalus kohtul mõistetavat põhikaristust individualiseerida.²¹⁴

KrK § 47 sätetest nähtub, et seadusandja ei kehtestanud karistusest tingimisi vabastamise kohaldamisel otseseid piiranguid. Seda on nentunud ka Riigikohus, leides, et kui karistuse mõistmisel on järgitud KrK 4. peatüki sätteid ja arvesse on võetud nii kuriteo raskust ja laadi kui ka süüdlase isikut iseloomustavaid andmeid, on isiku vangistusest tingimisi vabastamine kooskõlas KrK §-s 47 sätestatuga, sest seadusandja ei ole selle paragrahvi kohaldamiseks kohtule mingeid piiranguid kehtestanud. KrK § 47 lg 1 tekstist nähtuvalt annab seadusandja selle paragrahvi kohaldamise või selle kohaldamata jätmise täies mahus kohtu pädevusse, sätestades, et kohus võib otstarbekusest lähtudes seda teha. Karistuse mõistmisel tuleb eelkõige lähtuda kuriteo raskusest ja laadist ning alles seejärel muudest andmetest.²¹⁵

I. Rebane on leidnud, et tingimisi süüdimõistmine on efektiivne vahend kuritegevusvastases võitluses, sest selle abil on võimalik saavutada karistuse eesmäärke. Kui tingimisi karistamist

²¹⁰ RT I 1998, 4, 62.

²¹¹ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 163, vnr 13.

²¹² *Ibid.*, lk 166, vnr 13.

²¹³ A. Schönke, H. Schröder. Strafgesetzbuch, § 56, vnr 4.

²¹⁴ RKKK 3-1-1-76-99 — RT III 1999, 23, 229; 3-1-1-14-02 — RT III 2002, 8, 79; 3-1-1-138-04 — RT III 2005, 8, 76; 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174.

²¹⁵ RKKK 3-1-1-54-98 — RT III 1998, 16, 170

kohaldatakse õigesti, avaldab see suurt kasvatuslikku ja hoiatavat (preventiivset) mõju. Hoiatav mõju seisneb selles, et süüdlasel ei teki karistamatuse tunnet.²¹⁶

Riigikohus ongi asunud seisukohale, et KrK § 47 alusel vabastamise võimalust kaaludes, peab kohus arvestama kuriteo toimepanemise asjaolusid ja süüdlase isikut, jõudmaks veendumusele, et karistuse kohaldamata jätmine on parim viis karistuse peamise eesmärgi, s.o uute kuritegude ärahoidmise saavutamiseks. Kohus peab tegema positiivse prognoosi ja leidma, et karistusest vabastamisega on võimalik saavutada samu eesmärke, mis karistuse kandmisega.²¹⁷ Seega karistusest tingimisi vabastamise aluseid kaaludes peab kohtul tekkima usk, et isikut on karistusest vabastades võimalik mõjutada õiguskauale elule.

Autor ei ole päris nõus väitega, et KrK § 47 sätete kohaldamisel puuduvad otsesed piirangud. Siinkohal meenutame, et vangistusest tingimisi vabastamise vajadus tekkis XIX sajandi teises pooles eelkõige lühiajalise vangistuse asendamiseks, sest viimane ei avaldanud küllaldast positiivset mõju süüdlase mõjutamiseks. Seega on täiesti põhjendatud Riigikohtu praktikas omaks võetud seisukoht, et üldjuhul saab isikut karistusest tingimisi vabastada vaid kergema kuriteo ja lühiajaliste vangistuste puhul.²¹⁸ Selline seisukoht on igati kooskõlas *sursis*´e olemusega ning näitab selgelt Riigikohtu tahet ära hoida kõnesoleva sätete liiga laia käsitlust. Karistusest tingimisi vabastamise üheks aluseks KrK § 47 lg 1 järgi oli ka teo toimepanemise tehioolud. Kriminaalkodeksi ajal kujuneski välja suhteliselt ühetaoline kohtupraktika, mis üldjuhul ei pidanud võimalikuks vabastada süüdimõistetut karistusest näiteks raskete isikuvastaste kuritegude eest.²¹⁹ Samuti nõudis tollane Riigikohtu praktika, et liiklusnõuete rikkumise eest, millega kaasnes inimese surm, tuleb süüdistatavale mõistetud vangistus realselt ka ära kanda.²²⁰ Neil juhtudel ei saanud isikut iseloomustavad positiivsed andmed väärata teo tehiooludest tulenevat vajadust mõistetud vabadusekaotuslik karistus realselt ära kanda. Positiivsete isikuomaduste ilmnemisel tuli karistumäära valikul nendega KrK §-st 36 tulenevalt igal juhul arvestada. Kuriteo toimepanemise asjaolud võisid välistada karistusest vabastamise mitmete kergendavate asjaolude esinemisest olenemata. Riigikohus ei ole pidanud võimalikuks vabastada näiteks suure koguse relvade ebaseaduslikke käitlejaid teost lähtuva suure ohu tõttu.²²¹ Eitatud on vabastamist küünilisel ja jõhkral viisil

²¹⁶ KrK (Rebane), § 47 komm 1.

²¹⁷ RKKK 3-1-1-42-96 — RT III 1996, 16, 223.

²¹⁸ RKKK 3-1-1-69-98 — RT III 1998, 20, 201.

²¹⁹ RKKK 3-1-1-100-96 — RT III 1996, 27, 357.

²²⁰ RKKK 3-1-1-82-00 — RT III 2000, 20, 226.

²²¹ RKKK 3-1-1-41-96 — RT III 1996, 16, 222; 3-1-1-96-97 — RT III 1997, 30, 311.

toimepandud kuritegude puhul, kahju suure ulatuse korral.²²² Samuti ei olnud Riigikohus nõus karistusest vabastamisega süstemaatilise kuriteo korral.²²³ Teost lähtuvast kaalutlusest jäi vabastamata riigivastase teo toimepanija, kuivõrd ta põhjustas suure varalise kahju.²²⁴ Põhjendatuks ei peetud karistusest vabastamist ühiskonnas laialdaselt levinud narkokuritegude eest, kui süüdimõistetud on narkodiiler.²²⁵ Kirjeldatud juhtumitel ei võimaldanud teo tehjolud tingimuslikku vabastamist ja seetõttu ei olnud KrK § 47 sätete kohaldamine ka põhjendatud.

Teine vabadusekaotusest tingimisi vabastamise alus KrK § 47 lg 1 järgi oli süüdlase isik. Kaaludes tingimisi vabastamist oli isikuga arvestamine möödapääsmatu. Karistuse preventiivse eesmärgi prognoosimine pani kohtule kohustuse hinnata kohaldatava karistuse mõjusid. Seetõttu tuligi eelkõige hinnata neid asjaolusid, mis iseloomustavad isikut ja tema käitumist nii enne kuritegu, kuriteo toimepanemise ajal kui ka pärast kuritegu.²²⁶

Isikuga seonduvate asjaolude spekter on mitmekülgne ja annab kohtule avarad võimalused karistuse individualiseerimiseks. Riigikohus on leidnud, et hukkunuga seotud liikluskuriteo toimepannud isiku eeskujulik käitumine enne avariid ei pruugi olla süüdlase karistusest tingimisi vabastamise aluseks, samuti ei saa kohus seejuures toetuda näiteks süüdlase 40aastasele juhistaazile.²²⁷

Alust vabastamiseks ei ole siis, kui raskete tagajärgedega liiklusavarii põhjustaja lahkub sündmuskohalt ja ei püüagi ise kannatanule abi osutada või abi kutsuda ning hakkab ennast uurimise eest varjama ja hiljem püüab vastutuse vältimiseks kuriteojälgi peita. Juba kriminaalkoodeksi ajal tõusetus vajadus hoiduda alaealiste süüdlaste karistamisest reaalse vabadusekaotusega.

I. Rebane on leidnud, et alaealise puhul võib isegi lühiajaline vabadusekaotus tema kasvatamisele hoopis halba mõju avaldada ja seetõttu tuleks kaaluda tingimisi vabastamist isegi raskemate kuritegude puhul.²²⁸ Riigikohtu praktika on need seisukohad üle võtnud ja jäänud nende juurde tänase päevani.²²⁹

Töö autor jagab Riigikohtu seisukohti, milles toonitatakse vajadust lähtuda alaealise karistamisel just isikuga seonduvast, sest selline lähenemine võib anda parima tulemuse noore

²²² RKKK 3-1-1-85-97 — RT III 1997, 27, 280; 3-1-1-80-98 — RT III 1998, 22, 221.

²²³ RKKK 3-1-1-16-97 — RT III 1997, 8, 90.

²²⁴ RKKK 3-1-1-16-97 — RT III 1997, 8, 90.

²²⁵ RKKK 3-1-1-80-04 — RT III 2004, 24, 262.

²²⁶ RKKK 3-1-1-47-98 — RT III 1998, 15, 161.

²²⁷ RKKK 3-1-1-2-98 — RT III 1998, 6, 53.

²²⁸ KrK (Rebane), KrK komm § 47.

²²⁹ *Supra*, lk 51-52.

kurjategija (eelkõige see, kes on esmakordselt kohtu all) mõjutamiseks, et ära hoida tema järgmine võimalik süütegu.

Kriminaalkoodeksi kehtimise ajal ja ka karistusseadustiku jõustumise järel pidas Riigikohus võimalikuks tingimisi vabastamist, kui esinevad mõlemad nimetatud asjaolud. Nii leiti, et KrK §-s 47 sätestatud kohtuniku otsustamisvabaduse õiguslikeks piirideks on vastavalt kõnealuse paragrahvi esimeses lõikes *expressis verbis* sätestatule teo toimepanemise tehiolud ja süüdlase isik. Sidesõna "ja" sai Riigikohtu kriminaalkolleegiumi arvates tähendada seda, et karistuse kandmisest tingimuslikul vabastamisel tuli kaaluda nii tegu kui ka isikut iseloomustavaid andmeid.²³⁰ Mõlema asjaoluga arvestamise vajadust KrK § 47 sätete kohaldamisel on Riigikohus rõhutanud korduvalt.²³¹ Mõlemad asjaolud pidid esinema üheaegselt.²³²

Autor tõdeb, et selline jäik tõlgendus kitsendas oluliselt kohtuniku võimalust karistust individualiseerida. Praktikas on levinud arusaam, mille kohaselt tähendab karistusest tingimisi vabastamine sisuliselt seda, et süüdimõistetu jääb üldse karistamata. Töö autor ei ole sellega nõus. Ka Riigikohus on kõnesolevat arusaama tõdenud, kuid pole omapoolset seisukohta eriti laialt avanud. On leitud, et isikule mõistetakse siiski põhikaristus ja selle kohaldamisega saab talle osaks ka riigipoolne hukkamõist.²³³

Siinkirjutaja meenutab eelmärgitut, et süüdimõistetu, kelle suhtes on jäetud karistus tingimisi täitmisele pööramata, on isik, kes on kuriteos süüdi tunnistatud ja kellele on selle eest ka põhikaristus mõistetud. Juba ainuüksi seeläbi on riik väljendanud oma hukkamõistu isiku suhtes, kes on käitunud ebaseaduslikult. Süüdimõistetu on pidanud taluma stigmatiseerimisega kaasnevaid ebameeldivusi nii isiklikus kui ka ühiskondlikus elus. Riigipoolne hukkamõist väljendub ka kohtupidamise rituaalsuses, näiteks kohtuotsuse avalik ettelugemine ja sellega kaasnev avalik huvi. Siit võib teha järelduse, et ainuüksi riigipoolse hukkamõistu osaks saamine on süüdlase jaoks tunnetatav kitsendusena, millega tuleb arvestada ka siis, kui mõistetud karistus jääb realselt kandmata.

Eelnevast tuleneb ka teine levinud arusaam, et kohus võib pikendada mõistetava vangistuse tähtaega põhjendusega, et süüdimõistetul ei tule tegelikult seda karistust ära kanda.

²³⁰ RKKK 3-1-1-82-00 — RT III 2000, 20, 226.

²³¹ RKKK 3-1-1-69-98 — RT III 1998, 20, 201.

²³² RKKK 3-1-1-13-99 — RT III 1999, 9, 93.

²³³ RKKK 3-1-1-82-00 — RT III 2000, 20, 226; 3-1-1-54-98 — RT III 1998, 16, 170.

Riigikohus on õigustatult leidnud, et selline praktika on lubamatu ja vastuolus karistuse kohaldamise alustega.²³⁴

Karistuse mõistmise etapis ei ole kohtul võimalik mõista isikule süü suurust ületavat karistust põhjendusel, et ta on selle kandmisest nagunii vabastatud. Esiteks on tegemist süüühimõtet eirava lahendiga ning teiseks võib katseajal uue õigusrikkumise toimepanemine tuua kaasa pika vangistuse täitmisele pööramise, millele seadusest tulenevalt liitub ka uue kuriteo eest mõistetav karistus. Kumulatiivselt kujunenud pikaaegne vangistus võib kustutada igasuguse lootuse, et süüdlane pöördub edaspidi õiguskuulekale elule. Teiseks, nagu eespool märgitud, ei tähenda karistusest tingimisi vabastamine sisuliselt karistuseta jäämist, st igasuguste riigipoolsete kitsenduste puudumist.

Ilmekas näide on tuua Tallinna Ringkonnakohtu ja Riigikohtu praktikast, kus ringkonnakohus rahuldab prokuröri apellatsiooni, milles paluti karistuse karmistamist. Ringkonnakohus leidis, et süüdimõistetule mõistetud karistus – 8 kuud vabadusekaotust – on liiga leebe ega vasta kuriteo raskusele ja laadile ning luges põhjendamatuks tema suhtes ka KrK § 39²³⁵ sätete kohaldamise. Samas mõisteti süüdistatavale uue karistusena 3 aastat 3 kuud vabadusekaotust tingimisi KrK § 47 sätete rakendamisega ning talle määrati 1 aastane 6 kuu pikkune katseaeg. Mõistagi luges Riigikohus sellise arusaama karistuse karmistamise kohta ebaseaduslikuks ning tagastas asja ringkonnakohtule uueks arutamiseks.²³⁶

Karistusest tingimisi vabastamisega kaasneb alati katseaja määramine. Kriminaalkoodeksi KrK § 47 lg 2 järgi võis katseaja pikkus olla ühest kuni kolme aastani. Konkreetsele isikule katseaja määramisel lähtuti karistuse mõistmise üldalustest.²³⁷ KrK § 47 lg 3 alusel allutati süüdimõistetule katseajaks kriminaalhooldaja järelevalve alla. Kriminaalhoolduse alla määramine eeldab süsteemset riigipoolset kontrolli süüdimõistetule edaspidise käitumise ja tegevuse üle.²³⁸ Seetõttu ei ole Riigikohus pidanud otstarbekaks vabastada karistuse kandmisest mõne teise riigi kodanikku, kes ei ela Eesti Vabariigis ega allu seetõttu siinkehtivale kriminaalõigusele. Riigikohus on sedastanud, et kirjeldatud juhul jääb isik küll sisuliselt karistamata, sest Eesti riigil puudub kontroll tema katseaja kulgemise üle.

²³⁴ RKKK 3-1-1-82-03 — RT III 2003, 25, 251; 3-1-1-80-04 — RT III 2004, 24, 262; 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

²³⁵ Kriminaalkoodeksi eriosas ettenähtust kergema karistuse mõistmine.

²³⁶ RKKK III-1/1-9-94 — arvutivõrgus: <http://www.riigikohus.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/1-9/94>.

²³⁷ KrK (Rebane), § 47 komm 8.

²³⁸ RT I 1998, 4, 62.

Selle rikkumise korral puudub Eesti kohtul võimalus tingimuslikult mõistetud karistus täitmisele pöörata ja see uue kuriteo eest mõistetavale karistusele juurde liita.²³⁹

Katseaja kohaldamisega ja kontrollnõuetele allutamiselega avaldatakse süüdlasele distsiplineerivat mõju, suunates teda õiguskulele tee. Samaaegselt säilib süüdlasel teadmine, et ta on kuriteo eest süüdi mõistetud ja karistatud. Kuid nõuetekohase käitumise korral võib jääda reaalne karistuse kandmine kogemata.

3.1.2 Karistusest tingimisi vabastamine KarS § 73 ja § 74 järgi

Karistusest tingimisi vabastamise üldpõhimõtted jäid karistusseadustikus samaks. Karistusseadustik jätkas tingimisi süüdimõistmise instituudis *sursis'* e varianti. KarS § 73 sätestab karistusest tingimisi vabastamise alused ja KarS § 74 sätestab karistusest tingimisi vabastamise alused ühes süüdimõistetu allutamiselega käitumiskontrollile. Käitumiskontroll on sätestatud KarS §-s 75.

Jätkuvalt on karistuse kohaldamine vaadeldav kaheetapilisena, mis tähendab seda, et esmalt mõistetakse süü suurusele vastav karistusmäär KarS § 56 alusel ja alles seejärel otsustatakse selle täideviimine reaalselt või tingimisi § 73 või § 74 alusel. Sellisele järeldusele on jõudnud ka Riigikohus, märkides, et karistuse kohaldamise ja karistusest tingimisi vabastamise eristamine tähendab niisiis kohtupraktikas ka neist kummagi kohaldamise aluste erinevust. Nende aluste erinevuse nõuet ei saa aga mõista liiga laialt.²⁴⁰

Autor leiab, et konkreetset karistust kohaldades ei ole erinevate aluste range eraldamine võimalik ega ka vajalik. Kohtul peab tekkima üldpilt süü suurust mõjutavatest teguritest ning preventioonidest. Tingimisi vabastamise aluste ilmnemisel hindab kohus samaaegselt ka võimalust jätta mõistetud karistus otstarbekuse kaalutlusel tingimuslikult täitmisele pööramata.

Ka karistusseadustik ei sätesta tingimuslikult mõistetud karistust iseseisva karistusliigina. Seetõttu on Riigikohus jäänud seisukoha juurde, et karistusest tingimisi vabastamine ei ole iseseisev karistusliik, see on vaid võimalus kohtul mõistetavat põhikaristust individualiseerida.²⁴¹ Tingimisi vangistust võib käsitada ühe karistusest vabastamise liigina, mis on vaadeldav selle täideviimise modifikatsioonina. Isikut, kelle suhtes jäeti vangistus tingimisi kohaldamata, ei loeta karistust kandvaks.²⁴²

²³⁹ RKKK 3-1-1-42-96 — RT III 1996, 16, 223.

²⁴⁰ RKKK 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

²⁴¹ RKKK 3-1-1-14-02 — RT III 2002, 8, 79; 3-1-1-138-04 — RT III 2005, 8, 76; 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174.

²⁴² RKKK 3-1-1-63-09 — RT III 2009, 40, 302.

Selline tõdemus tähendab muu hulgas ka seda, et karistusest tingimisi vabastamata jätmise korral võib süüdistatav ja tema kaitsja sisuliselt nõustuda mõistetud karistusega ja apellatsioonis vaidlustada üksnes tingimuslikku vabastamata jätmist. Kuid sellises kaebuses ei saa kohtule ette heita KarS § 56 lg 2 ja KrMS § 339 lg 1 p 7²⁴³ rikkumist. Riigikohus on asunud seisukohale, et süüdistatava karistusest tingimuslik vabastamata jätmine on selline diskretsiooniotsus, mida kohus ei pea eraldi põhjendama.²⁴⁴

Siinkirjutaja leiab, et kui keegi kohtumenetluse pooltest vabastamist taotleb, võiks kohus siiski sellega mitteametlikult põhjendada. Seda, et diskretsiooniõigus ei tähenda absoluutset valikuvabadust, on rõhutanud ka Riigikohtu halduskolleegium, kes on leidnud, et diskretsioonivolituse ei tähenda täielikku otsustamisvabadust, sest diskretsiooni teostamisel on õiguslikud piirid. Neid piire tuleb kohtul jälgida.²⁴⁵

Eelnevalt märkisime, et vabastamine on kohtu diskretsiooniõigus, mida aga õiguslikult piiravad KarS § 73 lg-s 1 ja § 74 lg-s 1 kirjeldatud asjaolud. KarS § 73 ja § 74 kohaldamine ei ole ühelgi juhul kohtule obligatoorne. Sellest järeldub, et isiku põhikaristusest tingimisi vabastamise korral peab kohus kindlasti esitama põhjendused, miks pole karistuse reaalne ärakandmine otstarbekas.²⁴⁶

Kohtupraktikas on kinnistunud Riigikohtu lahendites sagedasti korratud põhimõte, et karistuse kandmisest tingimuslik vabastamine KarS § 73 ja § 74 alusel võib üldjuhul kõne alla tulla kergemate süütegude ja lühiajalisemate vangistuste puhul.²⁴⁷ Karistusseadustiku § 73 lg 1 ja § 74 lg 1 järgi on karistusest tingimusliku vabastamise aluseks samuti kuriteo toimepanemise asjaolud ja süüdlase isik. Riigikohtu arusaam eelnimetatud vabastamise kahe aluse tähendusest on aja jooksul pisut muutunud. Karistusseadustiku valguses on Riigikohus selgitanud, et erinevalt karistuse mõistmisest, kus prevaleerib isiku süü, on karistusest tingimisi vabastamise alusteks kuriteo toimepanemise asjaolud ning süüdlase isik, mis kas iseseisvalt või ka koostoimes teevad põhikaristuse reaalse ärakandmise ebaotstarbekaks.²⁴⁸

Kui kriminaalkoodeksi aegne praktika rõhutas vajadust lähtuda vabastamisel nii kuriteo tehiooludest kui ka isikut iseloomustavatest andmetest, siis viimati nimetatud lahendis on

²⁴³ RT I 2003, 23, 166.

²⁴⁴ RKKK 3-1-1-14-02 — RT III 2002, 8, 79; 3-1-1-138-04 — RT III 2005, 8, 76; 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

²⁴⁵ RKHK 3-3-1-17-98 — RT III 1998, 17, 182.

²⁴⁶ RKKK 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174.

²⁴⁷ RKKK 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65; 3-1-1-79-03 — RT III 2003, 25, 250; 3-1-1-69-98 — RT III 1998, 20, 201.

²⁴⁸ RKKK 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174.

Riigikohus hälbinud oma varasemast arusaamast ja avardanud tunduvalt kohtu võimalusi otsustada karistuse reaalse ärakandmise otstarbekuse üle.

Siit saab teha järelduse, et karistusest tingimisi vabastamise juures peab kohus arvestama mõlema KarS § 73 lg-s 1 ja § 74 lg-s 1 nimetatud alusega, kuid karistuse reaalne ärakandmine võidakse tunnistada ebaotstarbekaks, kui esineb neist vähemalt üks.²⁴⁹ Süüdlase karistusest tingimisi vabastamine on seaduslik, kui kohtuotsuses on veenvalt põhjendatud kas kuriteo toimepanemise asjaolusid või süüdlase isikut iseloomustavate tunnuste märkimisväärset eripära.²⁵⁰

Püsima on jäänud Riigikohtu arusaam, et vabastamine on üldjuhul võimalik vaid kergemate kuritegude puhul, mis tähendab seda, et tegemist ei ole reeglina, millel puudusid erandid. Riigikohus on leidnud, et KarS § 73 lg 1 ja § 74 lg 1 sätetest ei tulene vabastamise keeldu ka raskemate kuritegude puhul, kuid seda siiski vaid tingimusel, et selline vabastamine on põhjendatav samaaegselt nii kuriteo toimepanemise asjaolusid kui ka süüdlase isikut iseloomustavatest erandlikest asjaoludest lähtuvalt.²⁵¹ Seega jääb raskete kuritegude puhul seaduses nimetatud mõlema vabastamisaluse olemasolu nõue püsima.

Siinkirjutaja leiab, et Riigikohtu poolt seatud kriteerium „raskemad kuriteod“ on mõistetav mitmeti. Otsest viidet KarS §-s 4 sätestatud kuritegude raskusastmetele ei ole Riigikohus teinud. Paljud eriosas ettenähtud kuritegude sanktsioonid on alternatiivsed. Konkreetsed kriteeriumid peaks kujundama kohtupraktika Riigikohtu suunaval toel. Võib oletada, et kõnesolev küsimus ei ole praktikas vaidlusi tekitanud, sest sellesisulist kaebust ei ole seni Riigikohtule esitatud.

Riigikohtu lahenditest nähtub mõningast ebajärjekindlust karistusest tingimisi vabastamise aluste sisustamisel. On lahendeid, kus lihtsalt osutatakse seaduse tekstist tulenevale.²⁵² Teisalt on selgitatud, et teoviis ja kahju ulatus viitavad raskele kuriteole ning sellisel juhul võib vabastamine olla põhjendatud vaid siis, kui süüdlase isikuandmed on äärmiselt erandlikud.²⁵³

Vabastamine on loetud seaduslikuks ka siis, kui esinevad teo tehjoludega ja isikuga seotud märkimisväärsed erisused.²⁵⁴ Vabastamine on aga ebaõige, kui puuduvad erisused, mis

²⁴⁹ J. Ginter, S. Laos, J. Sootak. Eesti karistuspoliitika, lk 49.

²⁵⁰ RKKK 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

²⁵¹ RKKK 3-1-1-80-04 — RT III 2004, 24, 262; 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

²⁵² RKKK 3-1-1-82-00 — RT III 2000, 20, 226.

²⁵³ RKKK 3-1-1-80-98 — RT III 1998, 22, 221.

²⁵⁴ RKKK 3-1-1-69-08 — RT III 2008, 50, 345.

teeks karistuse kandmise ebaotstarbekaks.²⁵⁵ Hiljem on Riigikohus asunud rõhutama koguni vabastamist õigustavate asjaolude erandlikkust.²⁵⁶ Viimasel ajal on loobunud vabastamise aluste märkimisväärsete erisuste ja erandlike asjaolude rõhutamisest, jäädes pidama märksa leebema ja laiemaga terminite „kuriteo toimepanemise asjaolude“ ja „süüdlase isiku eripära või erisused“ juurde.²⁵⁷

Eelnevast nähtub, et Riigikohtu sõnakasutus ei ole erinevates lahendites ühetaoline ja ühemõtteline. Seetõttu võib osutada neis sisalduva tegeliku mõtte täitmise alamastme kohtutele mõneti keeruliseks.

KarS § 73 ja § 74 sätetes ei ole kirjas sõnagi selle kohta, kas isikuga seonduv asjaolu peab olema eriline, erandlik või koguni äärmiselt erandlik. Seadusandja on sõnaselgelt näinud ette erandlike asjaolude arvestamise võimaluse vaid KarS § 61 kohaldamisel.

Seetõttu ei saa kohtule ette heita näiteks seda, kui esmakordselt kuriteo toimepannud isik vabastatakse tingimisi karistuse kandmisest argumentide toel, mis tavamõistes ei evi endas mitte midagi erandlikku, näiteks juhukuritegu, kuriteo toimepanekut teiste õhutusel vmt. Hoolimata arvesse võetavate asjaolude tavapärasusest võivad need kokkuvõtvalt anda kohtule usku, et süüdistatav uusi kuritegusid toime ei pane ning tema puhul täidab karistuse eripreventiivse eesmärgi karistuse kandmisest vabastamine.

Vaadeldavad alused tuleb kohtul otsuses arusaadavalt välja tuua. Riigikohtus läbivaadatud kriminaalrajade pinnalt saab teha üldistava järelduse, et seda nõuet kohtuotsustes alati ei järgita. Karistust ei saa lugeda nõuetekohaselt põhjendatuks, kui kohus lihtsalt loetleb konkreetses asjas ilmnenud karistust mõjutavaid asjaolusid – kuritegude ohtlikkus ja raskus, tegude arv, süüdistatavate varasemad karistused, puhtsüdamlik kahetsus, töökoha või sissetulekute olemasolu, perekondlik olukord ja karistuse eripreventiivne eesmärk —, näitamata, milline asjaolu võeti arvesse karistuse mõistmise etapis ning millised neist võeti arvesse isiku tingimisi vabastamise kasuks otsustamisel KarS § 73 lg 1 alusel.²⁵⁸ Ühe ja sama asjaoluga on näiteks põhjendatud karistusliigi valikut alternatiivse sanktsiooni korral, seejärel madala karistusmäära valikut ja lõpuks veel ka karistusest tingimisi vabastamist, näitamata, milline neist ja kuidas konkreetselt kohtu valikuid õigustab.²⁵⁹

Karistusest vabastamise aluste õige ja asjakohane analüüs kohtuotsustes on vajalik selleks, et süüdimõistev kohtuotsus tervikuna vastaks KrMS § 339 lg 1 p 7 nõuetele.

²⁵⁵ RKKK 3-1-1-80-04 — RT III 2004, 24, 262.

²⁵⁶ RKKK 3-1-1-14-06 — RT III 2006, 17, 157.

²⁵⁷ RKKK 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65; 3-1-1-10-09 — RT III 2009, 23, 166.

²⁵⁸ RKKK 3-1-1-10-09 — RT III 2009, 23, 166.

²⁵⁹ RKKK 3-1-1-04-10 — RT III 2004, 27, 292.

Edasiselt leiavad käsitlemist olulisemad muudatused, mis viidi karistusseadustikku sisse karistusest tingimisi vabastamise küsimuses.

Ühe uuendusena võimaldab KarS § 73 karistusest tingimisi vabastamist kohaldada nii tähtajalise vangistusega kui ka rahalise karistusega karistatud süüdlase suhtes. Süüdlasele määratakse küll katseaeg 3 kuni 5 aastat, kuid käitumiskontrollile teda ei allutata. Karistusest vabastamise tingimuseks on vaid hoidumine uue kuriteo toimepanemisest.

Võrreldes kriminaalkoodeksiga laiendas karistusseadustik kohtuniku valikuid süüdistatavale mõistetava karistuse individualiseerimiseks, nähes ette võimaluse vabastada isik tingimisi vangistusest, kuid määrata, et osa mõistetud vangistusest pööratakse siiski kohe täitmisele (KarS § 73 lg-d 1 ja 2 ning § 74 lg-d 1 ja 2).

Nii karistusest täielikul kui ka osalisel vabastamisel KarS §-de 73 ja 74 alusel peavad esinema karistusest vabastamise üldised eeldused. Samuti kehtib mõlemal juhul nõue, et isikule määratud katseaeg peab olema mõistetud karistusest pikem.²⁶⁰

Karistusseadustiku § 74 lg 2 ei kehtesta reegleid ärakandmisele kuuluva karistuse pikkuse kohta võrreldes tingimisi vabastatava osaga. Esialgne kohtupraktika oli heitlik, näiteks karistas maakohus süüdistatavat kaheksa-aastase vangistusega, millest KarS § 74 lg-te 1 ja 2 alusel pöörati kohesele täitmisele neli aastat vangistust ning ülejäänud karistus jäeti tingimuslikult täitmisele pööramata. Sellist lähenemist ei pidanud Riigikohus õigeks ning selgitas kohtupraktika kujundamise eesmärgil järgmist.

Karistuse kandmisest osalise vabastamisega taotletakse eripreventiivset eesmärki anda isikule, kelle täielik karistuse kandmisest vabastamine pole tema teost lähtuva süü suuruse ja isikuomaduste tõttu põhjendatud, lühiajalise nn šokivangistusega tõsine hoiatus. Sellise kohtlemise preventiivne toime avaldub vangistuse lühiajalisuses. Lühivangistuse määramine võib kõne alla tulla siis, kui kohus pärast seda, kui on kirja pannud veenvad põhjendused isiku tingimuslikult karistusest vabastamiseks, leiab siiski, et katseaja toime võiks sellele konkreetsele isikule mõjuda oluliselt distsiplineerivamalt, kui ta on vahetult kogunud, mida kujutab endast ja milliste tegelike vabadusepiirangutega on vangistus seotud. Sellist lühivangistuse toimet oleks raske loota aga isiku puhul, kes on juba ka eelnevalt kogunud vabaduse võtmisega seonduvat.²⁶¹

Aasta(te)pikkune vangistus välistab šokiefekti ja moonutab seega osalise karistuse kandmisest vabastamise mõtet.²⁶² Šokiefekt toimib vaid mõnekuulise vangistuse puhul.²⁶³

²⁶⁰ RKKK 3-1-1-28-08 — RT III 2009, 1, 1.

²⁶¹ RKKK 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

²⁶² RKKK 3-1-1-41-04 — RT III 2004, 17, 205.

²⁶³ RKKK 3-1-1-21-05 — RT III 2005, 13, 132.

Kui tekib vajadus mõista isikule KarS § 74 lg 5 ja KarS § 65 lg 2 alusel liitkaristus kohtuotsuste kogumi eest, on mõistetava liitkaristuse suhtes KarS § 74 lg 2 sätete kohaldamine välistatud, sest KarS § 74 lg-s 5 sätestatud karistuse täitmisele pööramise all tuleb mõista KarS § 65 lg 2 alusel moodustatud liitkaristuse tervikuna täitmisele pööramist. KarS § 74 lg 2 on tervikuna käsitatav siiski karistusest tingimisi vabastamise juhuna, mida ei saa käsitada karistuse täitmisele pööramisena KarS § 74 lg 5 tähenduses.²⁶⁴

Ei ole kahtlust selles, et kõnesolev šokivangistus on leidnud kohtupraktikas kindla koha. Eeltoodud Riigikohtu seisukohad on aidanud kohtuid mõista selle toimet ning kohaldamise eesmärki. Samas tuleb tõdeda, et KarS § 73 lg-s 2 ja § 74 lg-s 2 ettenähtud tingimisi karistuse osaline täitmisele pööramine näitab, et ühiskond siiski vajab lühiajalist vangistust karistuse eesmärkide täitmiseks. Selline tõdemus ei toeta F. Liszti arusaama, et lühiajaline vangistus ei aita küllalt efektiivselt ära hoida süüdistatava uut kuritegu.

Karistusseadustiku § 74 lg 1 kohaldamisega kaasneb alati süüdimõistetute allutamine käitumiskontrollile, mis säilitab riigipoolse järelevalve katseaja tingimuste täitmise üle. Käitumiskontrollile allumine kitsendab tingimisi vabastatu valikuvabadusi ja avaldab seeläbi talle vaieldamatult karistuslikku mõju.

Eelnimetatud kitsendused kaasnevad ka siis, kui süüdlane vabastatakse karistusest tingimisi näiteks KarS § 73 lg 1 alusel, kui tõepoolest kohtuotsusega määratakse küll katseaeg, kuid süüdlast ei allutata kriminaalhooldusele. Eeltoodu põhjal saab asuda seisukohale, et ka kontrollnõueteta karistusest tingimisi vabastamine avaldab süüdimõistetule karistuslikku mõju, ning rääkida siinkohal sisuliselt karistamata jätmisest ei ole õige.

Kohtupraktikas võib karistusest tingimisi vabastamise teema üles kerkida alati, kui kuriteo eest, milles isikut süüdistatakse, on karistuseks ettenähtud vangistus. Kriminaalkoodeks ei näinud ette võimalust vabastada isik kuriteo eest mõistetavast rahatrahvist. Karistusseadustik avardab kohtuniku võimalusi karistuse individualiseerimiseks ning näeb ette võimaluse vabastada süüdimõistetute ka kuriteo eest mõistetavast rahalisest karistusest tingimisi KarS § 73 alusel osaliselt või täielikult. KarS § 74 alusel saab süüdimõistetute osaliselt või täielikult tingimisi vabastada vaid vangistusest.

Ajas on muutunud ka Riigikohtu arusaam sellest, kas kuriteo toimepanemise ja karistuse mõistmise vahele jääv pikk ajavahemik mõjutab karistuse raskust ja kui mõjutab, siis kui palju. Varasemates lahendites on leitud, et alaealise grupiviisilise vägistamise puhul, kui isikuga seotud eripärasid ei ole, ei saa pidada otstarbekaks süüdistatava karistusest vabastamist põhjendusel, et kuriteost on möödunud palju aega ja süüdlane on elanud pärast

²⁶⁴ RKKK 3-1-1-12-05 p 10 — RT III 2005, 12, 119.

kuritegu õiguskuulekalt.²⁶⁵ Samuti on leitud, et süüdistuses suure koguse hašiši käitlemise eest ei tingi pikk ajavahe teo ja karistamise vahel iseenesest karistusest vabastamist.²⁶⁶

Hilisemas praktikas on seda seisukohta muudetud. Areng on toimunud ajafaktori osatähtsuse suurenemise suunas. Riigikohus on nentinud, et ajafaktorit võib siiski karistuse mõistmisel arvestada.²⁶⁷

Riigikohus on jäänud seisukoha juurde, et kui isiku õigust menetlusele mõistliku aja jooksul on rikutud, on tal kõiki asjaolusid kaaludes võimalik Euroopa inimõiguste konventsiooni artikli 6 lõikele 1 tuginedes kriminaalmenetlus määrusega otstarbekuse kaalutlusel lõpetada, teha õigeksmõistev otsus või arvestada mõistliku aja ületamist karistuse mõistmisel.²⁶⁸

Pole välistatud ka võimalus mõista eeltoodud põhjusel karistus alla seaduses ettenähtud alammäära KarS § 61 alusel.²⁶⁹ Õiguslike eelduste olemasolu korral võib tulla kaalumisele ka KarS § 61 alusel alla alammäära mõistetud karistusest vabastamine KarS § 73 ja § 74 sätete alusel.²⁷⁰

Kohtupraktika arengutest võib aru saada, et ajafaktor ei ole küll KarS §-s 56 sätestatud karistuse kohaldamise iseseisev alus ja ei mõjuta otseselt teole antavat hinnangut, kuid seda tähelepanuta jätta ei saa. Siinkirjutaja arvates tuleb seda asjaolu kindlasti arvestada karistuse eripreventiivse eesmärgi prognoosimisel. Süüteo karistamisväärsus on neil juhtudel loomulikult säilinud, kuid karistamisvajadus võib olla vähenenud või üldse kadunud.

Karistusest tingimisi vabastamisega kaasneb alati katseaja määramine. Karistusseadustiku § 73 lg 3 võimaldab mõista katseaja pikkuseks kolm kuni viis aastat, KarS § 74 aga kaheksateist kuud kuni kolm aastat. Siit nähtub, et ühest küljest on seadusandja avardanud kohtu võimalusi individualiseerida varem karistamata isiku karistust ja vabastada ta karistusest kontrollnõuetele allutamata, kuid teisalt on loonud võimaluse seada mõistetud karistuse täitmisele pööramine sõltuvusse tema edaspidisest käitumisest koguni viieks aastaks. Kui kriminaalkoodeksi järgi võis katseage piirduda ka ühe aastaga, siis karistusseadustiku järgi ei tohi see KarS § 73 lg 3 kohaldamisel jääda alla ühe aasta ja KarS § 74 lg 3 kohaselt alla pooleteise aasta.²⁷¹

²⁶⁵ RKKK 3-1-1-100-96 — RT III 1996, 27, 357; 3-1-1-11-02 — RT III 2002, 23, 259.

²⁶⁶ RKKK III-1/1-9/94 — arvutivõrgus: <http://www.riigikohus.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/1-9/94>.

²⁶⁷ RKKK 3-1-1-3-04 — RT III 2004, 8, 86.

²⁶⁸ RKKK 3-1-1-100-09 — RT III 2010, 3, 19; 3-1-1-28-09 — RT III 2009, 25, 182.

²⁶⁹ RKKK 3-1-1-28-08 — RT III 2009, 1, 1.

²⁷⁰ RKKK 3-1-1-25-01 — RT III 2001, 11, 118; 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.

²⁷¹ RKKK 3-1-1-4-10 — RT III 2010, 11, 78.

Ka selles küsimuses võimaldavad karistusseadustiku sätted isikut kohelda rangemalt kui kriminaalkodeksi vastavad sätted.

Riigikohus on karistusseadustiku süstemaatilise tõlgendamise pinnalt leidnud, et karistusest tingimuslikult vabastamisel tuleb lähtuda põhimõttest, et tingimuslikult vabastatu katseaeg peab olema mõistetud vangistusest pikem. Sellisest põhimõttest lähtuvalt ei saa kooskõlas KarS § 73 lg-s 3 sätestatuga enam kui viieks aastaks vangistatute puhul karistuse kandmisest tingimuslik vabastamine üldse kõne alla tulla. Arvestades aga KarS § 74 lg-s 3 sätestatut, saab koos käitumiskontrollile allutamise ja karistusest tingimuslikult vabastada vaid neid isikuid, keda on karistatud vangistusega kuni kolmeks aastaks.²⁷²

3.2 Karistuse asendamine üldkasuliku tööga

On üldteada, et vangistus on raskeim füüsilisele isikule kohaldatav põhikaristus, tuues kaasa kõige kahjulikumaid tagajärgi. Süüdlase isoleerimisega kaasnevate kitsenduste mõju minimeerimise eesmärgil täienes karistusseadustik ühe vabadusekaotuse alternatiivse vormiga, s.o üldkasulik töö. KarS § 69 näeb asenduskaristusena ette üldkasuliku töö võimaluse.

J. Sootak leiab, et õiguslikult on üldkasulik töö vaadeldav vangistuse ühe vormina, üknes selle eripära tõttu ei toimu selle kandmine mitte vanglas, vaid vabaduses.²⁷³ Õiguslikult ei ole üldkasulik töö otseselt vaadeldav karistusest vabastamine alusena. Olemuselt jääb see reaalse vangistuse ja vangistusest käitumiskontrolliga vabastamise vahele. Seetõttu käsitletaksegi üldkasuliku töö õiguslikke aluseid ja Riigikohtu sellekohast praktikat just karistuse vabastamise teema juures. KarS § 69 lg 1 sätestab üldkasuliku töö kohaldamise alused. Nimetatud sätte nimetab vaid formaalsed eeldused — kui süüdlase on karistatud maksimaalselt kaheaastase vangistusega ja ta on nõus selle asendamisega üldkasuliku tööga.

Riigikohus on seda teemat puudutanud põgusalt. On leitud, et on välistatud selle isiku karistusest tingimuslik vabastamine, kelle karistus tulenevalt KarS §-st 69 on juba asendatud üldkasuliku tööga. Viimane tuleneb asjaolust, et KarS §-s 69 ette nähtud üldkasuliku töö näol on tegemist sellise vangistuse alternatiiviga, mille kohaldamata jätmise puhul tuleb isikul asuda reaalselt vangistust kandma (üldkasulik töö kui reaalse vangistuse vältimise viimane võimalus).²⁷⁴ Riigikohtu menetluses ei ole olnud õiguslikke vaidlusi üldkasuliku töö formaalsete eelduste üle (KarS § 69 lg 1). Mõningasi probleeme on praktikas tekitanud selle

²⁷² RKKK 1-1-59-07 — RT III 2007, 43, 343; 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65; 3-1-1-28-08 — RT III 2009, 1, 1.

²⁷³ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 107, vnr 117.

²⁷⁴ RKKK 3-1-1-99-06 p 19 — RT III 2007, 8, 65.

materiaalsed alused. Riigikohus on selgitanud, et § 69 lg 1 annab kohtule õiguse asendada isiku nõusolekul kuni kaheaastane vangistus üldkasuliku tööga. Kaaludes asenduskaristusena üldkasuliku töö kohaldamist, peab aga kohus lisaks obligatoorsetele eeldustele selgitama välja, kas isik on asenduskaristuseks sobiv. Isikuga seotud asjaolud võivad raskendada asenduskaristusena üldkasuliku töö reaalsel täideviimist. On leitud, et isiku probleem alkoholiga võib takistada üldkasuliku töö reaalsel täideviimist.²⁷⁵

Tuleb tõdeda, et nimetatud alternatiivse võimaluse kasutamine võiks olla praktikas märksa tõhusam. Vaieldamatult on tegemist suurepärase võimalusega vältida reaalsel vangistust kui viimast abinõu ja anda süüdlasele võimalus pöörduda tagasi õiguskuulekale elu.

²⁷⁵ RKKK 3-1-1-87-08 — RT III 2009, 21, 154.

IV KARISTUSTE LIITMISE PÕHIPROBLEEME

4.1 Liitkaristuse kohaldamine kuritegude kogumi eest

Liitkaristus moodustati kuritegude kogumi eest KrK § 40 lg 1 alusel siis, kui isik tunnistati süüdi kahes või enamas kriminaalkoodeksi eriosa erinevas paragrahvis ettenähtud kuriteo toimepanemises ja teda ei olnud varem nendest ühegi eest süüdi tunnistatud. Niisiis oli kriminaalkoodeksi järgi oluline silmas pidada, mitme eriosa erineva paragrahvi järgi isiku teod kvalifitseerusid. Iga kuriteo eest mõisteti süüdlasele eraldi karistus, seejärel moodustati kuritegude kogum (konkurents) ja karistused liideti absorptsiooni- või kumulatsiooniprintsiipi kasutades KrK §-s 43 sätestatud viisil. Liitkaristus moodustati kuritegude ideaal- ja reaalkogumi järgi samadel alustel.²⁷⁶

Kriminaalkoodeksi liitkaristuse mõistmise regulatsioon ei valmistanud kohtutele väga põhimõttelisi õiguslikke probleeme siis, kui süüdlasele tuli mõista karistus kohtuotsusega, mis käsitles kõiki tema süütegusid ühes kriminaalmenetluses ja enne nende tegude toimepanemist ei olnud kohus tema suhtes kohtuotsust teinud. Tihti olid vead tingitud kohtute tähelepanematusel ning liitkaristust reguleerivate sätete pealiskaudsest lugemisest. Näiteks tuli Riigikohtul selgitada, et kuritegude kogumi eest saab karistusi liita ainult sel juhul, kui kohus on mõistnud karistuse iga kuriteo eest eraldi.²⁷⁷ Ekslikult mõisteti kuritegude lihtkogumi eest liitkaristus, mis ületas vastavas eriosa paragrahvis ettenähtud raskema karistuse ülemmäära, ja sellega rikuti KrK § 43 lg 3 sätteid.²⁷⁸ Põhjendamatult loeti kuritegude kogumiks lõpuleviidud vargus ja varguse katse, mis on aga üheliigilised kuriteod, mistõttu on liitkaristuse mõistmine KrK § 40 lg 1 alusel välistatud.²⁷⁹

Karistusseadustik säilitas üldjoontes kriminaalkoodeksis sätestatud põhimõtted liitkaristuse moodustamise aritmeetikas. Karistusseadustiku § 63 lg 2 kohaselt tuleb kohtul karistuse kohaldamisel hinnata, kas isik on pannud toime mitu tegu, mis vastavad mitmele eri kuriteokoosseisule, ja teda ei ole nendest ühegi eest varem karistatud. Kui isik paneb toime ühe teo, mis täidab aga mitu erinevat süüteo koosseisu, on tegemist ideaalkogumiga. Karistuse mõistmist süütegude ideaalkogumi järgi reguleerib KarS § 63 lg 1. Käesolevas töös on

²⁷⁶ KrK (Rebane), § 40 komm 1 ja 4.

²⁷⁷ RKKK III-1/3-9/95 — <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/3-9/95>.

²⁷⁸ RKKK 3-1-1-87-96 — RKL 1996, otsus nr 126.

²⁷⁹ RKKK III-1/1-2-94 — arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/1-2/94>; 3-1-1-23-04 — RT III 2004, 20, 228.

vaatluse all Riigikohtu karistuspraktika kuritegude reaalkogumi kohta, sest ideaalkogumi korral üksikkaristusi ei mõisteta ja järelikult karistuste liitmist ei toimu.²⁸⁰

On lihtne märgata, et liitkaristuse õige kohaldamise eelduseks karistusseadustiku järgi on kohtuniku õige arusaam kuriteo ideaal- ja reaalkogumi eristamise põhimõtetest. Kriminaalkoodeksi järgi see aspekt liitkaristuse küsimust ei mõjutanud. Kohtunikult eeldatakse nn õiget eelotsustust kogumi küsimuses ja alles seejärel on võimalik otsustada põhikaristuse kohaldamine mitme süüteo eest. Kui selles etapis eksitakse, ei saa ka mõistetud liitkaristus õige olla, sest liitkaristust saab moodustada vaid reaalkogumi järgi.

Kui isik paneb toime mitu tegu ja need vastavad karistusseaduse mitmele erinevale koosseisule ning varem ei ole teda nende tegude eest karistatud, on tegemist kuritegude reaalkogumiga. Siis mõistetakse eraldi karistus iga teo eest ning neist moodustatakse üks ärakandmisele kuuluv liitkaristus KarS § 64 järgi. Liitkaristuse moodustamise põhireeglid KarS §-s 64 jäid üldjoontes samaks KrK §-s 40 sätestatuga. Samaliigilised karistused tuli liita, eriliigilised karistused viidi täide iseseisvalt. Siiski ei saa mitme kuriteo toimepanemise korral iga üksiku kuriteo eest mõistetud karistust mehaaniliselt liita. Sellise võimaluse välistab KarS § 64 lg-s 3 sätestatud reegel, mis seab piirid karistuse üldisele tähtajale.²⁸¹ Seepärast reguleerivadki erisätted karistuse mõistmist mitme kuriteo eest.²⁸² Konkreetse mõistetava liitkaristuse ülemmäära leidmisel tuleb lähtuda samadest kriteeriumitest, mis üksikkaristuste ülemmäära korral.²⁸³

J. Sootak juhib tähelepanu, et seadus nõuab mõistetud üksikkaristustest rangema ülemmäära suurendamist, seega oleks vale lähtuda üksikkaristuste summast ning hakata siis kaaluma selle vähendamist. Ta teeb igati põhjendatud ettepaneku, et liitkaristuse määra valikul võiks lähtuda üksikkaristuste ülemmäärade aritmeetilisest keskmisest.²⁸⁴

Liitkaristuse määra valiku põhjendamise juures tõusetub küsimus, kas üksikkaristuste põhjendused tuleb liitkaristuse moodustamise juures taasesitada. J. Sootak leiab, et probleem on olemas, ning peab õigeks liitkaristuse kohaldamise juures vältida üksikkaristuste juures arvestatud asjaolude mehaanilist kohaldamist. Üks võimalus on lähtuda tegude omavahelisest võrdlusest. Võrrelda tuleks tegude sarnasust või erinevust, nende sagedust, kahjustatud õigushüvesid, teoviise jms, mille põhjal saab hinnata süü suurust.²⁸⁵

²⁸⁰ KarSK, § 63, komm 2.3; RKKK 3-1-1-24-03 — RT III, 9, 88.

²⁸¹ P. Pikamäe, L. Kivi. Karistusõiguse põhiprobleeme, lk 44.

²⁸² PSJK 3-4-1-2-02 — RT III 2002, 11, 108.

²⁸³ Kriminaalkoodeksi järgi tuli lähtuda KrK § 36 sätestest. Vt KrK (Rebane), § 40 komm 9.

²⁸⁴ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 154, vnr 144.

²⁸⁵ A. Schönke; H. Schröder. Strafgesetzbuch, § 54 vnr 14-15.

Käesoleva töö raames puudub võimalus vaadelda, kuidas eeltoodud seisukohad praktikas töötavad, sest Riigikohtu karistuspraktika liitkaristuse määra küsimust lähemalt käsitlenud ei ole. Autor leiab, et liitkaristuse määra valik on sama oluline, kui sellele eelneva üksikkaristuse määra valik. Kohus peaks esitama siiski konkreetsed põhjendused selle kohta, miks ei ole võimalik kergemat karistust raskeimaga kaetuks lugeda ning millistel kaalutlustel toimub konkreetses asjas üksikkaristuse suurendamine. Isikule kohaldatava sunni ja karistuse kohaldamise aluste seisukohalt omab õiguslikku tähendust ka lõpliku liitkaristuse vastavus isiku süüle ja karistuse eesmärkidele.

4.2 Liitkaristuse hilisem mõistmine

Liitkaristuse hilisem mõistmine on Riigikohtus enim käsitletud teema karistuse mõistmise vallas. Sellega on piisavalt tegeletud kriminaalkoodeksi kehtimise ajal. Piisavat kõneainet on pakkunud ka KarS § 65 sätted. Liitkaristuse hilisema mõistmisega on tegu siis, kui pärast kohtuotsuse kuulutamist selgub, et sama isik on toime pannud veel ühe või mitu kuritegu, mille eest mõistetav karistus tuleb samuti liita eelmise kohtuotsusega mõistetud karistusele. Ent eelmise otsusega mõistetud karistus on veel kandmata.

Kohus peab kindlaks tegema, kas teine kuritegu, mille eest karistust mõistetakse, on toime pandud enne või pärast eelmist süüdimõistvat kohtuotsust. Sellest olenevalt moodustavad kuriteod kas hiljem tuvastatud kogumi (KrK § 40 lg 3 ja KarS § 65 lg 1) või kohtuotsuste kogumi (KrK § 41 ja KarS § 65 lg 2) mõttes.²⁸⁶

4.2.1 Liitkaristuse mõistmine kuritegude hiljem tuvastatud kogumi eest

Oluline on märkida, et enne karistusseadustiku kehtestamist 1. septembril 2002 kehtinud KarS § 40 lg 3 redaktsioon võimaldas isikute ebavõrdset kohtlemist, sest seadus ei näinud ette võimalust mõista karistus KarS § 40 lg 3 alusel nii, et lugeda kergem karistus kaetuks raskema karistusega ning eelmise kohtuotsusega mõistetud ja ärakantud karistus sellest maha arvata. Riigikohus on kogu aeg suunanud kohtuid tõlgendama sätteid, mis reguleerivad kuritegude hiljem tuvastatud kogumit (KrK § 40) viisil, mis välistaks süüdimõistetute ebavõrdse kohtlemise. Riigikohus on olnud seda meelt, et tulenevalt PS § 12 lg-s 1 sätestatud võrdsusõigusest tuleb kohtutel tagada olukord, kus enne esimese kohtuotsuse tegemist mitu kuritegu toimepannud isikute karistusõiguslik kohtlemine oleks võrdne

²⁸⁶ KarSK, § 65 komm 1.

vaatamata sellele, kas neid karistatakse ühe kohtuotsusega (KrK § 40 lg 1) või mitme kohtuotsusega (KrK § 40 lg 3).²⁸⁷

Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium tõdeski, et puudub mõistlik põhjus selliste isikute ebavõrdseks kohtlemiseks ja seega on KrK § 40 lg 3 osas, mis võimaldab lõpliku karistuse mõistmisel arvestada üksnes eelmise kohtuotsusega mõistetud karistuse äraandmata osaga, vastuolus põhiseaduse § 12 lg 1 esimese lausega. Võrdsusõiguse põhimõtte eeldab, et kõiki isikuid, keda ei ole veel kuriteo toimepanemise eest süüdi mõistetud, tuleb karistamisel kohelda ühtemoodi ja seda sõltumata asjaolust, kas isiku poolt toime pandud kuritegusid arutatakse ühel kohtuistungil või tehakse seda erinevatel aegadel erinevates kohtutes.²⁸⁸

KrK § 40 lg 3 redaktsioon ei näinud ette kogumit samaliigiliste kuritegude korduva toimepanemise korral, tuli Riigikohtul ka sellesisulisi vigu korrigeerida.²⁸⁹ Alates 19. juunist 1998 hakkas kehtima KrK § 40 lg 3 uus redaktsioon, mis tunnistas kogumit ka samaliigiliste kuritegude järgi.²⁹⁰

Karistuseseadustiku § 65 lg-s 1 on eeltoodud võrdsusõiguse põhimõtte tagatud. Olenemata sellest, kas tegemist on tavalise või hiljem tuvastatud kogumiga, tagatakse isikule võrdne kohtlemine olukorras, kus ühe isiku süüteod avastatakse ja menetletakse korraga ja teise isiku puhul ei ole riik suutnud seda teha.²⁹¹ Hiljem tuvastatud kogumi korral ei erista KarS § 65 lg 1 eriliigilist ja samaliigilist kogumit. Seega tuleb seda kohaldada ka samaliigilise kogumi korral, olenemata sellest, kas vastavas paragrahvis on ette nähtud kvalifikatsioon korduvuse eest või mitte.²⁹² Niisugusel moel on võimalik uue kohtuotsusega parandada eelmise otsusega mõistetud karistuse sisuline ebaõigsus ja mõista liitkaristus, millesse on kaasatud kuriteod, mille eest oleks kohus pidanud mõistma karistuse ühe otsuse alusel.²⁹³

4.2.2 Karistuse mõistmine kohtuotsuste kogumi eest ja selle piiritlemine hiljem tuvastatud kogumist

²⁸⁷ RKKK 3-1-1-112-01 — RT III 2002, 1, 4.

²⁸⁸ PSJK 3-4-1-2-02 — RT III 2002, 11, 108.

²⁸⁹ RKKK 3-1-3-3-97 — RT III 1997, 7, 68.

²⁹⁰ RT I 1998, 51, 756.

²⁹¹ P. Pikamäe, L. Kivi. Karistusõiguse põhiprobleeme, lk 45.

²⁹² J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 157, vnr 158.

²⁹³ Vt näide J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 157.

Palju on eksitud KrK § 41 sätete vastu. Nimetatud säte reguleeris karistuse mõistmist mitme kohtuotsuse järgi. Riigikohtul on tulnud korduvalt selgitada, et olukorras, kus isik paneb pärast süüdimõistmist, kuid enne karistuse lõplikku ärakandmist toime uue kuriteo, peab lõplik karistus olema suurem mõlema varasema kohtuotsusega mõistetud karistusest. Selline nõue on põhjendatud, sest isiku suhtes on riik juba kohaldanud mõjutusvahendit (eelmise otsusega mõistetud karistust), kuid eelnev karistus pole täitnud oma eesmärki.²⁹⁴ Riigikohus on igati põhjendatult rõhutanud, et uue kuriteo toimepanemine ei tohi isiku olukorda jätta mõjutamata või isegi seda kergendada.²⁹⁵

Autor märgib ka seda, et sõna „liitmine“ tavatähenduses tähendab millegi lisamist, mille tagajärjel peab lõpptulem olema liitmiseelsest kogusest suurem. Liitmisnõue, st karistuse suurendamise nõue tuleneb otseselt KrK § 41 lg 1 sõnastusest.

Karistusseadustik on selle probleemi kaotanud, sest KarS § 65 lg 2 märgib sõnaselgelt, et uue kuriteo eest mõistetav karistus peab suurenema eelmise kohtuotsuse järgi mõistetud karistuse ärakandmata osa võrra. Kohtul puudub siin valikuvabadus. Ärakandmata karistuse osaline liitmine saab kõne alla tulla üksnes juhul, kui viimase kohtuotsusega mõistetava karistuse suurendamisel eelmise kohtuotsusega mõistetud ärakandmata karistuse võrra ületaks mõistetud liitkaristus karistusliigi ülemmäära.²⁹⁶

Tuleb tõdeda, et suurim osa kohtuotsuste tühistamisi on tingitud eksimustest KrK § 41 sätete vastu. Samast tulenevad vead KrK § 40 lg 3 kohaldamisel. Raskusi valmistas ka KrK § 40 lg 3 ja § 41 sätete omavaheline piiritlemine. See tõi kaasa isikute olukorra põhjendamatu raskendamise, sest kohtuotsuste kogumi eest võis moodustada liitkaristuse ka üksikkaristuste täieliku liitmise teel. Kuritegude hiljem tuvastatud kogumi eest oli ette nähtud võimalus lugeda karistused kaetuks. Kuigi isiku erinevad kuriteod olid vaadeldavad kuritegude hiljem tuvastatud kogumina ja karistus tuli mõista KrK § 40 lg 3 järgi, mõisteti lõplik liitkaristus siiski KrK § 41 sätete alusel.²⁹⁷ Selleks, et teha vahet kahel õiguslikul olukorral – kuritegude hiljem tuvastatud kogum ja kohtuotsuste kogum – ja mitte eksida liitkaristuse moodustamise aritmeetikas, on vaja silmas pidada kuritegude toimepanemise aega. Tähelepanematus korduvate kuritegude toimepanemise ajas on toonud kaasa kohtuotsuste tühistamisi Riigikohtus.

²⁹⁴ P. Pikamäe, L. Kivi. Karistusõiguse põhiprobleeme, lk 46.

²⁹⁵ RKKK 3-1-1-3-96 — RKL 1996, otsus nr 49; 3-1-1-128-96 — RKL 1996, otsus nr 162; 3-1-3-18-99 — RT III 2000, 2, 18 ; 3-1-1-112-01 — RT III 2002, 1, 4.

²⁹⁶ RKKK 3-1-3-2-04 — RT III 2004, 8, 85.

²⁹⁷ RKKK III-1/3-32/95 — RKL 1995, otsus nr 167; 3-1-1-16-96 — RT III 1996, 10, 139; 3-1-3-33-97 — RT III 1998, 3, 22; 3-1-1-104-96 — RT III 1996, 27, 359; 3-1-1-4-97 — RT III 1997, 7, 67.

Nagu öeldud, tekkisid vead sellest, et ei pööratud tähelepanu kuritegude toimepanemise aegadele. Riigikohtu lahenditest koorub välja tõsine probleem, kuidas tulla toime liitkaristuse hilisema mõistmisega olukorras, kui sama süüdistatav on toime pannud mitmeid kuritegusid, neid arutatakse erinevates kohtuasjades ja koguni erinevate kohtute poolt.²⁹⁸ Autor ei peatu oma töös menetluslikel aspektidel, mis sellist ebanormaalset olukorda võimaldab, kuid tõdeb, et Riigikohtul on tulnud sellest tingitud vigu parandada.²⁹⁹ Äärmuslikul juhul võib määravaks osutuda isegi kohtuotsuse kuulutamise kellaaeg.³⁰⁰ Nimetatud asjaolud võivad kaasa tuua süüdistatava olukorra põhjendamatu halvenemise, sest karistuse mõistmine kohtuotsuste kogumi eest võimaldab kohtul mõista tunduvalt raskema karistuse kui samadel asjaoludel kuritegude hiljem tuvastatud kogumis.

4.2.3 Hiljem tuvastatud kogum kuriteoga, millest isik on eelmise otsusega tingimisi vabastatud

Kohtupraktika kujundamise ja seaduse ühetaolise tõlgendamise kõrval on tulnud Riigikohtul lahendada õiguslikke vaidlusi, mille otsest ja ühest lahendust seadusandja ei ole sätestanud. Kriminaalkoodeksi ega karistusseadustik ei reguleeri sõnaselgelt liitkaristuse moodustamist hiljem tuvastatud kogumi järgi olukorras, kus kogumisse kuulub esiteks kuritegu, mille eest isik on esimese kohtuotsusega mõistetud karistusest tingimuslikult vabastatud, ja teiseks kuritegu, milles ta tunnistatakse teise kohtuotsusega samuti süüdi ja karistatakse seekord reaalse karistusega.

Riigikohus on kriminaalkoodeksi regulatsiooni valguses asunud seisukohale, et kui ilmneb, et KrK § 47 alusel tingimisi karistatud süüdimõistetud on enne seda karistust ettenäevat kohtuotsust pannud toime veel teisegi kuriteo, mis koos varem toimepanduga moodustab kuritegude hiljem tuvastatud konkurentsi (kogumi), pole võimalik mõista lõplikku karistust KrK § 40 lg 3 alusel.

Riigikohus põhjendas eelöeldut sellega, et tingimisi karistust ei saa liita ega lugeda kaetuks reaalselt äraandmisele kuuluva karistusega, sest vabadusekaotuse tingimuslik mittekohtuotsustamine ei ole iseseisev karistusliik. Liitkaristuse mõistmiseks vajalikku teist liidetavat ei ole.³⁰¹ Liitkaristust ei moodustata ja tingimuslik ning reaalne karistus kuuluvad

²⁹⁸ Vt ka P. Pikamäe. Mõistatuslik karistuste liitmine. Tractatus terribiles. Tallinn: Juura, 2006, lk 71.

²⁹⁹ Näiteks RKKK 3-1-1-36-96 — RT III 1996, 15, 209; 3-1-1-112-01 — RT III 2002, 1, 4.

³⁰⁰ RKKK 3-1-1-3-03 — RT III 2003, 4, 38.

³⁰¹ RKKK 3-1-3-3-97 — RT III 1997, 7, 68; 3-1-3-14-97 — RT III 1997, 16, 16.

iseseisvale täitmisele.³⁰² Selline seisukoht ühtis I. Rebase arvamusega, et tingimisi mõistetud karistust ei saa liita realselt ärakandmisele kuuluva karistusega.³⁰³

Karistusseadustiku § 65 lg 1 sätted seda küsimust seaduse tasemel ära ei lahendanud. Jätkuvalt jäi probleem kohtupraktika kujundada. Eelkirjeldatud seisukoht valitseb Riigikohtu karistuspraktikas ka tänapäeval.³⁰⁴ Õiguskirjandusest võib leida mõningaid käsitlusi selle kohta, et senine Riigikohtu praktika ei pruugi olla kooskõlas karistuse mõistmise üldpõhimõtetega.

P. Pikamäe näiteks leiab, et kirjeldatud olukorras liitkaristuse moodustamata jätmine on vastuolus liitkaristuse mõistmise üldiste põhimõtetega. Ta märgib asjakohaselt, et karistusest tingimisi vabastamine on võimalik üksnes põhikaristuse suhtes. Järelikult on ka karistusest tingimuslikult vabastatud isikule mõistetud eelnevalt põhikaristus. Sellest tulenevalt peab P. Pikamäe võimalikuks tingimuslikult vabastamise eelduseks oleva põhikaristuse liitmist samaliigilise põhikaristusega KarS § 65 lg 1 ja § 64 lg 1 alusel.³⁰⁵

Autor peab sellist tõlgendust põhimõtteliselt õigeaks, kuid kehtiva seaduse kohaselt teostamatuks. Autori arvates räägib P. Pikamäe seisukoha vastu see, et sama astme kohtul puudub seadusest tulenev õigus tühistada teise kohtu otsusega tingimuslikult mõistetud karistust ja seejärel moodustada realselt kandmisele kuuluv liitkaristus. Lisaks sellele on täiesti alusetu spekulatsioon selle üle, millised üksikkaristused ja millise liitkaristuse oleks kohus mõistnud siis, kui süüdlasele oleks kõnesolevate kuritegude eest mõistetud karistus ühe kohtuotsusega. Autor tuleb seega järeldusele, et seadust muutmata pole kõnesolevat olukorda võimalik lahendada.

Omaette rühma moodustavad juhtumid, kui süüdlane on osa kuritegusid pannud toime enne kohtuotsuse tegemist esimeses asjas ja osa pärast seda. Siis tuleb kohtul lähtuda nii KarS § 65 lg 1 (KrK § 40 lg 3) kui ka KarS § 65 lg 2 (KrK § 41) sätetest, kuid lõpliku liitkaristuse kohaldamise võimalust ei näinud Riigikohus ka siin ette. Üheliigilised põhikaristused jäid kulgema paralleelselt, kuid märgiti, et tegelikult kuulub ärakandmisele neist pikem.³⁰⁶

Kuigi KrK § 43 lg 1 kohustas liitma üheliigilised karistused nende kestuse või suuruse järgi, ei pidanud Riigikohus eeltoodud olukordades seda siiski võimalikuks. Esimesel juhul

³⁰² RKKK 3-1-1-58-97 — RT III 1997, 20, 213.

³⁰³ KrK (Rebane), § 47, komm 4d.

³⁰⁴ RKKK 3-1-1-138-04 — RT III 2005, 876.

³⁰⁵ P. Pikamäe. Mõistatuslik karistuste liitmine, lk 78.

³⁰⁶ RKKK 3-1-1-112-04 — RT III 2004, 38, 385.

põhjendati seda ühe liidetava puudumisega, kuid teisel kirjeldatud juhul jäeti liitkaristuse kohaldamata jätmise õiguslik alus hoopis esitamata.

Viimaste aastate Riigikohtu praktika on läinud neis küsimustes teist teed. Riigikohus on hakanud tasapisi ilmutama teistsugust lähenemist liitkaristuse hilisema mõistmise küsimuses. On juhitud tähelepanu praktikas levivale valele arusaamale, et kuigi õiguslikult on tegemist kuritegude hiljem tuvastatud kogumiga, ei saa KarS § 65 lg 1 sätteid kohaldada siis, kui süüdimõistetu on eelmise kohtuotsusega mõistetud karistuse juba ära kandnud. Riigikohus juhtis tähelepanu KarS § 65 lg 1 sõnastusele, et kui pärast süüdimõistva kohtuotsuse kuulutamist tuvastatakse, et süüdimõistetu on pannud enne kohtuotsuse kuulutamist toime teise kuriteo, mõistetakse liitkaristus KarS §-s 64 sätestatud korras. Eelmise kohtuotsuse järgi täielikult või osaliselt ärakantud karistus arvatakse liitkaristusest maha. Samas rõhutati, et KarS § 65 lg 1 kohaldamine ei sõltu sellest, kas eelmise kohtuotsusega mõistetud karistus on süüdimõistetul ära kantud täielikult või osaliselt või täielikult ära kandmata. Selline mehhanism liitkaristuse mõistmiseks on vajalik selleks, et vältida eksimist KarS § 64 lg-s 3 sätestatud reegli vastu.³⁰⁷

Autor peab vajalikuks osutada Riigikohtu viidatud seisukoha sellele osale, mis rõhutab, et KarS § 65 lg 1 kohaldamine ei sõltu sellest, kas eelmise kohtuotsusega mõistetud karistus on süüdimõistetul ära kantud täielikult või osaliselt või täielikult ära kandmata. Autor eeldab, et lülitades eeltoodud loetellu ka täielikult kandmata karistuse, mõeldi selle all olukorda, kus isikule oli küll vangistus mõistetud, kuid ta ei olnud veel asunud seda kandma. Kuid ka karistusest tingimusliku vabastamise korral on tegemist täielikult kandmata karistusega ning seetõttu võiks otsuse lugejale jääda mulje, et KarS § 65 lg 1 kohaldamine ei ole ka neil juhtudel siiski välistatud.

Muutmatuks on jäänud Riigikohtu seisukoht, et kui osa kuritegusid on toime pandud enne süüdimõistvat kohtuotsust (süütegude hiljem tuvastatud kogum) ja osa kuritegudest on toime pandud pärast süüdimõistvat otsust karistusest tingimisi vabastamisel määratud katseajal (kohtuotsuste kogum), tuleb liitkaristuse mõistmisel kohaldada nii KarS § 65 lg 1 kui ka § 65 lg 2 sätteid. Oluline muutus on toimunud selles, millises järjekorras KarS § 65 lg 1 ja § 65 lg 2 kohalduvad. Tänapäevane Riigikohtu praktika peab neil juhtudel liitkaristuse moodustamist siiski võimalikuks, sest katseajal toimepandud kuriteod muudavad tingimuslikult mõistetud karistuse reaalseks. Nii tekib ka võimalus täita KarS § 64 lg-st 1 tulenevat nõuet ja liita omavahel reaalsed samaliigilised karistused. Sõnaselgelt on Riigikohus

³⁰⁷ RKKK 3-1-1-112-04 — RT III 2004, 38, 385

lugenud ebaseaduslikuks varem sarnases olukorras õigeks peetud liitkaristuse mõistmata jätmise ja samaliigiliste karistuste paralleelse kulgemise.³⁰⁸

Autori arvates ei lahenda praktika mõningane muutus probleemi sisuliselt, sest püsima jäävad juhtumid, mil katseaja rikkumisega tegemist ei ole. Neil puhkudel jääb KarS § 64 lg-st 1 tulenev põhikaristuste liitmise nõue ikkagi täitmata.

Tänane Riigikohtu praktika ei ole leidnud lõplikke vastuseid liitkaristust reguleerivate sätete kohaldamise jaoks. Seni avaldatud seisukohtades võib täheldada mõnetist vastuolulisust. Siit nähtub vajadus teemat arendada, pidades silmas liitkaristuse moodustamise üldist eesmärki võtta viimase otsusega kokku kõik isiku eelnevad kehtivad karistused ja hoida ära samaliigiliste karistuste piiramatut kumuleerumist. Riigikohtu arusaam liitkaristuse moodustamisest kuritegude hiljem tuvastatud kogumi eest ei ole täielikult suutnud vältida näiteks üksikute samaliigiliste karistuste paralleelset kohaldamist. Olukord on eriti komplitseeritud siis, kui neist üks on mõistetud süüdlasele reaalselt, kuid teise kandmisest on ta tingimuslikult vabastatud ning lisaks sellele on ta eelmise kohtuotsusega allutatud katseajaks ka käitumiskontrollile.

Autor näeb ühe võimaliku lahendusena töötada välja valem, mis võimaldaks kuritegude hiljem tuvastatud kogumi korral tingimisi mõistetud karistust ümber arvestada reaalseks vangistuseks näiteks vahekorras, et 3 kuule tingimisi vangistusele vastab 1 kuu reaalselt vangistust. Menetlusökoonomia seisukohalt ebasoodsam variant oleks eelmise kohtuotsusega mõistetud karistus teista ja seejärel kahe või enama otsusega mõistetud põhikaristused liita KarS §-s 64 ettenähtud korras. Seni valitseb hiljem tuvastatud kogumi korral praktika, mis ei ole kooskõlas KarS § 64 lg-st 1 tuleneva põhikaristuste liitmise üldise nõudega.

V KARISTUSLIIGI JA –MÄÄRA VALIK

5.1 Karistusliigi ja -määra valik kriminaalkodeksi järgi

On teada, et erinevad karistusteooriad tõstavad süüdlase karistamisel esile erinevaid aspekte — süü ja selle suurus, isiku kasvatamine ja eripreventsioon, üldpreventsioon. Riigi karistusvõimu õigustamisel ühendteooriatega püütakse omavahel ühildada nii tasumis- kui kohtlemisidee parimaid külgi. Erisisuliste ja mõneti ka vastuoluliste asjaolude üheaegne arvestamine näib olevat raske ülesanne, kuid süüdlast karistades tuleb karistuse kohaldajal see

³⁰⁸ RKKK 3-1-1-67-07 — RT III 2007, 41, 322.

vastuolu igal üksikjuhtumil ületada ja tulemust asjakohaste argumentidega põhjendada. Nõukogude kriminaalõigus kandis endas Anceli rajatud sotsiaalse kaitse karistusõiguse põhimõtteid. See suund ei vastandunud süüühimõttele rajatud klassikalisele karistusõigusele, ja nägi karistuse kohaldamise esmase alusena eripreventsiooni ning isikut.³⁰⁹ Karistusõiguse keskne figuur oli isik. Tema karistamine rajati vajadusele kaitsta ühiskonda isikust lähtuva ohtlikkuse eest.³¹⁰

Eestis 1992. aastal vastu võetud KrK §-s 36 loetleti jätkuvalt karistuse mõistmisel arvesse võetavad asjaolud. Karistuse eesmärgina jäi KrK §-st 20 välja süüdlase ümberkasvatamine. Võib öelda, et tegemist oli liitmistehtega, kus teo raskusele ja laadile, kergendavatele ja raskendavatele asjaoludele lisaks võeti arvesse ka süüdlase isikut ja preventioone. Kõik karistuse kohaldamisel arvessevõetavad asjaolud on seaduses loetletud, neist ühtki rõhutamata ja eraldi esile tõstmata. Karistuse kohaldamine näis lähtuvat summeerivast ühendteooriast, sest tegemist oli siiski asjaolude mehaanilise liitmisega, mis ei kätkenud endas mingit sisemist süsteemi. Autor tõdeb, et mingeid konkreetseid mudeleid kriminaalkoodeks ei sätestanud. See ei tähenda aga seda, et karistuse mõistmine oleks toimunud meelevaldselt ja kontrollimatult.

Karistuse mõistmisel, s.h karistusliigi ja -määra valikul lähtuti individualiseerimise põhimõttest, mis toimus kõikide KrK §-des 20 ja 36 sätestatud asjaolude kaalumise kaudu.³¹¹ Riigikohus on väga selgesõnaliselt selgitanud, et karistusliigi ja -määra valikul on ühtviisi oluline lähtuda kõikidest KrK §-s 20 ja §-s 36 loetletud asjaoludest.³¹² Selline seisukoht näitab, et karistuse mõistmist ei mõjutanud ainult kohaldamise üldpõhimõtted, vaid lähtuda tuli ka karistuse eesmärkidest. Riigikohtu praktika toetab siiski arusaama, et karistuse kohaldamine ei ole pelgalt liitmistehe, mis nõuab kõikide seaduses nimetatud asjaolude kumuleeruvat arvestamist. Seda kinnitab Riigikohtu seisukoht, et karistuse esmane faktor on kuriteo raskus ja laad.³¹³ Siit järeldub Riigikohtu seisukoht, et karistuse raskuse määras eelkõige tegu ja alles seejärel kaaluti isikut ning tema ja teiste isikute mõjutamise vajadust. See ei tähendanud kaugeltki seda, et kuriteo raskus ja laad oleks alati olnud ka karistuse ülemist piiri määrav asjaolu. Vastupidi – ainuüksi isikut iseloomustavad äärmiselt negatiivsed asjaolud võisid iseseisvalt toimida alternatiivse sanktsiooni korral raskeima karistusliigi valiku kasuks.

³⁰⁹ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 214.

³¹⁰ *Ibid.*, 211.

³¹¹ KrK (Rebane), § 36 komm 1.

³¹² RKKK 3-1-1-68-99 — RT III 1999, 23, 225

³¹³ RKKK III-1/1-73/95 — RKL 1995, otsus nr 115; 3-1-1-69-98 — RT III 1998, 20, 201

Vastavalt KrMK § 263 lg 1 p-s 7 ja § 274 p-s 5 sätestatule pidi kohus otsustama ja põhjendama muu hulgas ka karistusliigi valikut ja seda eriti vabadusekaotuse mõistmisel, kui kriminaalseaduse sanktsioon nägi ette ka teiseliigiliste karistuste kohaldamise võimalust. Riigikohtu arvates tähendas viimati nimetatud nõue seda, et vabadusekaotuse mõistmisel tuli põhjendada, miks ühtegi teistest võimalikest karistustest mõista ei saa.³¹⁴

Sanktsiooniliigi valiku osas leidis Riigikohus juba siis, et vabaduskaotusliku karistuse kohaldamisel, juhul kui vastav sanktsioon näeb ette ka vabadusekaotusega mitteseotud karistusi, tuleb kohtuotsuses ära näidata motiivid, miks mõistetakse kohtualusele just vabadusekaotus. Asjaolu, et kohus ei pea otstarbekaks mõistetud vabadusekaotuse ärakandmist ja määrab, et seda karistust tingimuslikult ei kohaldata, ei tee vabadusekaotuse mõistmist olematuks.³¹⁵

Üldjuhul tuligi varem samalaadseid kuritegusid toimepannud isikut, kes rikkus uue kuriteoga ka katseaja tingimusi, karistada alternatiivse sanktsiooni korral raskeima karistusega.³¹⁶

Eeltoodust nähtub, et Riigikohus pidas teo raskust ja laadi karistuse mõistmisel esmaseks faktoriks. Isik ja temaga seonduv määras ära preventioonid ning oli lõplikuks kaalukeeleks karistusest tingimisi vabastamise otsustamisel. Samuti võib öelda seda, et konkreetsele isikule mõistetava õiglase ja seadusliku karistuse võimalik ülemmäär oli eriosas ettenähtud sanktsiooni ülemmäär, mitte aga näiteks teo raskusest ja laadist ning kergendavatest ja raskendavatest asjaoludest lähtuv määr. Samas oli karistust võimalik karmistada ka pelgalt isikut iseloomustavate negatiivsete andmete ja temast lähtuva ohtlikkuse alusel ja seda ka siis, kui teo raskus ja laad olid tagasihoidlikud. Selline arusaam oli kriminaalkoodeksi karistuse mõistmise üldpõhimõtetega igati kooskõlas, sest isik oli karistuse kohaldamise iseseisev alus. Selleks, et varem mitu korda karistatud isikule mõistetav karistus täidaks eripreventiivset eesmärki ja kaitseks ühiskonda temast lähtuva ohu eest, tuli teda ka karmimalt kohelda. Vääramatult lähtuti karistuse kohaldamisel sanktsiooni keskmisest määrast, mida korrigeeriti karistust kergendavate ja raskendavate asjaolude alusel.³¹⁷ Nagu öeldud, oli keskmisest hälbimine võimalik ka isikut iseloomustavate asjaolude põhjal.

5.2 Karistuse kohaldamise mudelid

³¹⁴ RKKK 3-1-1-76-02 — RT III 2002, 19, 219; 3-1-1-58-99 — RT III 1999, 22, 211.

³¹⁵ RKKK 3-1-1-60-01 — RT III 2001, 19, 201.

³¹⁶ RKKK 3-1-1-77-01 — RT III 2001, 22, 236.

³¹⁷ RKKK 3-1-1-95-00 — RT III 2000, 22, 241.

Klassikalisele süüühimõttele rajatud karistusseadustiku kehtestamisega lõi meie seadusandja sootuks uue olukorra ja asetaskarS § 56 lg-s 1 sätestatud asjaolud kindlasse süsteemi, tõstes süü karistamise alusena esikohale.³¹⁸ Karistuse kohaldamise alustesse toodi sisse konkreetse karistuse eesmärgid. Karistuse mõistmisel tuleb samuti silmas pidada karS § 56 lg-s 2 sätestatud, mille kohaselt võib vangistust kohaldada vaid äärmise abinõuna ja üksnes siis, kui alternatiivselt sätestatud rahaline karistus ilmselgelt karistuse eesmäärke ei täida.³¹⁹ Siit nähtub, et karistuse mõistmisel kaalutavad küsimused on sisult kohati vastandlikud.

Riiklikku karistamist õigustava preventiivse kaalutluse ja õigusriiklikel kaalutlustel riigi karistusvolituse piirava süüprintsipi vahel esinevat vastuolu on rõhutanud ka E. Samson. E. Samson viitab C. Roxini poolt pakutud ideele nimetatud vastuolu harmoniseerimiseks.³²⁰

C. Roxin on välja pakkunud dialektilise ühendteooria, mis asetab karistuse mõistmisel kaalutavad asjaolud – süü suurus, eri- ja üldpreventsioon – kindlasse süsteemi. Ta paneb ette lähtuda riigi karistusvõimu põhjendamisel eelkõige isiku käitumise süüilisusest. See tähendab, et süü suurus määrab ka karistuse ülempiiri. Karistuse eesmärgina tunnustab dialektiline ühendteooria vaieldamatult kuritegude ärahoidmist. See eesmärk saab realiseeruda eri- ja üldpreventsioone kohaldades. Nagu öeldud, õigustab riigi karistusvõimu isiku käitumise süüilisus, mis karistamisel määrab ära riigi sekkumise ulatuse.³²¹

Võime teha järelduse, et karS § 56 sätete kehtestamisel neist põhimõtetest ka lähtuti. KarS § 56 annab tunnistust seadusandja tahtest õigustada karistusvolitust dialektiliste teooriate alusel, mille kohaselt asetatakse karistuse kohaldamise alused sisemisse süsteemi, õigustades riigi karistusvolitust kombineeritult süüetteheite ja preventioonidega. Seda järeldust toetab J. Sootaki arusaam, et riigi karistusvõim on põhjendatav isiku kui inimväärikuse kandja ja ühiskonnaliikme käitumise süüilisusega. Isiku käitumise süüilisus ongi nii karistuse õigustus kui ka selle piire määrav tegur. Karistusõiguse ülesanne kaitsta ühiskonnaliikmete individuaalset vabadust tähendab samuti seda, et karistuse eesmärgidena tuleb tunnustada ka eri- ja üldpreventsiooni, mis peavad ära hoidma uue kuriteo toimepanemise nii konkreetse isiku kui ka teiste poolt.³²²

³¹⁸ Seletuskiri karistusseadustiku eelnõu juurde. Arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=991610003&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>.

³¹⁹ KarSK, § 56 komm 26.1.

³²⁰ E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa, § 22.

³²¹ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 136, vnr 78-81.

³²² *Ibid.*, lk 136, vnr 80.

Karistuse mõistmisel arvesse võetavate asjaolude sisemine erinevus sai omakorda lähtepunktiks mudelitele, mis võiksid olla abiks kohtunikule karistusliigi ja -määra valikul. Õiguskirjanduses on välja pakutud mitmeid mudeleid.³²³ Need käsitlevad karistuse mõistmisel kaalutavate asjaolude tähendust erinevalt.

Reegelkaristuse teooria lähtub arusaamast, et kohtule on kohustuslik mitte ainult otseselt seadusest tulenev karistuse alam- ja ülemmäär, vaid ka karistusraami sees sisalduv astmestik. Karistuse valikul peab kohtunik orienteerima vastava raskusega asjade reegljuhtumile ning tagama sellega karistuse valiku karistusraami õigest alast.

Reegelkaristus on saanud terava kriitika osaks. Põhiliseks puuduseks leitakse olevat see, et tähelepanuta on jäänud preventatsioonide osa. Püsima jääb küsimus, kuidas toimida alternatiivse sanktsiooni korral ning millistel alustel otsustada karistusest tingimisi vabastamine.³²⁴

Tuntakse mänguruumi teooriat, mis rõhutab, et karistus tuleb mõista raamides, mille alammäär on piiratud juba süüle vastava karistusega, ülemmäär veel süüle vastava karistusega. Leitakse, et pole olemas üht põhjendatud karistust — selle määravad preventioonid. Kriitiliselt on leitud, et mänguruumi teooria jätab kohtunikule laia otsustamisruumi konkreetse isiku karistamisel.³²⁵

Vähem poolehoidjaid on punktkaristuse teoorial, mis eeldab, et igal konkreetset juhul modifitseerub üks ja õige karistus süü täpse suuruse ja preventatsioonide toel. Nimetatud mudelid kombineerivad süüd ja preventioone põhjendatud karistuse väljamõõtmisel. Neist võib lähtuda nii karistusliigi kui ka -määra valikul.

Mõlemad märgitud teooriad jõuavad järeldusele, et karistuse mõistmine ei saa olla mehaaniline arvutustehe, vaid see on igal juhtumil kohtuniku väärtusotsustus. See on kohtuniku poolt seaduses etteantud tingimustele vastava tunnetuse tulemus.³²⁶ Kohtunikud on erinevad isiksused — nad tajuvad seaduses etteantud tingimusi erinevalt, sest nende töö- ja elukogemus on erinev, samuti on erinevad nende teoreetilised teadmised. Sellega luuakse paratamatult võimalus mõjutada karistust õiguslikule kontrollile allumatute faktorite kaudu. Kohaväärtuse teooria kohaselt toimib kohtunik kahes etapis, sest süüle ja preventioonidele on antud erinevad tähendused. Süüd ja preventioone kaalutakse erineval tasandil, eesmärgiga ületada nende omavahelist vastuolu.

³²³ *Ibid.*, lk 139-143.

³²⁴ *Ibid.*, lk 138, vnr 83.

³²⁵ *Ibid.*

³²⁶ *Ibid.*, lk 140.

Esimesel tasandil annab kohtunik teole hinnangu, määramata süü piire ega konkreetset asetust raskusskaalal. Süü suurusest lähtuvalt määratakse karistuse suurus fiktiivse vangistusena. Teisel tasandil hindab kohtunik karistuse preventiivset eesmärki ja otsustab alles siin, millist liiki süüle vastavat karistust tuleb kohaldada. Selline mõttekäik toimib alternatiivse sanktsiooni puhul. Üheliigilise sanktsiooni korral (näiteks mõrv, mille eest näeb seadusandja ette vaid vangistuse) ei tule karistuse raskuse määramisel eripreventiivne aspekt üldse arvestamisele. Karistuse eripreventiivne prognoos tehakse alles mõistetud karistusest tingimisi vabastamise staadiumis. Ent kuna eripreventsioon on kohtuniku prognoos, püüdmaks näha ette, milline karistus hoiab ära isiku järgmise süüteo, ei pea kohaväärtuse teooria pooldajad õigeks rajada isikule mõistetava karistuse pikkust määramatule alusele.³²⁷

Töö autor leiab, et ükski nimetatud mudelist ei ole meile otse üle võetav, kuid Riigikohtu praktikale tuginedes võib leida mõningaid mänguruumi teooriale viitavaid märke. Autor meenutab, et Riigikohus on korduvalt rõhutanud kohtu suurt otsustamisvabadust karistusmäära valikul. Kohtuniku mänguruum on ka tänase praktika järgi suhteliselt avar. Süü piiride sisulist kindakstegemist ei toimu. Autori arvates siit tulenebki Riigikohtu vähene võimalus ja ka huvi alamastme kohtute karistusliigi- või määra valikuid ümber hinnata. Samas on see märk sellest, et alamastmete kohtunike poolt mõistetavad karistused on lõpptulemusena valdavalt õiged.

5.3 Karistusliigi ja -määra valik karistusseadustiku järgi

Võttes teadmiseks eeltoodud mudelid karistusliigi ja -määra valikul, püüame leida vastust küsimusele, milliseid põhimõtteid toetab Riigikohtu praktika ning kas mõni mudel on rakendunud ka karistusseadustiku järgi. Pole raske märgata, et karistusseadustik ei anna otsest juhust, millist konkreetset mudelit on KarS § 56 regulatsioonis silmas peetud. Jaan Sootak on avaldanud arvamust, et edasine kohtupraktika peab kujundama mudeli, mida karistuse kohaldaja peab järgima.³²⁸

Tuleb tõdeda, et Riigikohus ei ole karistusliigi ja -määra valikul konkreetseid karistuse kohaldamise mudeleid vaagitud. Üldisi seisukohti karistusliigi ja -määra valiku tegemisel on avaldatud.

Karistuse mõistmise keskne küsimus on karistusliigi ja -määra valik. Valiku tegemisel tuleb teada nende sisulist tähendust. Riigikohus on selgitanud, et karistusliik ja -määr on karistusõiguse erineva sisuga mõisted. Karistusliik väljendab karistuse kvalitatiivset tunnust,

³²⁷ *Ibid.*, lk 141-142.

³²⁸ J. Sootak. Kaks aastat karistusseadustikku: uus õigus ja uued probleemid? – *Juridica* 2005, I, lk 35-44.

mis määrab karistuse olemuse. Karistusmäär on aga karistusliigisisene kvantitatiivne tunnus, mis määrab konkreetse karistusliigi kohaldamise ulatuse.³²⁹ On leitud sedagi, et karistusmäärad põhinevad ühiskonnas omaksvõetud väärtushinnangutel, mille väljendamiseks on pädev just seadusandlik võim ja mille kaudu on parlamendil võimalik kujundada riigi karistuspoliitikat.³³⁰

Karistuse mõistmist on Riigikohus käsitanud õigusliku toiminguna, millest ei puudu ka kohtuniku siseveendumusest lähtuv.³³¹ See ei vabasta aga kohtunikku karistusliigi ja -määra valiku põhjendamisest. Karistusseadustikus ettenähtud karistusliigi ja -määra valikuga otsustab kohtunik, kuidas tuleb konkreetset süüdlast karistada. Õige ja õiglase tulemuse saavutamisel tuleb lähtuda KarS §-s 56 sätestatust, pidades silmas selles sättes nimetatud asjaolude sisemist hierarhilist struktuuri. Kõik KarS §-s 56 sätestatud asjaolud tuleb kohtul arvesse võtta.

Eelnevalt oleme korduvalt märkinud, et KarS § 56 lg 1 kohaselt on süü karistuse mõistmise alus. Arvesse tuleb võtta süü suurust iseloomustavaid kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid ning preventioone. Mõistagi peab karistus olema kohtualuse suhtes õiglane, mõjudes samas ka õiguskorda tugevdavalt. Karistuse kohaldamise võimalikke mudeleid karistusseadustiku järgi analüüsides ei saa ignoreerida ka isikust tulenevat teavet, sest nagu eelnevast nägime, ei ole karistuse kohaldamisel võimalik lähtuda KarS §-s 56 sätestatud alustest isikut hindamata.

Vangistuse kohaldamisel tuleb arvestada ka KarS § 56 lg 2, mis sätestab, et vangistust võib mõista ainult siis, kui karistuse eesmärke ei ole võimalik kergema karistusega (*ultima ratio*) saavutada. Alternatiivsete sanktsioonide puhul peab kohus oma otsuses vangistust põhistama.³³² Alternatiivide puudumisel seda eraldi tegema ei pea.³³³

Eeltoodut arvestades asub autor seisukohale, et Riigikohtu lahendid ei kannu endas ühest arusaama, millist nn tehete järjekorda peab kohus karistuse mõistmisel järgima, et KarS §-s 56 sätestatud alused oleks arvesse võetud õiges proportsioonis ja ka õiges kohas. Selle pinnalt võib teha järelduse, et kui karistuse kohaldamisel on lähtutud kõigist seaduses sätestatud alustest, st arvesse on võetud nii süü suurust kui ka preventioone, on proportsionaalsuspõhimõte ka konkreetse isiku karistamise tasandil realiseeritud. Muutumatuks on jäänud Riigikohtu seisukoht, et karistust kergendavate ja raskendavate

³²⁹ RKKK 3-1-1-29-04 — RT III 2004, 20, 229; 3-1-1-62-04 — RT III 2004, 21, 235.

³³⁰ RKKK 3-1-1-37-07 — RT III 2008, 29, 191.

³³¹ RKKK 3-1-1-10-09 — RT III 2009, 23, 166.

³³² RKKK 3-1-1-76-07 — RT III 2007, 46, 366.

³³³ RKKK 3-1-1-139-03 — RT III 2004, 3, 30; 3-1-1-138-04 — RT III 2005, 8, 76.

asjaolude puudumisel tuleb kohtul lähtuda sanktsiooni keskmisest määrast.³³⁴ Nimetatud asjaolude esinemise korral tuleb neist lähtuvalt otsustada, kas karistus jääb sanktsiooni keskmisele tasandile või sellest üles- või allapoole.³³⁵

Kokkuvõtvalt tuleb tõdeda, et karistusseadustik ja Riigikohus näivad pigem toetavat summeeriva ühendteooria põhimõtet, mille puhul püütakse kõiki seaduses nimetatud aluseid arvestada samaaegselt. Karistuse kohaldamisel õiguslikku tähendust omavad asjaolud võetakse arvesse üldjoontes sama skeemi järgi, nagu seda tehti ka kriminaalkoodeksi järgi. Riigikohtu praktika on eripreventsiooni kaudu toonud isiku vaieldamatult iseseisvaks karistuse kohaldamise aluseks, sageli ka teoseotuse nõuet sisuliselt kontrollimata.

³³⁴ RKKK 3-1-1-41-04 — RT III 2004, 17, 205; 3-1-1-86-07 — RT III 2008, 24, 159; 3-1-1-32-09 — RT III 2009, 24, 171.

³³⁵ RKKK 3-1-1-58-03 — RT III 2003, 23, 230.

5.4 Üheliigiline ja alternatiivne sanktsioon

Karistusliigi ja -määra valikust rääkides tuleb teha selget vahet alternatiivsel ja üheliigilisel sanktsioonil.³³⁶

Riigikohus on leidnud, et kuigi kohus peab karistuse mõistmisel juhinduma eeskätt asjakohastest materiaalõiguslikest ja menetlusõiguslikest nõuetest ja esitama vastavalt KrMS § 312 p-le 5 mõistetava karistuse kohta põhised, on sellistest õiguslikest piiridest lähtuv konkreetse karistusmäära valik lõppkokkuvõttes pigem siiski kohtuniku siseveendumusest lähtuva otsustamise küsimus.³³⁷

Karistusliigi valikut ei ole Riigikohus kohtuniku siseveendumusest sõltuvusse seadnud. Alternatiivse sanktsiooni korral ei tohiks karistusliigi valik taanduda pelgalt kohtuniku siseveendumuse küsimuseks, sest just siin on vaja kohtunikul lähtuda kindlatest põhimõtetest (mudelitest), näidates ära õiguslikud alused, mille põhjal karistusliik valitakse. Eriti tuleks esile tõsta raskema karistusliigi asjakohast põhjendamist.

Alternatiivse sanktsiooni korral tuleb arvestada ka KarS § 56 lg 2 sätetega, mis lubab mõista vangistuse ainult siis, kui karistuse eesmärke ei ole võimalik saavutada kergema karistusega. Üheliigilise sanktsiooni korral tuleb kõigepealt anda hinnang süüle ja selle suurust mõjutavatele asjaoludele. Sellise arutluse käigus peaks kohtunikul kujunema üldine pilt süü suurusest, mis määrab ära karistuse ülemmäära. Süü suurusest tulenevat karistuse ülemmäära on pidanud õigeks ka Riigikohus.³³⁸

Analüüsi algpunktina näeb Riigikohus jätkuvalt sanktsiooni keskmist määra.³³⁹ Õiguskirjanduses pakutud skeemi kohaselt tuleks aga lähtuda üldjuhul sanktsiooni esimesest kolmandikust. Teinud kindlaks süü suurusest tuleneva ülemmäära, võib seda preventioonide toel korrigeerida. Seejuures võib süü suurust mõjutav mittekoosseisuline asjaolu tulla uuesti kaalumisele ka preventioonide juures. Eripreventioon ja süüdlase isik tulevad eraldi hindamisele karistusest tingimisi vabastamise otsustamisel.³⁴⁰

Märkisime, et Riigikohus ei paku välja konkreetseid mudeleid, kuid mõningaid olulisi ja põhimõttelisi seisukohti karistuse kohaldamise aluste kohta on kohtupraktikas siiski käsitletud. Süüd kui karistamise esmast alust on Riigikohus korduvalt esile tõstnud. Varasemad lahendid nimetavadki karistamise alusena süüd, selgitamata eraldi vajadust

³³⁶ Vt lähemalt J. Sootak. Õpetus karistusseadusest. Tallinn: Juura 2003, lk 32-33.

³³⁷ RKKK 3-1-1-79-03 — RT III 2003, 25, 250; 3-1-1-10-09 — RT III 2009, 23, 166.

³³⁸ RKKK 3-1-1-14-07 p 6 — RT III 2007, 21, 171.

³³⁹ RKKK 3-1-1-32-09 — RT III 2009, 24, 171.

³⁴⁰ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 146, vnr 111.

hinnata selle suurust. Riigikohus on süü kõrval alati rõhutanud ka süüdlase mõjutamist uute kuritegude ärahoidmise eesmärgil ning õiguskorra kaitsmise huve.³⁴¹

On lahendeid, milles leitakse, et preventioonid tulevad kaalumisele süüle lisaks.³⁴² On ka näiteid, kus leitakse, et karistamise aluseks on KarS § 56 lg 1 kohaselt isiku süü, arvestades seejuures kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid ning karistuse üld- ja eripreventiivseid eesmärke.³⁴³ Viimane seisukoht peab õigeks preventioonide arvestamist mitte süüle lisaks, vaid sellega koos. Hiljem on Riigikohus tõdenud, et karistuse mõistmisel tuleb arvestada süü kvantitatiivset suurust, mis määrab ka karistuse ülemmäära.³⁴⁴ Omaette küsimuseks jääb see, kas näiteks isikust lähtuv halb prognoos uute süütegude ärahoidmiseks võib lisaks süü suurusele olla karistusmäära raskendamise alus.

Siinkirjutaja leiab, et mitte, kui kohus ei ole kõnesolevat asjaolu hinnanud ka süüetteheidet suurendavana. Eripreventioon võib vaieldamatult põhjendada karistuse karmistamist, kuid see peab jääma siinkirjutaja arvates süüle antava üldise hinnangu raamidesse. Tuleb tõdeda, et eeltoodud küsimus tõusetub alternatiivse sanktsiooni puhul sageli.

Teoorias leitakse, et ka alternatiivse sanktsiooni korral tuvastatakse süü suurust määravad asjaolud. Süü suuruse ja KarS § 56 lg 2 alusel valitakse karistusliik. Edasi tuvastatakse valitud karistusliigi algpunkt ja otsustatakse preventioonide toel karistusmäär. Mõningaid näiteid saab tuua Riigikohtu arusaamast karistusliigi valiku kohta alternatiivse sanktsiooni korral.

Riigikohus lahendab karistusliigi valiku alternatiivse sanktsiooni korral KarS § 56 lg-s 2 sätestatu kaudu ja enamasti isikust lähtuva eripreventiooni toel. Riigikohus on seisukohal, et kui eriosa koosseisu sanktsioon näeb lisaks vangistusele ette ka kergemaliigilise karistuse, võib vangistust karistusena mõista üksnes olukorras, kus kergemaliigiliste karistuste võimalused on selgelt ebapiisavad või varasemate katsete käigus end ammendanud. Kui isik paneb toime uue kuriteo eelmise kohtuotsusega kohaldatud katseajal ja teda on ka varem korduvalt karistatud, ei jäta toimepandud teo tehioolud ja süüdistatava isik muud võimalust, kui karistada teda vangistusega.³⁴⁵

³⁴¹ RKKK 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174.

³⁴² *Ibid.*

³⁴³ RKKK 3-1-1-12-06 — RT III 2006, 14, 127.

³⁴⁴ RKKK 3-1-1-14-07 — RT III 2007, 21, 171.

³⁴⁵ RKKK 3-1-1-24-07 — RT III 2007, 28, 232.

Rahalise karistuse kohaldamine on Riigikohtu hinnangul välistatud ka siis, kui süüdlasel puudub sissetulek ning tal on tasumata väärteo eest mõistetud rahatrahv.³⁴⁶

Raskema karistusliigi valikut on põhjendatud näiteks ka sellega, et ei töökoha, perekonna ega alaealise lapse olemasolu ole takistanud süüdlast uusi kuritegusid toime panemast. Seetõttu on õige karistada süüdlast vangistuse, mitte rahalise karistusega.³⁴⁷ On ka näiteid, kus karistusliigi valikut põhjendatakse üksnes süü suurusega, leides, et selle määr välistab süüdlasele rahalise karistuse mõistmise.³⁴⁸

Selle pinnalt võib teha järelduse, et Riigikohtu praktika on osaliselt kaldunud kohaväärtuse teooria poole. Selle teooria järgi tuleb esmalt hinnata süü suurus ja määrata selle alusel karistus vangistusena hüpoteetiliselt.³⁴⁹ Seejärel tulevad kaalumisele preventiivsed eesmärgid, arvestades ka KarS § 56 lg 2 nõudeid. Tuleb aga tõdeda, et eeltoodud juhtumite korral ei ole kohtud karistusliigi valikul teinud vähimatki viidet süü suurusele, mis peaks olema esmane kriteerium alternatiivse sanktsiooni korral. Raskema karistusliigi valik piirdub eripreventiivse negatiivse prognoosi esile toomisega, hindamata KarS § 56 lg-s 1 nimetatud ja kohtupraktikas korduvalt rõhutatud süü suurust. Seisukoht, et just süü suurus määrab ära karistuse ülempiiri, kõnesolevatest näidetest ei nähtu. Varasemate karistuste rõhutamisel ei ole alati kinni peetud ka teoseotuse nõudest.³⁵⁰

Niisiis valitseb konkurentsitult arusaam, et ainuüksi isiku varasem karistus annab kohtule võimaluse valida raskem karistusliik, hoidmaks ära tema uued kuriteod. Siinkirjutaja leiab, et preventiivsed kaalutlused ei saa mõjutada süü suurust raskendavas suunas, sest see tooks kaasa süüd ületava karistuse mõistmise.

Vaadeldes kasutuses olevaid karistuse kohaldamise skeeme, tuleb eriliselt esile tõsta Riigikohtu praktikat alaealiste karistamisel. Eespool osutasime alaealiste karistamisel arvesse tulevatele põhimõtetele.³⁵¹ Sellel pinnalt võib teha järelduse, et Riigikohus on alaealiste karistamiseks loonud oma nn mudeli, millega kohtutel tuleb igal juhul arvestada.

³⁴⁶ RKKK 3-1-1-100-07 — RT III 2008, 9, 63.

³⁴⁷ RKKK 3-1-1-23-08 — RT III 2008, 27, 180.

³⁴⁸ RKKK 3-1-1-46-08 — RT III 2008, 52, 361.

³⁴⁹ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 146, vnr 112.

³⁵⁰ RKKK 3-1-1-24-07 — RT III 2007, 28, 232.

³⁵¹ *Supra*, lk 51-52.

KOKKUVÕTE

Karistuse mõistmine on õiguse kohaldamine, mis tähendab seda, et see ei tohi olla meelevaldne ning juhuslik. Karistuse kohaldamine on etapiline protsess, mille tulem saab olla seaduslik ja õiglane vaid siis, kui karistuse kohaldaja seda õigust valdab.

Karistus on eelkõige repressioon — see on süüdlase karm kohtlemine kahjustamise ja piirangute seadmise kaudu. Kriminaalkoodeks kandis endas siiski Nõukogude kriminaalõiguse põhimõtteid, mille järgi ei olnud karistusteooriatel kui riigi karistusvõimu õigustaval alusel iseseisvat tähendust. Karistusähvarduse mõjul sooviti ära hoida nii karistatava isiku kui ka teiste isikute kuritegusid. Kriminaalkoodeksis ei sisaldunud karistuse kohaldamise aluste hierarhilist süsteemi. Riigikohus rõhutas, et karistus on seaduslik vaid siis, kui kohus lähtub kõikidest KrK §-s 20 ja §-s 36 sätestatud alustest.

Karistusseadustik asetas karistuse kohaldamise alused kindlasse süsteemi. KarS § 56 lg 1 järgi on karistamise alus isiku süü, st süüteo eest riigi poolt tehtav etteheide. Karistuse eesmärk hoida ära isiku uued kuriteod on iseseisva karistuse kohaldamise alusena kindlalt säilinud. Süü suurus on mõõdetav eelkõige karistust kergendavate ja raskendavate asjaolude abil. Karistust kergendavad ja raskendavad asjaolud olid karistuse kohaldamise iseseisvad alused kriminaalkoodeksi järgi. Riigikohtu praktika kohaselt võib karistust raskendavana käsitleda ka neid asjaolusid, mida KarS § 58 loetelus ei ole. Süüdistuse mahu muutumine kaebemenetluse käigus võib Riigikohtu praktika kohaselt tuua kaasa muutusi karistuses, kuid see pole reegel. Grupis kuriteo toimepannud isikute karistused tuleb individualiseerida sõltuvalt iga isiku süüst. Lähtuda tuleb teopanusest ja kuritegelikust aktiivsusest.

Erinevalt kriminaalkoodeksist ei ole isik karistuse kohaldamise iseseisev alus. Kuid karistuse eripreventiivset eesmärki silmas pidades on isikuga arvestamine mõõdapääsmatu, sest süüdlase mõjutamine KarS § 56 lg 1 ls 2 tähenduses saab toimuda vaid isiku kaudu. Keelatud on arvestada isiku elukäiku ja isikuomadusi üldiselt. KrK § 36 järgi oli see kohustuslik. Isikuga seotud asjaolud, mida eripreventsiooni juures kaalutakse, peavad olema teoga seotud. Selle nõude sisulist tähendust tänane Riigikohtu praktika ei ava. Lahtiseks jääb see, millist mõju avaldab karistusele varasemalt samaliigiliste või eriliigiliste kuritegude toimepanemine. Ilmselgelt tuleb see küsimus lahendada kaasusepõhiselt. Teosüüst väljapoole jääv oht, et isik võib jätkuvalt süütegusid toime panna, mõjutab karistusliigi valikut alternatiivse sanktsiooni korral. Kohtupraktika tunnustab olukorda, kus halb eripreventiivne prognoos võib olla iseenesest raskema karistuse kohaldamise alus. Isiku varasema

karistusega õigustatakse vangistuse kohaldamist rahalise karistuse asemel mitte teosüü põhjal, vaid eeskätt eripreventiivsel eesmärgil. Selline olukord võib olla vaadeldav süüpehinnatuse eiramisena. Isiku varasem karistus ja temast lähtuv oht, et ta võib uusi kuritegusid toime panna, peaks olema hinnatav ka süü juures üldiselt, iseloomustamaks tema kuritegelikkust meelestatust ja kuritegelikkust eluviisi. Preventiivsed kaalutlused mõjutavad karistuse raskust mõlemas suunas, kuid ei tohi viia süü ülempiiri ületava karistuse mõistmiseni. Karistusest tingimisi vabastamist kaaludes on isiku arvestamine aga kohustuslik. Alaealiste karistamisel tuleb eelkõige lähtuda kasvatuslikust eesmärgist ning alles seejärel hinnata tegu. Alaealise karistamise erisused ei tohi viia süüpehinnatuse eiramiseni. Tuleb tagada ka õiguskorra kaitsmise huvid.

Karistusest tingimisi vabastamise regulatsioon jäi karistusseadustikus põhimõtteliselt samaks. Seadus avardas karistuse individualiseerimise võimalusi. Uus on see, et kohus võib süüdlase karistuse kandmisest osaliselt vabastada. Seejuures tuleb lähtuda vabastamise üldistest alustest, kuid süüst tulenevalt võib jätta osa karistusest täitmisele pööramata. Riigikohus on jäänud seisukoha juurde, et karistusest tingimisi vabastamine ei ole iseseisev karistuse liik ja selle kohaldamine on üldjuhul võimalik vaid kergemate kuritegude puhul. Isikutel, kellel on probleeme alkoholiga, ei ole mõistlik karistust KarS § 69 alusel üldkasuliku tööga asendada.

Liitkaristuse mõistmine kuritegude hiljem tuvastatud kogumi eest on olnud Riigikohtu menetlusesemeks kogu aeg. Enim eksitakse karistuse mõistmisel kohtuotsuste kogumi ja kuritegude hiljem tuvastatud kogumi eest seetõttu, et ei panda tähele kuritegude toimepanemise aegu. Riigikohus on kriminaalkoodeksi ja karistusseadustiku järgi leidnud, et kui ilmneb, et tingimisi karistatud süüdimõistetud on enne seda karistust ettenäevat kohtuotsust pannud toime veel teisegi kuriteo, mis koos varem toimepanduga moodustab kuritegude hiljem tuvastatud konkurentsi (kogumi), pole võimalik mõista lõplikku karistust hiljem tuvastatud kogumi reeglite järgi. Tingimisi karistust ei saa liita ega lugeda kaetuks reaalselt äraandmisele kuuluva karistusega, sest vabadusekaotuse tingimuslik mittekohaldamine ei ole iseseisev karistusliik. Riigikohtu selline praktika ei pruugi olla kooskõlas liitkaristuse mõistmise üldpõhimõtetega. Karistusest tingimisi vabastamine on võimalik üksnes põhikaristuse suhtes. Järelikult on ka karistusest tingimisi vabastatud isikule mõistetud eelnevalt põhikaristus. Sellest tulenevalt peab olema võimalik tingimisi vabastamise eelduseks oleva põhikaristuse liitmine samaliigilise põhikaristusega KarS § 65 lg 1 ja § 64 lg 1 alusel. Kuid seadust muutmata ole võimalik kõnesolevat olukorda lahendada ei. Ühe võimaliku lahendusena pakub autor välja valemi, mis võimaldaks kuritegude hiljem tuvastatud kogumi korral tingimisi mõistetud karistust ümber arvestada

reaalseks vangistuseks näiteks vahekorras, et 3 kuule tingimisi vangistusele vastab 1 kuu reaalselt vangistust. Menetlusökoonomia seisukohalt ebasoodsam variant oleks eelmise kohtuotsusega mõistetud karistus teista ja seejärel kahe otsusega mõistetud põhikaristused liita KarS §-s 64 ettenähtud korras.

Süüühimõttele rajatud karistusõigus asetab karistuse mõistmisel kaalutavad asjaolud – süü ja preventioonid — kindlasse süsteemi. Karistusliigi ja -määra valikul arvestatavaid karistuse kohaldamise mudeleid ei ole Riigikohtu praktika käsitlenud. Küll aga on loetud karistuse mõistmine ja karistusest tingimisi vabastamine karistuse kohaldamise iseseisvateks etappideks, mille korral lähtutakse erinevatest õiguslikest alustest. Riigikohus lahendab karistusliigi valiku alternatiivse sanktsiooni korral KarS § 56 lg-s 2 sätestatu kaudu ja enamasti isikust lähtuva eripreventsiooni toel. KarS § 56 lg-st 1 tulenevalt rõhutab Riigikohtu praktika süü tähendust karistuse mõistmisel. Süü piiridest vastava sanktsiooni raami sees Riigikohtu karistuspraktika ei räägi. Riigikohtu praktika kohaselt võib preventioonide mõju karistusele olla nii seda kergendav kui ka raskendav. KarS §-s 56 sätestatud asjaolude arvestamine on kohtu jaoks vältimatu, kuid millist mõju iga konkreetne asjaolu karistusmäärale avaldab, on kohtupraktika kohaselt kohtuniku siseveendumuse küsimus. Riigikohtu praktika toonitab, et karistuse mõistmise alus on isiku süü. Märksa vähem tähelepanu on osutatud teisele olulisele põhimõttele, et lisaks karistamise alusele määrab isiku süü suurus ka temale mõistetava karistuse ülempiiri. Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et süüühimõttele rajatud karistusseadustik ei ole Riigikohtu karistuspraktikasse väga sisulisi muudatusi toonud.

KASUTATUD LÜHENDID

alt — alternatiiv

KarS – karistusseadustik

KarSK - Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Koost J. Sootak ja P. Pikamäe. 3., täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne. Tallinn: Juura 2009,

komm – kommentaar;

KrK – kriminaalkoodeks

KrK (Rebane) — I. Rebane (koost). Eesti NSV Kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1980

KrMS – kriminaalmenetluse seadustik

ls – lause

RKHK — Riigikohtu halduskolleegium (lahend)

RKPJK — Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium (lahend)

RKKK – Riigikohtu kriminaalkolleegium (lahend)

RKL – Riigikohtu lahendite kogumik

PS – põhiseadus

RT – Riigi Teataja

vnr – veerunumber

KASUTATUD KIRJANDUS

1. **Bentham, J.** The Rationale of Punishment. London 1830. I rmt III ptk. Arvutivõrgus: <http://laits.utexas.edu/poltheory/bentham/rp/>
2. **Ernits, M., Pikamäe, P., Samson, E. ja Sootak, J.** Karistusseadustiku üldosa eelnõu. Eelnõu lähtealused ja põhjendus. Tallinn: Juura, 1999
3. **Frisch, W.** Karistusjärgse kinnipidamise põhialused ja põhiküsimused. – Juridica 2008, VIII
4. **Ginter, J., Laos, S., Sootak, J.** Eesti karistuspoliitika: üleminek totalitaarriiklikust õigusriiklikku kriminaalõigusesse. Tallinn: Juura, 2002
5. **Ginter, J., Kruusamäe, M., Sootak, J.** Eesti karistuspoliitika: vabaduskaotuslikud karistused. Tallinn: Juura, 2004
6. **Hattenhauer, H.** Euroopa õigusajalugu. Tallinn: Juura 2007
7. **Jeschek, H.-H., Weigend, T.** Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. 5. Auflage. Berlin: Dunker & Humblot, 1996
8. **Kadari, H., Raal, E., Rebane, I.** Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963
9. **Köhler, M.** Strafrecht. Allgemeiner Teil. Berlin; Heidelberg; New York; Barcelona; Budapest; Hongkong; London; Mailand; Paris; Santa Clara; Singapur; Tokio: Springer, 1997
10. **Kühl, K.** Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura, 2002
11. **Pikamäe, P.** Mõistatuslik karistuste liitmine. Tractatus terribiles. Artiklikogumik professor Jaan Sootaki 60. juubeliks. Tallinn: Juura, 2009
12. **Pikamäe, P., Kivi, L.** Õppematerjal kohtunikele 2003. Karistusõiguse põhiprobleeme. Tartu: Eesti Õiguskeskus, 2004
13. **Raska E.** Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn: Juura, 2002
14. **Rebane, I. (koost).** Eesti NSV Kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1980
15. **Roxin, C.** Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre. 3. Aufl. München: C. H. Beck, 1997
16. **Samson, E.** Kriminaalõiguse üldosa. Tallinn: Justiitsministeerium, 2001

17. **Schönke, A., Schröder, H.** Strafgesetzbuch. Kommentar. 25., neubearbeitete Aufl. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997
18. Seletuskiri karistusseadustiku eelnõu juurde. Arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=991610003&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>
19. **Sepp, H.** Ohtlikkuse arvestamine karistuse mõistmisel kohtupraktikas. – Juridica 2008, VIII
20. **Sootak, J.** Kaks aastat karistusseadustikku: uus õigus ja uued probleemid? – Juridica 2005, I
21. **Sootak, J.** Karistusõiguse alused. Tallinn: Juura, 2003
22. **Sootak, J.** Looming või aritmeetika? Süüdlase isiku arvestamine karistuse mõistmisel. – Juridica 1997, I
23. **Sootak, J.** Süüteomõiste ja deliktistruktuur. Loengud karistusõiguse üldosast II. Tallinn: Juura, 2003;
24. **Sootak, J.** Uuematest arengutendentsidest karistusteoorias ja kriminaalpoliitikas. – Juridica 2000, I
25. **Sootak, J.** Õpetus karistusseadusest. Loenguid karistusõiguse üldosast I. 2. vlj. Tallinn: Juura, 2003
26. **Juura, 2003**
27. **Sootak, J., Kivi, L.** Karistuse kohaldamise alused karistusseadustikus. — Juridica 2001, VII
28. **Sootak, J., Pikamäe P. (koost).** Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. 3., täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne. Tallinn: Juura 2009

KASUTATUD NORMATIIVMATERJALID

29. Eesti NSV kriminaalkodeks — Tallinn, 1990
30. Kriminaalkodeks — RT I 1992, 20, 288; 2001, 21,15
31. Karistusseadustik — RT I 2001, 61, 364; 2010, 17, 93
32. Kriminaalmenetluse seadustik — RT I 2003, 27, 166; 2010, 8, 35
33. Kriminaalhooldusseadus — RT I 1998, 4, 62; 2010, 17, 93

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA

34. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/1-2-94 — arvutivõrgus:
<http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/1-2/94>.
35. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/1-9/94 — arvutivõrgus:
<http://www.riigikohus.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/1-9/94>.
36. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/3-60/94 — arvutivõrgus
<http://www.riigikohus.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/3-60/94>.
37. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/3-5/95 – RKL 1995, otsus nr 142.
38. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/1-5/95 – RKL nr 56, lk 189.
39. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/3-9/95 — arvutivõrgus
<http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/III-1/3-9/95>.
40. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1-1-17-95 — RKL 1995, otsus nr 64.
41. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1-1-19-95 — RKL 1995, otsus nr 66.
42. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/1-31/95 – RKL otsus nr 77.
43. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/3-32-95 — RKL otsus nr 167.
44. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1-1-62-95 — RKL 1995, otsus nr 105.
45. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1/1-73/95 — RKL otsus nr 115.
46. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus III-1-1-82-95 — RKL 1995, otsus nr 123.
47. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-3-96 — RKL otsus nr 49.
48. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-16-96 — RT III 1996, 10, 139.
49. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-23-96 — RT III 1996, 11, 152.
50. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-24-96 — RT III 1996, 11, 153.
51. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-34-96 — RT III 1996, 12, 168.
52. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-36-96 — RT III 1996, 15, 209.
53. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-41-96 — RT III 1996, 16, 222.
54. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-42-96 — RT III 1996, 16, 223.
55. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-53-96 — RT III 1996, 17, 237.
56. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-77-96 — RT III 1996, 25, 331.
57. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-86-96 — RT III 1996, 23, 314.
58. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-87-96 — RKL 1996, otsus nr 126.
59. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-90-96 — RT III 1996, 24, 317.
60. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-100-96 — RT III 1996, 27, 35.
61. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-104-96 — RT III 1996, 27, 359.
62. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-124-96 — RT III 1996, 32, 412.

63. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-128-96 — RKL otsus nr 162.
64. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-3-3-97 — RT III 1997, 7, 68.
65. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-4-97 — RT III 1997, 7, 67.
66. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-13-97 — RT III 1997, 8, 84.
67. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-3-14-97 — RT III 1997, 16, 168
68. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-16-97 — RT III 1997, 8, 90.
69. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-24-97 — RT III 1997, 12, 129.
70. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-3-33-97 — RT III 1998, 3, 22.
71. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-58-97 — RT III 1997, 20, 213.
72. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-85-97 — RT III 1997, 27, 280.
73. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-96-97 — RT III 1997, 30, 311.
74. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-2-98 — RT III 1998, 6, 53.
75. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-11-98 — RT III 1998, 6, 60.
76. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-3-1-17-98 — RT III 1998, 17, 182.
77. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-18-98 — RT III 1998, 8, 74.
78. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-47-98 — RT III 1998, 15, 161.
79. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-54-98 — RT III 1998, 16, 170.
80. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-69-98 — RT III 1998, 20, 201.
81. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-80-98 — RT III 1998, 22, 221.
82. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-13-99 — RT III 1999, 9, 93.
83. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-3-18-99 — RT III 2000, 2, 18.
84. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-31-99 — RT III 1999, 16, 160.
85. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-58-99 — RT III 1999, 22, 211.
86. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-68-99 — RT III 1999, 23, 225.
87. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-76-99 — RT III 1999, 23, 229.
88. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-76-00 — RT III 2000, 20, 216.
89. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-82-00 — RT III 2000, 20, 226.
90. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-95-00 — RT III 2000, 22, 241.
91. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-25-01 — RT III 2001, 11, 118.
92. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-60-01 — RT III 2001, 19, 201.
93. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-62-01 — RT III 2001, 18, 192.
94. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-76-01 — RT III 2001, 22, 237.
95. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-77-01 — RT III 2001, 22, 236.
96. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-111-01 — RT III 2002, 1, 3.
97. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-112-01 — RT III 2002, 1, 4.

98. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-11-02 — RT III 2002, 23, 259.
99. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-14-02 — RT III 2002, 8, 79.
100. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-53-02 — RT III 2002, 14, 159.
101. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-76-02 — RT III 2002, 19, 219.
102. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-83-02 — RT III 2002, 23, 260
103. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-88-02 – RT III 2002, 23, 263.
104. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-3-03 — RT III 2003, 4, 38
105. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-14-03 RT III 2003, 21, 204.
106. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-20-03 — RT III 2003, 9, 90.
107. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-24-03 — RT III, 9, 88.
108. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-26-03 — RT III 2003, 7, 75.
109. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-58-03 — RT III 2003, 23, 230.
110. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-79-03 — RT III 2003, 25, 250.
111. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-82-03 — RT III 2003, 25, 251.
112. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-131-03 — RT III 2003, 36, 375.
113. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-139-03 — RT III 2004, 3, 30.
114. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-3-2-04 — RT III 2004, 8, 85.
115. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-3-04 — RT III 2004, 8, 86.
116. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-4-04 — RT III 2004, 10, 117.
117. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-23-04 — RT III 2004, 20, 228.
118. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-29-04 — RT III 2004, 20, 229.
119. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-30-04 — RT III 2004, 12, 146.
120. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-40-04 — RT III 2004, 14, 174.
121. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-41-04 — RT III 2004, 17, 205.
122. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-62-04 — RT III 2004, 21, 235.
123. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-80-04 — RT III 2004, 24, 262.
124. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-81-04 — RT III 2004, 31, 329.
125. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-86-04 — RT III 2004, 25, 273.
126. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-112-04 — RT III 2004, 38, 385
127. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-138-04 — RT III 2005, 8, 76.
128. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-11-05 — RT III 2005, 12, 122.
129. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-12-05 p 10 — RT III 2005, 12, 119.
130. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-21-05 — RT III 2005, 13, 132.
131. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-51-05 — RT III 2005, 23, 237.
132. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-116-05 — RT III 2005, 44, 432.

133. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-2-06 — RT III 2006, 12, 114.
134. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-12-06 — RT III 2006, 14, 127.
135. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-14-06 — RT III 2006, 17, 157.
136. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-23-06 — RT III 2006, 18, 166.
137. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-43-06 — RT III 2006, 25, 226.
138. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-99-06 — RT III 2007, 8, 65.
139. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-121-06 — RT III 2007, 9, 73.
140. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-14-07 — RT III 2007, 21, 171.
141. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-15-07 — RT III 2007, 21, 172.
142. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-17-07 — RT III 2007, 26, 215.
143. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-24-07 — RT III 2007, 28, 232.
144. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-28-07 — RT III 2007, 29, 241.
145. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-30-07 — RT III 2008, 1, 1.
146. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-33-07 — RT III 2007, 30, 246.
147. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-35-07 — RT III 2007, 30, 245.
148. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-37-07 — RT III 2008, 29, 191.
149. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-59-07 — RT III 2007, 43, 343.
150. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-67-07 — RT III 2007, 41, 322.
151. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-76-07 — RT III 2007, 46, 366.
152. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-86-07 — RT III 2008, 24, 159.
153. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-91-07 p 5 — RT III 2008, 9, 62.
154. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-93-07 — RT III 2008, 8, 53
155. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-94-07 — RT III, 2008, 6, 41.
156. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-100-07 — RT III 2008, 9, 63.
157. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-18-08 — RT III 2008, 25, 166.
158. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-23-08 — RT III 2008, 27, 180.
159. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-28-08 — RT III 2009, 1, 1.
160. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-46-08 — RT III 2008, 52, 361.
161. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-69-08 — RT III 2008, 50, 345.
162. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-87-08 — RT III 2009, 21, 154.
163. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-10-09 — RT III 2009, 23, 166.
164. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-28-09 — RT III 2009, 25, 182.
165. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-32-09 — RT III 2009, 24, 171.
166. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-36-09 — RT III 2009, 35, 260
167. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-38-09 — RT III 2009, 25, 184.

168. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-57-09 — RT III 2010, 6, 38.
169. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-63-09 — RT III 2009, 40, 302.
170. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-83-09 — RT III 2010, 46, 343.
171. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-100-09 — RT III 2010, 3, 19.
172. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-4-10 — RT III 2010, 11, 78.
173. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 3-1-1-11-10 — RT III 2010, 12, 90.
174. Riigikohtu halduskolleegiumi otsus 3-1-1-17-98 — RT III 1998, 17, 182.
175. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi otsus 3-4-1-9-03 — RT III 2003, 36, 370.
176. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium otsus 3-4-1-2-05 — RT III 2005, 24, 248.

Bases for imposition of punishments in the practice of the Supreme Court

SUMMARY

The practice of the Supreme Court in imposing punishments has been influenced by two criminal law reforms of different volume and substance. In the first instance the cause of the reform was the regaining of independence by Estonia, which led to the need to change those viewpoints of soviet criminal law, that were in direct conflict with the principles needed for a sovereign state to function. The reform led to the introduction of a new version of the Criminal Code on the 1st of June 1992.

Another reform was completed on the 2nd of September 2002, when the Penal Code was put into force. The Penal Code adopted the new European approach to criminal law and renounced several principles of socialist criminal law – for example the educational purpose of punishments.

This work aims to explore the development of the Supreme Court's practice in the light of these reforms. The aim is to show, which principles of punishment imposition have persisted until today and what the new principles that the Penal Code has brought along are. It is important to know whether it is possible under the practice of the Supreme Court to read out a fundamental change in criminal law, which led to the adoption of a criminal law based on European legal traditions and the principle of guilt.

This work consists of five sections outlining the following phases of the imposition of a punishment: detection of fault and its borders; prevention, meaning the posing of punishment objectives; the possible models for imposition of principle punishments; the main principles for imposition of aggregate punishments; substitution of punishment by community service and probation.

The first chapter analyzes the penal power of the state and theoretical aspect of the concept of punishment, including comparison of these questions in the light of the regulation of the Criminal Code and Penal Code. In this chapter the justification of penal authority according to the Criminal Code and to the one prevailing nowadays will be analyzed.

The second chapter deals with the concept and system of the imposition of punishments. The research topic in this chapter is a basis for the imposition of the principle punishments. This work does not deal with supplementary punishments. This chapter compares the essence and different bases of punishment imposition and their relation

according to the Penal Code and Criminal Code. It also explores the classical principle of guilt found in the Criminal Code and the meaning of guilt in the context of imposing punishments. In addition, the corresponding practice of the Supreme Court will be analyzed and assessed, whether the views expressed by the Supreme Court are consistent with the principle of guilt. This chapter deals with the factors affecting the degree of guilt, mitigating and aggravating circumstances. The understanding of prevention in relation to imposition of punishments according to the Penal Code and Criminal Code will also be compared. This part seeks to find an answer to the question, what is the significance of the person of the offender and things related to him in relation to imposition of punishments according to the Penal Code and Criminal Code, given the fact that in the first instance the person of the offender is an independent basis for imposition of punishments, in the second case however not. Also, the Supreme Court's most important standpoints of punishing minors will be analyzed, bringing out the fundamental differences in the punishing of adults.

The third chapter analyzes the key principles of imposition of aggregate punishment and the Supreme Court's practice in this field. The main legal problems concerning imposition of aggregate punishment are brought out here. The development of the Supreme Court's practice in the light of the Penal Code and Criminal Code will also be dealt with.

The fourth chapter deals with the legal prerequisites for parole. The regulation of the Penal Code and Criminal Code will be compared and the development of the corresponding practice of the Supreme Court and the main findings will be analyzed. This chapter also deals with the main basis for imposition of the so-called shock incarceration.

The fifth chapter examines the legal significance of the types and terms of punishment. This chapter gives an answer to the question, what determined the type and term of punishment according to the Penal Code and what are the criteria according to the Criminal Code. An outline of different models of imposition of punishments will be given and identified which of these has the Supreme Court accepted in its practice. The research object is the differences in the choice of type and term of punishment between an alternative and single sanction. This chapter answers the question whether it is possible to justify the imposition of a harder punishment within alternative punishments with the objective of the special prevention, leaving the question of the degree of guilt in second place.

Theoretical sources of criminal law in Estonian have mainly been used to write this research. Also, corresponding materials in German have been used. The Penal Code and Criminal Code are the normative sources used to write this work. Analytical, historical and comparative methods have been used. For the interpretation of the legal acts the grammatical, historical and systematic approach has been used.

The imposition of punishments is the application of the law, meaning that it should not be arbitrary and random. The imposition of punishments is a process consisting of different stages and the result can be legitimate and fair only if the applicator possesses the right. There are questions that the law does not give precise answers to. Here, the Supreme Court plays a significant role as the maker of practice concerning imposition of punishments.

A punishment is primarily a repression – it is a harsh treatment of the offender through damaging and imposing restrictions. The Criminal Code embodied principles of soviet criminal law, according to which punishment theories and justification of penal power of the state had no separate meaning. The threat to punish was sought to prevent crimes of the person punished and all other people. The Criminal Code did not include a hierarchal system of bases for imposition of punishments. The Supreme Court emphasized that the punishment was legitimate only if the court takes into account all the bases stipulated in sections 20 and 36 of the Criminal Code.

The Penal Code placed the bases for imposition of punishments in a strict system. According to section 56 of the Penal Code the bases for punishment is the guilt of the person, meaning a condemnation by the state. The objective of a punishment to prevent new crimes as an independent basis for imposition of punishment has persisted. The degree of guilt is assessed through mitigating and aggravating circumstances. Mitigating and aggravating circumstances were independent bases for imposition of punishment according to the Criminal Code. According to the practice of the Supreme Court characteristics of the act not found in section 58 could still be considered as aggravating circumstances. The Supreme Court has also found that the change in the extent of the charges during appeals procedures may bring about changes in the punishment, but it is not a definite rule. The punishments for people who have committed a crime in a group have to be individualized, depending on the guilt of each person, which is expressed through contribution to the act and criminal activity.

Unlike according to the Criminal Code the person of the offender is no longer an individual basis for imposition of a penalty. Although, when taking into consideration the special preventive objective of a punishment, it is essential to take into account the person of the offender, because the offender can only be influenced in the meaning of section 56 subsection 1 sentence 2 of the Penal Code through his or her person. It is prohibited to take into account a person's profile, meaning his path in life, and personal characteristics in general. According to section 36 of the Criminal Code this was mandatory. Factors connected to the person, which are considered at the special prevention, must be related to the act. The fundamental meaning of this requirement has not been explained by the Supreme Court. It remains open, what impact previously committed crimes of the same or different character

have on the punishment. This question should probably be solved through court cases. The fear that a person might go on committing crimes affects the choice made concerning the type of punishment only by an alternative sanction. Court practice also recognizes that a poor special preventive prognosis may be the basis for applying a more severe punishment. A prior criminal record is the basis for justifying imprisonment instead of a pecuniary punishment on the basis of special prevention and not guilt condemnation. Such a situation might be viewed as disregarding the principle of guilt. A person's prior criminal record and the danger that he or she may commit new crimes should be assessed generally with regard to guilt in order to characterize the person's criminal disposition and lifestyle. Preventive considerations affect the severity of the punishment in both ways, but they can not lead to imposition of a punishment above the upper limit of a person's guilt. On the other hand, when considering probation, the person of the offender must be taken into account. In the case of a minor offender the main aim of the punishment must be educational and the act itself is left into second place. The differences in punishing minors should not lead to the disregarding of the principle of guilt. It is also important to protect the interests of the legal order.

The regulation for probation has conceptually not changed in the Penal Code. The law has expanded the possibilities for individualization of punishments. What is new is that the court may exempt the offender partially from the imposed punishment. In doing so, the decision must be based on general grounds of probation, but due to the person's guilt a part of the sentence is enforced. The Supreme Court has remained the opinion that probation is not a separate type of punishment and its application is usually possible only in minor crimes. People who have problems with alcohol are considered unsuitable for community service according to section 69 of the Penal Code.

The subsequent imposition of aggregate punishment has always been a problem. The main reason for making mistakes when subsequently imposing aggregate punishments is that the time of the commission of the act is left unnoticed.

The Supreme Court has ruled according to the Criminal Code and Penal Code that, if it is ascertained that the convicted offender on probation has committed another criminal offence prior to the pronouncement of the conviction, it is not possible to use the rules of subsequent imposition of aggregate punishment. A conditional punishment can not be aggregated or considered to be imposed by the actually served punishment, because conditional imprisonment is not considered to be an individual type of punishment. This practice of the Supreme Court might be inconsistent with the general principles of imposition of aggregate punishment. Probation is only possible in relation with a principal punishment. Concluding that a person on probation has to have a principal punishment imposed on him or

her. Due to this, it should be possible to aggregate the principal punishment imposed on the offender on probation and a punishment of the same type in accordance with section 65 subsections 1 and section 64 subsections 1 of the Penal Code.

Without changing the law in question it is not possible to change the situation. As a possible solution, the author offers a formula which would allow in the case of subsequent detection of set of crimes the conditional punishment to be converted into imprisonment in the relation where 3 months of conditional imprisonment equal 1 month of imprisonment. From the viewpoint of procedural economy it would be less favourable to review the punishment imposed by the previous court decision and then aggregate the two principal punishments imposed according to section 64 of the Penal Code.

Criminal law based on the principle of guilt puts prevention and guilt – two matters weighed during imposition of punishment – into a certain system. The Supreme Court has not dealt with the different models of imposition of punishment that should be considered when choosing the type and rate of punishment. Imposition of a punishment and probation has been considered to be separate stages, which are based on different legal grounds. The Supreme Court uses section 56 subsections 2 and mainly person-based special prevention to resolve the question of what type of punishment to impose in the case of an alternative sanction. From section 56 subsections 1 the Supreme Court emphasises the importance of guilt in imposition of punishments. The Supreme Court does not talk of guilt limits. According to the Supreme Court's practice prevention can have a negative and positive effect on the punishment. The court has to consider section 56, but what impact each circumstance has on the rate of the punishment is a question of belief of the judge. To sum up, the Penal Code that is founded on the principle of guilt has not led to a change in the practice of the Supreme Court.